

Det komplekse kulturelle medborgerskapet
Dimensjoner av kulturelt medborgerskap på mikro-,
meso- og makronivå i lys av filosofen Martha C.
Nussbaums teori

Nina Osland

VID vitenskapelige høyskole

Sandnes

Masteroppgave

Master i medborgerskap og samhandling

Antall ord: 27883

19.05.2022

Sammendrag

Masteroppgaven *Det komplekse kulturelle medborgerskapet* tar for seg ulike dimensjoner og nivåer av kulturelt medborgerskap. Begrepet kulturelt medborgerskap blir brukt med ulike teoretiske perspektiv, men er lite omtalt i norsk sammenheng. Hensikten med oppgaven er derfor å utvikle forståelsen av begrepet kulturelt medborgerskap.

Problemstillingen jeg tar for meg er: Hvilke dimensjoner av kulturelt medborgerskap kommer til syne i norsk kulturpolitikk, og hvordan kan Martha Nussbaums politiske teori/filosofi inspirere til å videreutvikle begrepet kulturelt medborgerskap?

Jeg har valgt å bruke filosofen Martha C. Nussbaum sine teorier gjennom hele oppgaven. Teoretikerne Thomas P. Boje, Pieter van Hensbroek og Inger Marie Lid bidrar også til å belyse ulike perspektiv ved medborgerskapsbegrepet. Videre relateres medborgerskapsbegrepet til kunst og-kulturbegrepet for å utvikle forståelsen av kulturelt medborgerskap. Jeg belyser kulturelt medborgerskap på individ-, samfunns- og teoretisk nivå og benytter dermed de ulike nivåene mikro, meso og makro som analytisk grep for å undersøke materialet. Oppgavens materiale er stortingsmeldingen *Kulturens kraft* og kunstverkene *Sacrifying* av Impure company + Motorpsycho og *Mountaineers* av Susanne Sundfør.

To metodiske innfallsvinkler benyttes for å svare på oppgavens problemstilling. Først gjør jeg en dokumentanalyse av stortingsmeldingen *Kulturens kraft* for å undersøke hvilken forståelse av kulturelt medborgerskap som kommer til syne i dagens kulturpolitikk. Deretter presenterer jeg fortolkninger av kunstverkene *Sacrifying* av Impure company + Motorpsycho og *Mountaineers* av Susanne Sundfør for å illustrere kulturelt medborgerskap i perspektiv av kunstopplevelser.

Drøftingen av resultatene viser at begrepet kulturelt medborgerskap ikke synliggjøres i norsk kulturpolitikk, men at medborgerskapsperspektivet gjør seg gjeldende gjennom andre begrep. Kulturpolitikken fremmer ulike dimensjoner av medborgerskap både på mikronivået og mesonivået. På makronivå vektlegger Martha C. Nussbaum følelsenes betydning for

kritisk og etisk tenkning, og viser hvordan kunst bidrar til dette. Hun hevder at medfølelse og empati er grunnleggende for utvikling og ivaretagelse av demokratiet. Eksemplene som presenteres i oppgaven illustrerer Nussbaums teori, og bidrar til å synliggjøre sammenhengen mellom mikro-, meso- og makronivået i kulturelt medborgerskap. Jeg konkluderer i oppgaven med at kulturelt medborgerskap kan forstås som et kompleks der de ulike nivåene og dimensjonene informerer og er avhengige av hverandre.

Nøkkelord: Kulturelt medborgerskap, Nussbaum, kulturpolitikk, følelser, kritisk refleksjon, etisk tenkning, dokumentanalyse, kunstneriske uttrykk, demokrati.

Abstract

The master thesis: *The complex of cultural citizenship* addresses various dimensions and perspectives of cultural citizenship. The term cultural citizenship appears in a variety of theoretical perspectives, but the term is rarely addressed in Norwegian context. Thus, the aim of this thesis is to develop a broader understanding of the term cultural citizenship.

The problem statement is: Which dimensions concerning cultural citizenship reveals themselves in Norwegian cultural politics, and how can the theory/philosophy of Martha C. Nussbaum inspire to further develop the term cultural citizenship?

I have chosen to make use of the philosopher Martha C. Nussbaums theories throughout the thesis. Theories of Thomas P. Boje, Pieter van Hensbroek and Inger Marie Lid also contributes to various perspectives on citizenship. Further, the term citizenship is related to concepts of art and culture in order to develop knowledge on cultural citizenship. I shed light on cultural citizenship on individual, societal and theoretical level, and thus utilize the levels micro, meso and macro to analyse the thesis material. The thesis material is the political policy document *Kulturens kraft* and the artworks *Sacrifying* by Impure company + *Motorpsycho* and *Mountaineers* by Susanne Sundfør.

Two methodical perspectives are used to answer the problem statement. First, I conduct a document analysis of the policy document to convey the grasp of cultural citizenship mediated through current cultural politics. Second, I present interpretations of the artworks to illustrate cultural citizenship in perspective of art experiences.

Discussing the results, I find the term cultural citizenship is not emphasized in Norwegian cultural policy. However, perspectives on citizenship are conveyed through related terms. Cultural politics promote various dimensions of citizenship both on the micro and the meso level. On the macro level Martha C. Nussbaum promotes the importance of emotions to critical and ethical thinking, and the arts contribution to this. She claims compassion and empathy are vital for the perseverance and development of democracy. The examples presented in this thesis illustrate Nussbaums theory, and contributes to make the relation between the micro, meso and macro levels of cultural citizenship visible. The thesis concludes with the notion of cultural citizenship as a complex. A complex in which the various levels and dimensions inform and rely on each other.

Key words: cultural citizenship, Nussbaum, cultural policy, emotions, critical reflection, ethical thinking, document analysis, artistic expression, hermeneutics, democracy.

Innhold

1. Introduksjon	1
1.1 Perspektiver på kulturelt medborgerskap.....	2
1.1.1 Samfunnsperspektivet.....	3
1.1.2 Det individuelle perspektivet	4
1.2 Kulturbegrepet	5
1.3 Kunstbegrepet	7
1.4 Representasjon av følelser i kunst.....	8
1.5 Kulturpolitikk	10
1.6 Tidligere forskning og kunnskapsgap	10
1.7 Hensikt, problemstilling/mål og forskningsspørsmål	12
2. Teoretisk perspektiv	14
2.1 Medborgerskap	14
2.2 Kulturelt medborgerskap	16
2.3 Martha C. Nussbaum og kulturell medborgerskapspraksis	20
2.3.1 Capability approach.....	20
2.3.2 Tilgjengelighet	23
2.3.3 Medfølelse og etisk forestillingsevne	24
2.3.4 Humanistiske fag for ivaretagelse av demokratiet.....	26
3. Metode	28
3.1 Oppgavens materiale	29
3.2 Dokumentanalyse av stortingsmeldingen <i>Kulturens kraft</i>	30
3.3 Hermeneutisk fortolkning	31
3.4 Analyser av eksemplene <i>Sacrifying</i> og <i>Mountaineers</i>	33
4. Resultat.....	35
4.1 Dokumentanalyse av stortingsmeldingen <i>Kulturens kraft</i>	35
4.1.1 Meld. St. 8 <i>Kulturens kraft</i> – et overblikk.....	35
4.1.2 Bruk av Medborgerskapsbegrep i kulturmeldingen.....	37
4.1.3 Begreper på kulturelt medborgerskap på samfunnsnivå (meso).....	38
4.1.4 Begreper på kulturelt medborgerskap på individnivå (mikro)	39
4.1.5 Begreper på kulturelt medborgerskap på filosofisk nivå (makro).....	40
4.1.6 Dokumentanalyse.....	41
4.2 Eksempler på fortolkning og analyse av kunstverk	58
4.2.1 Eksempel 1: MOTORPSYCHO + IMPURE COMPANY – <i>Sacrifying</i>	58
4.2.2 Eksempel 2: Susanne Sundfør - <i>Mountaineers</i>	62
5. Drøfting.....	66

5.1 Betydningen av medborgerskap i stortingsmeldingen Kulturens kraft	66
5.2 Stortingsmeldingen Kulturens krafts forståelse av kulturelt medborgerskap på individ og samfunnsnivå.	69
5.3 Stortingsmeldingen Kulturens krafts forståelse av kulturelt medborgerskap på teoretisk nivå.	70
5.4 Konkretisering av kulturelt medborgerskap ved hjelp av verkene <i>Sacrifying</i> og <i>Mountaineers</i>	74
5.4.1 Martha Nussbaum og kunstopplevelsen.....	75
5.4.2 Innlevelse, refleksjon og demokrati	77
5.4 Kulturelt medborgerskap og kunst- og kulturbegrepet	79
5.5 Komplekset kulturelt medborgerskap.....	81
6. Avslutning	86
7. Litteraturliste.....	88

1.Introduksjon

Begrunnelser for kunstens plass i samfunnet, og for individet har endret seg gjennom tidene. Nå er begreper som deltakelse og demokrati sentrale (Regjeringen, 2018). På 80- og 90-tallet ble økonomiske og andre instrumentelle effekter forsterket i kulturpolitikken (Scott Sørensen et al., 2008). Jeg er interessert i hva medborgerskapsperspektivet kan tilføre vår forståelse av kunst, og hvordan vi begrunner verdien av kunst og kultur. Da Taliban ødela buddhastatuene i Bamiyan i Afghanistan i 2001 opprørte bildene av handlingene mennesker verden rundt (Rod-ari, u.å). Når jeg lytter til musikk, eller opplever andre former for kunst som berører meg, kjenner jeg at det er viktig.

Den personlige og estetiske kunsterfaringen omtales gjerne adskilt fra kulturens samfunnsbyggende karakteristikk. Det finnes mye språk og mange forklaringer på kunstens rolle i, og verdi for samfunnet, men når jeg leser politikk på området synes jeg allikevel ikke at det jeg kjenner er viktig blir tilstrekkelig satt ord på. Vi trenger et filosofisk grunnlag for kulturpolitikk i en tid der velferdsstaten er under press og det stilles spørsmål tegn ved offentlig ressursforvaltning. Sviktende prioritering av estetiske fag og vedvarende sosioøkonomiske ulikheter i kulturbruk viser at vi ikke kan ta for gitt at vi har en omforent forståelse av at kunst er viktig. Kunnskap om kulturelt medborgerskap kan kanskje bidra til å øke forståelsen for kunstens og kulturens kraft. Jeg vil derfor lære mer om hva medborgerskap innebærer i kontekst av kunst- og kulturfeltet, og hvordan kunstopplevelser kan bidra til kulturelt medborgerskap.

Kulturrådets årlige konferanse for kulturfeltet bar i 2021 tittelen NÆRE PÅ – Kunst og fellesskap (Kulturrådet, 2021). Konferansen ville i kontekst av pandemien kaste lys over kunstens betydning for fellesskap og sosiale møteplasser. Den amerikanske filosofen Martha C. Nussbaum ble i denne forbindelse invitert til å bidra til konferansen. Nussbaums konferansebidrag består av en kort tekst. Tekstens hovedbudskap er hvordan kunst kan romme håp (Kulturrådet, 2021). Håpet er frykten og avskyens motpol, og er kraften som kan mobilisere gode krefter. Selv om sannsynligheten er stor for at noe går galt gir håpet oss mulighet til å velge et positivt perspektiv. Hun mener at kunsten rommer dette håpet. At

kunst kan gi oss et perspektiv som bidrar til å handle til gode for felleskapet, der frykt og mistro virker paralyserende. Kunst fremkaller følelser av håp i oss, og får oss til å se utover oss selv. Teoretisk bygger hun blant annet på Kants teori, og er opptatt av å utvikle demokratiet. Nussbaum løfter også fram hvordan Walt Whitman snakker om kunstnere som kjærlighetens agenter. Kunstnere kan formidle sannheten fritt fra egoet, uten narsissisme. Kunsten rommer diskurser om mangfold og menneskelighet. I det kunsten kobler oss på menneskeligheten baner den vei for demokratisk praksis. Martha C. Nussbaum mottok Holdbergprisen for 2021 (Holdbergprisen u.å). Denne prisen tildeles personer som har utført særlig betydningsfull forskning blant annet innenfor humaniora. Holdbergkomiteen og Kulturrådets anerkjennelse av Martha C. Nussbaum gjør det aktuelt å undersøke hvilken relevans hennes arbeid kan ha for forståelse av kulturelt medborgerskap.

Da jeg kom i kontakt med Nussbaums tekster om sårbarhet, ga hennes filosofi gjenklang i min opplevelse av kunst. Videre lesning av hennes teorier om litteraturens betydning for utvikling av etikk og medborgerskap ga meg en følelse av å finne en manglende puslebrikke. Nussbaum bygger med sine teorier bro mellom den personlige opplevelsen og betydningen kunst kan ha for samfunnet (Nussbaum, 2016). Jeg vil utforske hennes filosofi i sammenheng med min egen fortolkning av kunst, og jeg vil undersøke hvordan Nussbaums teori kan gi perspektiv på forståelsen implisitt i norsk kulturpolitikk. Jeg vil ved å bruke hennes teorier undersøke hvordan vi kan utvikle forståelsen av kunstens samfunnsbyggende kraft – det kulturelle medborgerskapet.

1.1 Perspektiver på kulturelt medborgerskap

For å utforske temaet kulturelt medborgerskap vil jeg innta tre perspektiv: Det individuelle perspektivet, samfunnsperspektivet og det teoretiske perspektivet. De tre perspektivene tilsvarer, og vil også bli omtalt som mikro-, meso- og makronivåene. I dette kapitlet vil jeg gjøre begrepsavklaringer og aktualiserer kulturelt medborgerskap på individ (mikro)- og samfunnsnivå (meso), før jeg presenterer oppgavens teoretiske fundament (makro) i kapittel 2.

1.1.1 Samfunnsperspektivet

Humanistiske og estetiske fags stilling i utdanningssystemet debatteres, og er under press i Norge. Universitetet i Stavanger har satset tungt på utdanninger som retter seg mot energisektoren, og for noen år siden la universitetet ned utdanningene i kunst- og kulturvitenskapelige fag. IKM grunder Ståle Kyllingstad skapte debatt da han i magasinet Dagens Næringsliv ristet på hodet over ungdommer som ville utdanne seg i dans, drama eller andre kunstfag (Larsen, 2013). Kyllingstad syntes ikke dette er utdanninger Stavanger-regionen har bruk for. Uttalelsene gir uttrykk for en tidsånd. De siste tiårene har politikere i økende grad fremmet satsning på realfag, og næringsrettede utdanninger.

Selv om kulturpolitikken omfatter ordninger som den Kulturelle skolesekken, er det ikke kulturpolitikken som legger føringene for pensum i hverken grunnutdanning eller høyere utdanning. Det kulturpolitikken derimot kan gjøre, er å forsvare kunstens grunnleggende rolle i menneskets liv, og for samfunnet. I en kronikk i Stavanger Aftenblad i 2020 etterlyser dekan Morten S. Wensberg ved fakultet for utøvende kunstfag ved UiS mer forskning på kunstens effekt i samfunnet (Wensberg, 2020). Når kunstlivet skal legitimere seg selv havner det grovt sagt, ofte i to grøfter. På den ene siden - den autonome kunstens selvtilstrekkelighet, eller på den andre siden - den instrumentelle kunstens alibivirksomhet. Det finnes forskning på helsefremmende-, stedsutviklende-, reiselivsstimulerende-, økonomiske- og andre effekter av kunst. Denne typen legitimering fører ofte til kritikk fra kunstfeltet, som gjerne vil ha forståelse for at kunst er viktig i kraft av seg selv.

Stortingsmeldingen *Kulturens kraft* understreker betydningen av kunst som ytring for et demokratisk og mangfoldig samfunn (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). Politisk er det viktig å legitimere satsninger på kunst og kultur, og det er interessant å undersøke hvilken forståelse som uttrykkes her. Et utredningsutvalg har i forkant av meldingen produsert en rapport som gjennomgår kulturfeltet (NOU. 2013:4). Som bakgrunn for meldingen står det derfor: « Vidare peikar utvalet på at det ikkje har vore formulert nokon tydeleg filosofi som forklarar kvifor kulturpolitikken er så viktig, og kvifor det er nødvendig å heve statusen til dette politikkområdet» (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018. s.8). Dette ønsker altså meldingen å svare på, og da er det interessant å undersøke hvordan denne filosofien eventuelt tydeliggjøres i dokumentet.

1.1.2 Det individuelle perspektivet

Vi blir hele tiden eksponert for måter å leve livet vårt på gjennom ulike representasjoner og iscenesettelser. Kulturelt omgir vi oss for eksempel med forslag til hvordan vi i størst mulig grad kan unngå smerte, og leve lykkelige og gode liv. Representasjoner av gode og sunne liv i både sosiale og tradisjonelle medier skaper normer for hvordan livet skal leves.

Folkehelsepolitikk fremmer tiltak hvis målsetninger er bedre helse og trivsel (Helse- og omsorgsdepartementet, 2019). Representasjoner som møter oss i media og politiske virkemidler vitner om at vi både kulturelt og politisk skaper bilder av idealmennesker som er sunne og veltilpassede. Vi trenger representasjoner av ulike fasetter av livet og av ulike livsformer.

For å oppnå et inkluderende samfunn må vi ta inn over oss og forstå at mennesker er sårbare. Hvis vi ikke gjør det kan det få negative konsekvenser for medborgerskapet både sosialt, politisk, økonomisk og kulturelt. Medborgerskap og samskaping forutsetter verdsettende praksis, og positive holdninger til mangfold (Bickenbach, Felder, Schmitz, & Hanisch, 2011). Representasjoner av følelser i kunst kan bidra til at vi bedre forstår oss selv, andre og samfunnet. Vi bruker kunstformer for å bearbeide og anerkjenne ulike livsformer og opplevelser. Kunst medierer følelser og erfaringer på en måte som gjør at vi kan forstå den menneskelige tilværelsen bedre. Individuelt gir kunst oss et fortolkningsrom med mulighet for refleksjon.

Kunstneriske representasjoner står i en særstilling sammenlignet med en personlig dokumentarisk fortelling. Livserfaringer formidlet som direkte, personlige vitnesbyrd blir knyttet opp mot identiteten og erfaringen til fortelleren. Selv om for eksempel musikere, forfattere eller billedkunstnere bruker egne erfaringer som inspirasjon for sine verk, utgjør kunsten et eget univers. Vi kan også si at kunstverket eller universet utgjør en egen form. Formen et kunstverk antar gir rom for mange fortolkninger Den åpner for tvetydighet, og krever ikke nødvendigvis at mottakeren tar stilling eller må forholde seg kategorisk til budskapet.

1.2 Kulturbegrepet

I dette kapitlet presenterer jeg kulturbegrepet. Jeg vil ta det i bruk analytisk i kapittel 5 for å utvikle forståelsen av kulturelt medborgerskap. For å gjøre kulturbegrepet anvendbart vil jeg derfor nå gi et teoretisk perspektiv på kulturbegrepet

Forfatter av *Nye kulturstudier* Anne Scott Sørensen beskriver skillet mellom et bredt og et snevert kulturbegrep (Scott Sørensen et al., 2008, p. 29). Det brede kulturbegrepets vitenskapelige forankring er gjerne beslektet med sosiologien. Det snevre kulturbegrepet er estetisk, og har oppstått på bakgrunn av at kunsten ble utskilt som egen sfære med etableringen av kunstinstitusjonene på 1800-tallet. Anne Scott Sørensen hevder at begge hører innenfor det komplekse kulturbegrepet, og at det innenfor det komplekse kulturfeltet finnes et spenningsfelt mellom de sosiale formenes estetiske karakter og de estetiske formenes sosiale liv. Kulturbegrepet har utviklet seg i forhold til forståelsen av hva kultur er gjennom historien. Her har også smakspreferanser og oppfatninger av dannelses gitt begrepet verdier etter hva som har blitt ansett som godt og dårlig. Kulturen har også blitt differensiert i høy- og lavkultur, fin- og populærkultur. Det brede kulturbegrepet kjennetegnes ved noe vi er. Det tar opp i seg skikkene og vanene som typisk viderefremmes via kulturarv. Det snevre kulturbegrepet kjennetegnes ved noe vi har. Det estetiske kulturbegrepet handler om at vi dannes av kunst, og at de beste vi kan framvise innenfor de ulike kunstsjangrene ofte rangeres i en kanon.

Videre kan kulturbegrepet utvides med en tredje begrepsforståelse. Kulturforskeren Christian Jantzen innfører et konstruktivistisk perspektiv der aktørdimensjonen inkluderes (Scott Sørensen et al., 2008, p. 30). Jantzen legger vekt på meningsdannelsen som oppstår, og utvider derfor begrepet utover noe vi er og har, til noe vi gjør. Her utgjør kulturbegrepet en kognitiv prosess ved at kulturen er noe det dannes mening gjennom. Sørensen mener det handler om det å kunne, siden de kognitive prosessene forutsetter biologiske prosesser i hjernen. Inspirert av Jantzens kulturforskning utvider Sørensen det komplekse kulturbegrepet med en fjerde dimensjon. Hun kaller denne for å-gjøre-dimensjonen. «I å gjøre dimensjonen defineres kultur som noe som gjøres i relasjoner mellom mennesker og til en omverden, og som utfoldes i en menneskelig praksis» (Scott

Sørensen et al., 2008, p. 31). Sørensen setter opp det firedimensjonale kulturbegrepet på følgende måte:

Figur 1

Premiss	Semantikk	Gjenstand	Grep	Perspektiv
Universalisme	Ha	Kanon/produkt	Historie	Ontologi
Partikularisme	Være	Tradisjon/sedvane	Struktur	Ontologi
Konstruksjonisme	Kunne	Tegn/mening	Kognisjon	Onto-epistemologi
Relasjonisme	Gjøre	Handling/praksis	Prosess/relasjon	Onto-epistemologi

Det komplekse kulturbegrepet rommer alle disse dimensjonene, og er i tillegg refleksivt. De to øverste reflekteres i de to nederste. Ved å ha eller være er kulturbegrepet ontologisk, og tar form av produkt eller tradisjon. I dimensjonene å kunne og gjøre har kulturen sammenheng med mening og handling, og forutsetter derfor kognitive eller relasjonelle praksiser.

De onto-epistemologiske dimensjonene av kulturbegrepet kan relateres til kulturelt medborgerskap ved at de forutsetter et aktivt subjekts erkjennelser og meningsdannelse. I kulturbegrepet ligger også et grep (Sørensen, 2008, s. 35). Dette grepet betyr at man er bevisst hvilket perspektiv man anvender eller hvilket sted studerer kulturen ifra. En kanon oppstår ved at man ser kulturproduktet i historisk perspektiv og velger ut det beste. Med et relasjonelt grep undersøker man kultur som praksis, der det man gjør noe med er den fremtredende dimensjonen i kulturbegrepet. Med tanke på medborgerskap kan det firedimensjonale kulturbegrepet være nyttig. Jeg vil i oppgaven vise at både kultur i meningen produkt, med kunstverket som kanonisk verk med universell verdi, og kultur i meningen handling eller praksis er relevant for medborgerskap. Kulturanalytisk kan altså både ontologiske og epistemologiske perspektiver være fruktbare.

1.3 Kunstbegrepet

Innvevd i kunstbegrepet er selve diskusjonen om kunstbegrepet. Hva som er kunst og hvilken rolle kunsten spiller i menneskers liv diskuteres hele tiden. Hva som defineres som kunst kommer an på hvilket perspektiv man anlegger og hvem som definerer. Kunst har blitt definert og verdsatt som håndverk og teknisk ferdighet. Filosofiske synspunkt på skjønnhet har preget kunstbegrepet. Teorier om smaksdommer har søkt å definere hva som omfatter verdifull kunst og hvem som har definisjonsmakt. I forlengelsen av smak blir ofte diskusjoner om kvalitet innlemmet diskursen om hva som er kunst.

Her vil jeg koble kunstbegrepet opp mot dannelse. I forståelsen av menneskets møte med kunst har dannelse vært et begrep som har blitt brukt i kunstteoretisk sammenheng både før og nå. Martha Nussbaum tar utgangspunkt i Aristoteles sin tenkning, når hun presenterer sitt perspektiv på kunst og dannelse (Nussbaum, 2016). Kunst er viktig fordi den tillater mennesker å forestille seg virkeligheten slik den kunne ha vært. Aristoteles mente at det var utviklende for menneskets etiske sans å identifisere seg med karakterene i tragediene.

David Hume er kjent for å forbinde forståelsen av skjønnhet med resepsjonen av kunst (Hume, 1757). Skjønnhet kan være en iboende egenskap i kunsten, men forståelsen oppstår først og fremst i bevisstheten til betrakteren. Opplevelse og smak varierer, men forståelse for kunst krever raffinement og øvelse. Hume mener at sansning, fintfølelse/raffinement, øvelse og sammenligning er egenskapene som skal til for å forstå kunstens skjønnhet.

Theodor Adorno er kjent for å kritisere den såkalte massekulturen (Adorn, 1972). Han mener at populærkulturen undertrykker arbeiderklassen ved å passivisere publikum og gjøre dem om til konsumenter. Mottakerne blir en hjelpeløs masse som bedras av en kynisk og kapitalistisk Kulturindustri. Den høyverdige kunsten derimot yter motstand og krever noe av mottakeren. Den gode kunsten oppøver, også ifølge Adorno, kritisk sans. Dannelsesbegrepet til Mathew Arnold tjener som eksempel på et mer optimistisk syn (Bennett, 2005). Arnold representerte i likhet med Adorno borgerskapet eller kultureliten. Selv om Arnold selv hadde et privilegert utgangspunkt i livet var hans postulat demokratisering av kunsten. Han mente allerede på 1700-tallet at det var viktig at alle skulle ha tilgang på kunst og at dette var viktig for demokratiet ved at borgerne ble dannet til å ivareta demokratiet.

Eksemplene viser at ideer om kunst og dannelses har dype kulturhistoriske røtter fra Aristoteles tid fram til i dag. Forsker på estetiske praksiser Øyvind Prytz gjengir i sitt essay *Når kunsten tar form* dramatikerens Jon Fosses refleksjon:

I det usynlege finst altså det ein kan kalle for «kvalitet», som er det all «sann» kunst prøver å bli delaktig i, og som den blir delaktig i, viss den blir til kunst. [...] Og kvar skal ein vel elles søkje kvaliteten, om ikkje i det usynlege? tar ein seg i å tenkje, sjølv sagt kjem ein langt med å ta for seg alt det synlege, om det er «godt gjort» (skrive, spelt osv.), men det blir likevel ein avgjerande «rest» att, og det er strengt tatt den resten som legitimerer kunsten og sidan den resten ikkje går opp i det synlege må den jo søkjast i det usynlege? (Prytz, 2018 s. 5)

Sitatet er hentet fra Jon Fosses essay *Kvalitetens usynlige legitimering*. Fosse hevder med sitt synspunkt at viktige deler av kunstens kvalitet ligger utenfor materialiteten eller formen til selve verket. Det er i møtet mellom mennesker og kunsten noe skjer. Vi kan, på bakgrunn av den kulturteoretiske forståelsen, kalle det som skjer med mennesket i møtet med kunst for dannelses.

1.4 Representasjon av følelser i kunst

Kulturelle representasjoner kan gjennom bilder, språk, handlinger og andre tegn opprettholde hegemonier og ideologier (Bates, 1975). Det betyr for eksempel at stereotypisk representasjon opprettholder og legitimerer sosiale forskjeller og urettferdighet. Kritikere har for eksempel hevdet at representasjoner av kvinner som seksuelt objekt eller som husmor virker undertrykkende for kvinner. Totalitære regimer har også bevisst brukt kunstneriske uttrykk og andre virkemidler for å fremme ideologiske idealer og undertrykke folkegrupper. I konteksten medborgerskap har kulturelle representasjoner som utøvelse av urettferdighet og makt vært et mye anvendt kritisk perspektiv i kulturstudier (Barker, 2016 s. 12). For eksempel har kulturforskning vist at kulturelle representasjoner av funksjonshemmede eller kvinner har bidratt til å opprettholde hegemonier i samfunnet som undertrykker funksjonshemmede eller kvinner. Altså kan representasjoner underbygge urettferdighet og diskriminering. Det finnes mange eksempler på aktivistisk kunst som har

satt søkelys på rettighetsbrudd og andre forhold som hemmer medborgerskapet. Denne oppmerksomheten kan absolutt bidra til en mer rettferdig verden med en mer likeverdig behandling av ulike grupper.

Representasjonene kunst tilbyr kan bidra til å skape forståelse for andre menneskers forhold utover dokumentariske rapporter og fakta. Kunstneriske representasjoner kan ta i bruk andre virkemidler enn vitenskapelige forskningsmetoder og journalistiske framgangsmåter. På 90-tallet ble kulturstudiene opptatt av anti-essensialisme (Barker, 2016, p. 23). I korte trekk er dette en kulturvitenskapelig retning som hevder at identitet ikke eksisterer i seg selv og at identitet ikke har noen universelle kvaliteter. Argumentasjonen går ut på at identitet er skapt av diskurser. Identitet er dermed konstruert av språk og andre tegn, og ubevisste repetisjoner av handlinger som etter hvert får symbolsk status. Eksempelvis slo den innflytelsesrike feministen Judith Butler fast at vi ikke kan si at vi er et bestemt kjønn, men at kjønn er noe vi utøver (Barker, 2016 s.13). På denne måten er representasjoner av kunst i kulturstudier ofte forbundet med konstruktivisme. Jeg vil benytte en mer universell forståelse av kunstnerisk representasjon. Som lansert i de ulike dimensjonene av kultur, handler den universelle forståelsen om å *ha* eller hva noe *er*. Jeg er altså opptatt av hva de kunstneriske representasjonene er fremfor hvordan de konstruerer virkeligheten. På denne måten tenker jeg at kunstverket kan vise meg følelsen av hva for eksempel arbeidsledighet er, i tillegg til at verket kan vise meg hvilke sosiale konstruksjoner det er som skaper arbeidsledigheten. Begge dimensjonene er viktige perspektiv for kunsten å ta for å fremme medborgerskap. Det er imidlertid den universelle dimensjonen jeg definerer inn i forståelsen av kunstneriske representasjoner av følelser i denne oppgaven.

1.5 Kulturpolitikk

Kulturpolitikk handler også om dannelse. I kulturpolitikken ligger det holdninger om hva dannelse innebærer for individer og samfunn, og hvordan offentlig forvaltning skal tilrettelegge for dette. Kulturpolitikken omfatter både det brede og det estetiske kulturbegrepet. I medborgerskapsperspektivet har norsk kulturpolitikk gjennom flere tiår omfattet en demokratisering av kulturen. Det har vært et politisk satsningsområde å sikre innbyggerne lik tilgang på kulturopplevelse og deltakelse uavhengig av bosted, alder, økonomi og andre sosioøkonomiske parameter (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). Ordninger som Riksteateret, Rikskonsertene, Den kulturelle skolesekken, Den kulturelle spaserstokken, tippemidler, KORO – statens ordning for kunst i offentlige rom og andre tiltak har blitt etablert med tanke på å sikre befolkningen kunst og kultur. Allikevel viser forskning at kulturbruken fortsatt varierer med økonomi, utdanningsnivå, bosted og alder. Det er de økonomisk og sosialt sterkeste middelaldrende kvinnene med etnisk norsk bakgrunn som lever i urbane strøk som benytter seg av flest kulturopplevelser (Stavanger kommune, 2021). Dataene er hentet fra den regionale kulturbruksundersøkelsen for Nord-Jæren, men de gir uttrykk for en nasjonal tendens. Nasjonalt er det kultur og likestillingsdepartementet som har ansvar for kulturpolitikken ved hjelp av juridiske og økonomiske virkemidler (Regjeringen, 2021)

1.6 Tidligere forskning og kunnskapsgap

Kunstens potensiale i helsefremmende arbeid, behandling og rehabilitering er godt dokumentert i Verdens helseorganisasjon sin omfattende rapport om kunst og helse (Fancourt & Finn, 2019). Selv om største del av rapporten omhandler medisinsk og terapeutisk praksis, slår den fast at kunst og kulturaktivitet virker sosialt inkluderende og kan bidra positivt til den fysiske og psykiske helsen. Rapporten dokumenterer blant annet at narrativ historiefortelling har effekt på pasienters evne til å dele sine erfaringer, øke bevisstheten rundt disse, og uttrykke følelser (Fancourt & Finn, 2019, s. 42).

Jeg har ikke funnet studier der Martha Nussbaums teori blir diskutert i sammenheng med norsk kulturpolitikks forståelse av medborgerskap. Professor i kultur og ledelse - Sigrid

Røyseng drøfter hvordan stortingsmeldingen Kulturens kraft representerer norsk kulturpolitikk (Røyseng, 2021). Hun hevder meldingen viser at politikken er tuftet på en tatt for gitt kunnskap, der doxaet utgjør et paradoks. Røyseng mener at utviklingen av kognitive og intellektuelle evner har blitt førende i forståelsen av kunst, mens opplevelsen av kunst knyttes til det sosiale. På den ene siden fremmes den intellektuelle siden av kunstopplevelsen, mens vi på den andre siden er avhengig av en sensorisk opplevelse av kunst som er kroppslig. Kroppen har her blitt underordnet og viet lite oppmerksomhet. Røyseng viser hvordan den filosofiske tradisjonen fra Descartes har påvirket politikken, og bruker Bourdieu for å utfordre denne forståelsen. Røysengs forskning utgjør et godt grunnlag for hvordan vi kan forstå kulturpolitikken i forhold til dualiteten sinn – kropp, og hvordan kulturmeldingen reproducerer denne forståelsen av kunstopplevelser. Hun viser også hvordan den politiske forståelsen av kunst går igjen i tre meldinger fra 1991 til 2003 og 2018. Videre hevder Røyseng at oppvisning av sentimentalitet i opplevelse av kunst blir sett ned på i de mest anerkjente kunstformene. Følelsesuttrykk forbindes med lavkultur, og den kantianske desinteresserte måten å oppleve kunst på forbindes med høykultur. Dette reproducerer et hierarki for kunstopplevelser og kunstuttrykk. Kan Nussbaums verdsetting av følelser føre til demokratisering, ved at følelsesbaserte kunstopplevelser og flere kunstformer anerkjennes? Røyseng etterlyser interesse for kroppen i videre kulturforskning. Dannelsesaspektet er fremtredende i den norske kulturpolitikken, og er noe også Nussbaum er opptatt av. I denne oppgaven tenker jeg at Nussbaums teori om følelsenes betydning for politikk kan tilføre et nyttig humanistisk perspektiv.

Kjetil Klette Bøhler og Helene Aarseth beskriver i sin kritikk av Nussbaums bok *Political Emotions. Why love matters for justice* hvordan Nussbaum kobler estetiske uttrykk, følelser og politikk (Bøhler & Aarseth, 2016). Nussbaum har en forståelse av følelser som noe mer enn neurovitenskapelig retningsløs energi. Følelsene har sammenheng med vår forståelse av verden og verdier og betydninger vi legger i vår livsutfoldelse. Dette er Nussbaums eudaimonistiske begrep om følelser (Bøhler & Aarseth, 2016). Mennesket har et iboende potensiale for å utvikle medfølelse, samtidig som det er disponert for ondskap og forakt. Estetiske uttrykk har potensiale til å relatere følelsene til verden i et eget rom der følelser av overskridende kjærlighet kan prøves ut og utdypes. Bøhler og Aarseth beskriver hvordan Nussbaum har fremhevet koblingen mellom kunstuttrykk og følelser til politikk. Herunder

felleskapsfølelser for nasjonalstaten. I kritikken av Nussbaums bok mener imidlertid forfatterne at hun ikke beskriver godt nok hvordan de estetiske uttrykkene henger sammen med politiske følelser. Å undersøke hvordan Nussbaums teori eventuelt kan anvendes bredt på kunstfeltet kan også bidra til å utvikle begrepet kulturelt medborgerskap.

1.7 Hensikt, problemstilling/mål og forskningsspørsmål

Hensikten med oppgaven er å bidra til utvikling av kunnskap om hva kulturelt medborgerskap er. Dette vil jeg utforske på mikro- meso- og makro nivå.

På mesonivå vil jeg undersøke hvilke forståelser av kulturelt medborgerskap den norske kulturpolitikken uttrykker med stortingsmeldingen Kulturens kraft. Et innblikk i hvilke forståelser av kulturelt medborgerskap som kommer til syne i norsk kulturpolitikk, er nødvendig for å se på hvordan denne eventuelt kan videreutvikles.

Samtidig er jeg interessert i hvordan det kulturelle medborgerskapet utvikles hos individet i omgang med kunst. Jeg vil belyse hvordan Martha Nussbaums teori kan benyttes for å forstå hvordan kunst kan gi oss fortolkningsrom, som er viktige for å utvikle medborgerskapet. Jeg vil undersøke om Martha C. Nussbaums forståelse av den narrative forestillingsevnen i sine tekster om litteratur kan være en teori som fungerer også i fortolkningen av andre kunstuttrykk. På mikronivå kan den følelsesmessige individuelle opplevelsen av et kunstverk velges som eksempel.

Følelser er nettopp noe Nussbaum i høyeste grad tar på alvor (Nussbaum, 2016, s. 13). Tas følelser på alvor i norsk kulturpolitikk? Hvordan kommer forholdet mellom kunst og medborgerskap til uttrykk kulturpolitisk? Ved å studere Nussbaums teorier om følelsenes politiske betydning, vil jeg undersøke om hun kan vise oss hvordan kunst har betydning for medborgerskapet, utover forståelsen den offentlige politikken gir oss. Her vil jeg forsøke å teoretisere på makronivå ved å drøfte Nussbaums teori i perspektiv av kulturelt medborgerskap. Jeg mener at det er viktig å ha forståelse for både individ- og samfunnsforhold i politikkutvikling. Ved å anvende Nussbaums teori vil jeg derfor vise hvorfor sammenhengen mellom individnivået og samfunnsnivået er viktig. Målsetningen er

å belyse hvordan Martha Nussbaums teori kan danne et godt filosofisk utgangspunkt for kulturelt medborgerskap for norsk kulturpolitikk.

Jeg arbeider ut ifra følgende overordnede problemstilling for å utvikle kunnskap om kulturelt medborgerskap: Hvilke dimensjoner av kulturelt medborgerskap kommer til syne i norsk kulturpolitikk, og hvordan kan Martha Nussbaums politiske teori/filosofi inspirere til å videreutvikle begrepet kulturelt medborgerskap?

I arbeidet med å besvare problemstillingen stiller jeg følgende forskningsspørsmål:

- Hvilke forståelser av kulturelt medborgerskap fremmes i dagens kulturpolitikk?
- Hvordan kan kulturelt medborgerskap på individnivå illustreres med kunstverk som eksempel?
- Hvordan kommer forholdet mellom kunst og medborgerskap til uttrykk kulturpolitisk?
- Hvorfor er det ifølge Martha C. Nussbaum viktig med representasjoner av følelser i kunst?

Ved å fordype meg i Nussbaums teori, et kulturpolitisk dokument, og konkrete kunstverk ivaretar jeg de tre perspektivene: teori (makro), samfunn (meso) og individ (mikro). Jeg stiller forskningsspørsmålene for å undersøke hvilke dimensjoner av kulturelt medborgerskap som kommer til syne i de ulike perspektivene eller nivåene. Det er nødvendig å vise sammenhengen mellom disse nivåene, for å vise særegenheten i Martha C. Nussbaums filosofiske bidrag til kulturelt medborgerskap.

2. Teoretisk perspektiv

Det teoretiske utvalget jeg presenterer i dette kapitlet gir anledning til å diskutere forskningsspørsmålene i prosjektet. For å utvikle kunnskap om kulturelt medborgerskap er mitt hovedgrep å bruke utvalgte deler av Martha C. Nussbaums teori og filosofi. Hennes teoretiske bidrag blir brukt gjennomgående for å synliggjøre sammenhengen mellom de ulike nivåene og dimensjonene ved kulturelt medborgerskap, og utgjør derfor oppgavens teoretiske fundament. I tillegg brukes teori fra Thomas P. Boje, Pieter Boele van Hensbroek og Inger Marie Lid for å belyse begrepene medborgerskap og kulturelt medborgerskap. Nussbaum viser hvordan det kulturelle medborgerskapet omfatter alle nivå fra individ til samfunn, og de øvrige teoretikerne bidrar til å synliggjøre at det kulturelle medborgerskapet består av ulike dimensjoner.

Jeg bruker teorien som analytisk grep for å utvikle forståelse for kulturelt medborgerskap på følgende måte: I resultatdelen kapittel 4 brukes teorien til å synliggjøre de ulike nivåene og dimensjonene av kulturelt medborgerskap. I kapittel 5 bidrar teorien til å drøfte forståelsen av, og sammenhengen mellom de ulike dimensjonene og nivåene av kulturelt medborgerskap.

2.1 Medborgerskap

Professor i sosiologi Thomas P. Boje gir oss et teoretisk utgangspunkt for hvordan staten, samfunnsinstitusjonene og sivilsamfunnet utgjør rammeverket for medborgerskapet, og hvordan medborgerskap er en forutsetning for et fungerende samfunn. I dagens forståelse av medborgerskap refereres det ofte til den engelske sosiologen Thomas Humphrey Marshalls teori (Boje, 2017, p. 158). Medborgerskapet defineres som individets medlemskap og deltakelse i samfunnet. Medlemskap og deltakelse forutsetter at visse rettigheter og plikter oppfylles.

Rettigheter til deltakelse finner vi på mange nivåer i samfunnet. Verdenssamfunnet har gjennom FN-konvensjoner ratifisert rettigheter som er grunnleggende for medborgerskap med menneskerettighetene (FN-sambandet, 2020). Internasjonalt og nasjonalt lovverk

definerer rettigheter og forpliktelser, og internasjonal og nasjonal politikk legger føringer for hvilke forpliktelser samfunnet har for å realisere medborgerskapet.

I europeisk og nord-amerikansk historie ses ofte utviklingen av individets rett til demokratisk deltakelse i en linje med startpunkt i den greske antikken. I antikken kunne alle borgere delta i den politiske statens ordskifte. Denne modellen for politisk debattkultur fremstilles gjerne som et ideal. Borgerbegrepet inkluderte riktignok kun frie menn som var innbyggere i staten. Dette ekskluderte kvinner, slaver og innvandrere. Rettighetskamper har opp igjennom århundrene hatt særlig gjennomslagskraft i forbindelse med revolusjoner som den franske på 1700-tallet, samt protestbevegelser som har fremmet rettigheter for kvinner, homofile, svarte, innvandrere og andre stigmatiserte grupper. Rammene for medborgerskapet har utviklet seg, og endres stadig i forhandlinger mellom makthavere og rettighetssøkende mennesker og grupper. Medborgerskapets utvikling har altså kulturelle røtter. Den danske sosiologen Thomas P. Boje gir også et nordisk perspektiv på medborgerskap ved å knytte rettighetene og pliktene opp mot strukturene i samfunnet. Dagens forutsetninger for medborgerskap henger sammen med velferdssystemets oppbygning (Boje, 2017, p. 159). Det nordiske velferdssystemet er en styringsmodell som i stor grad gir offentlige styresmakter ansvar for borgernes mulighet for deltagelse i samfunnet. Den norske lovgivningen sikrer borgerne rett på tjenester og medvirkning. Samtidig er det norske samfunnet preget av stor grad av individuell frihet. Individuell frihet balanseres med at staten pålegger individene plikter. Fordeling av makt og felles ressurser krever at både storsamfunnet og enkeltmennesket forplikter seg til å opprettholde et felles rammeverk for medborgerskapet. Boje beskriver statens og sivilsamfunnets betydning for medborgerskapet. I følge Boje er målene for medborgerskap sosial inkludering, sosial myndiggjøring og medlemskap i samfunnet. For å nå disse målene må borgeren benytte seg av tilegnede sosiale, økonomiske og politiske rettigheter. Rettighetene er forutsetningene for å delta i samfunnets sosiale, politiske og kulturelle institusjoner (Boje, 2017, p. 161). Deltakelsen skaper ifølge Boje inkludering og gir grunnlag for kulturell identitet, sosial samholdighet og tillit.

Medborgerskap, ment som individets deltagelse og medlemskap i et samfunn, består av tre elementer: det sivile elementet, det politiske elementet og det sosiale elementet. (Boje, 2017). I de sosiale rettighetene inkluderer Marshall retten til «helt og fullt være integrert i

samfunnets sosiale og kulturelle institusjoner, til å kunne leve et liv som sivilisert menneske i henhold til de standarder, som finnes i samfunnet.» (Boje, 2017,s. 170.)

Medborgerskapets premisser befinner seg på mikronivået i den enkeltes liv, samtidig som at samfunnet legger premisser for medborgerskapet på mesonivå. Medborgerskap diskuteres også på makronivå. Arven fra det greske demokratiet minner oss om forbindelsen mellom medborgerskap og filosofene Aristoteles og Platon. Den amerikanske filosofen Martha Nussbaum skriver om hvilken betydning Aristoteles kan ha for medborgerskapet også i dag (Nussbaum, 2010). På makronivå ligger det altså filosofiske forutsetninger for hvordan og hvorfor vi befatter oss med medborgerskap.

2.2 Kulturelt medborgerskap

Kulturelt medborgerskap kan forstås på flere måter. Verdenssamfunnet og staten legger føringer for det kulturelle medborgerskapet der FN- konvensjoner og lovverk gir rammer også for kulturelt medborgerskap. Kulturelt medborgerskap er noe man har rett til å ha.

FNs verdenserklæring om menneskerettigheter hevder menneskers rett til å uttrykke seg gjennom ytringsfrihet i artikkel 19 (FN-sambandet, 2020). Det spesifiseres i denne artikkelen at retten gjelder gjennom ethvert meddelelsesmiddel, altså ulike kunstneriske uttrykk. Rett til deltakelse i kunst- og kulturaktiviteter, samt respekt for enhver kunstneriske produksjon omtales i artikkel 27 (FN-sambandet, 2020). I 2008 innførte FN også konvensjonen om rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD), som ble ratifisert i Norge i 2013 (Regjeringen, 2021). Konvensjonens mål er å sikre respekt for mennesker med nedsatt funksjonsevnes verdighet. Dette har også betydning for det kulturelle medborgerskapet ved at artikkel 30 pålegger staten ansvar (Lid, 2021). Artikkel 30 beskriver rettigheter til deltakelse i kulturliv, fritidsaktiviteter, fornøyelser og idrett. Det er særlig tre punkter som er relevante for med tanke på kulturbegrepet som legges til grunn i denne teksten.

1. Partene erkjenner at mennesker med nedsatt funksjonsevne har rett til å delta i kulturlivet på lik linje med andre, og skal treffe alle hensiktsmessige tiltak for å sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne
 - a) har tilgang på kulturmateriale i tilgjengelige formater,

- b) har tilgang til fjernsynsprogrammer, filmer, teateroppsetninger og andre kulturaktiviteter, i tilgjengelige formater,
 - c) har tilgang til steder som tilbyr kulturell framføring eller kulturelle tjenester, slik som teatre, museer, kinoer, biblioteker og reiselivstjenester, og så langt det er mulig har tilgang til minnesmerker og steder av nasjonal og kulturell betydning.
2. Partene skal treffe hensiktsmessige tiltak for å gi mennesker med nedsatt funksjonsevne mulighet til å utvikle og utnytte sitt kreative, kunstneriske og intellektuelle potensial, ikke bare av hensyn til seg selv, men også til berikelse for samfunnet.
 3. Mennesker med nedsatt funksjonsevne skal på lik linje med andre ha rett til anerkjennelse av og støtte til sin spesielle kulturelle og språklige identitet, herunder tegnspråk og døvekultur (Regjeringen, 2021).

I norsk lovverk ivaretar Kulturlova retten til deltakelse i kulturaktivitet ved å forplikte det offentlige til å tilrettelegge for dette (Kulturlova 2007). Formålet med loven er å gi offentlige styresmakter ansvar for å legge til rette for et bredt spekter kulturvirksomheter. Staten, fylkeskommunen og kommunen er forpliktet til å sørge for informerende, økonomiske, rettslige, organisatoriske og andre relevante virkemiddel og tiltak for å ivareta kulturvirksomhet. Hensikten er å gi alle anledning til å delta i kulturaktiviteter og oppleve et mangfold av kulturuttrykk. Loven gir imidlertid ikke noen føringer for når disse forpliktelsene kvalitativt eller kvantitativt er oppfylt eller ei.

I Regjeringens kulturmelding er et tilgjengelig kulturliv for alle og tilgang på møteplasser som bygger felleskap blant de overordnede nasjonale kulturpolitiske målene. (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). Samtidig fører voksende sosial og økonomisk ulikhet til økende fare for at sårbare grupper blir ekskludert (Boje, 2017). Folkehelsearbeidet handler om å sikre likeverdige livsvilkår for alle (Helse- og omsorgsdepartementet, 2019).

«Kunst og kultur er ytringar med samfunnsbyggjande kraft, og kulturpolitikken skal byggje på ytringsfridom og toleranse. Regjeringa ser det derfor som viktig at kulturlivet er tilgjengeleg for alle, og at den enkelte blir oppmuntra til å oppleve og delta i kulturaktivitetar». (Helse- og omsorgsdepartementet, 2019).

Thomas B. Boje hevder at det i vårt samfunn ikke er nok med formelle rettigheter for å forsvare sosiale, økonomiske, politiske og kulturelle rettigheter (Boje, 2017). Et aktivistisk medborgerskap må til for å påvirke samfunnsstrukturer. Kunstneriske praksiser og deltakelse i kulturelle aktiviteter kan styrke det aktivistiske medborgerskapet. Videre må borgerne sikres muligheter og rammer for å utøve medborgerskapet. Uformelle kulturarenaer er viktige møteplasser for dialog og sosiale nettverk. Boje peker på at uformelle nettverk er særlig viktige for å skape kontakter og motivasjon til engasjement i det mer formaliserte sivilsamfunnet. Tendensen i samfunnet er at normer og identitet blir dannet uten et tradisjonsbundet gruppefelleskap. Sosiale nettverk danner grunnlaget for akkumulasjon av sosial kapital. (Boje, 2017, kap. 6).

Et annet synspunkt på kulturelt medborgerskap er forståelsen av medborgerskap forankret i en kulturell identitet. Her diskuteres gjerne medborgerskap i sammenheng med (multi)kulturell tilhørighet (Boele van Hensbroek, 2014). Boje beskriver hvordan medborgerskapsforståelsen har vært knyttet til kulturell bakgrunn i form av nasjonalitet. Staten har sørget for at medlemmene innenfor nasjonalstaten har hatt rettigheter og plikter som ivaretar medborgerskapet. Globalisering i form av global økonomi og en mer pluralistisk kulturell sammensetning av folk på tvers av statene gjør at vilkårene endres. Boje hevder altså at det gir mening å behandle kulturelt medborgerskap utover rettigheter man har og hvem man er. Det innebærer en forskyvning fra statiske rettigheter og plikter til medborgerskapspraksiser. Utgangspunktet for medborgerskapet bli dermed hva mennesker gjør. Hvordan man gjør krav på rettferdighet, hvordan man agerer sosialt og hvordan man offentlig relaterer til andre mennesker (Boje, 2017, p. 164). Sosiale, kulturelle og politiske praksiser som utgangspunkt for medborgerskapet krever også strukturer i samfunnet. Hvis disse praksisene oppstår fra ulike individuelle og kulturelle utgangspunkt, må vår forståelse av kulturelt medborgerskap romme et mangfold av uttrykk. Perspektivet på praksis Boje forfekter som inngang til medborgerskap ligner Stuart Hall og Raymond Williams forståelse av kultur. Den britiske tenkeren Stuart Hall var i siste halvdel av 1900-tallet sentral i etableringen av kulturstudier som eget felt. Hall beskrev kultur som de faktiske praksisene, representasjonene, språkene og skikkene vi finner i gitte samfunn. Kultur handler også om delte sosiale forståelser, som genereres gjennom tegn (Barker, 2016, p. 9). Vridningen Boje

beskriver av hvordan vi forstår medborgerskap som praksis, og forståelsen av kultur som praksis er sammenfallende.

Kulturelt medborgerskap kan også forstås som medforfatterskap av kulturen. Pieter Boele van Hensbroek og Judith Vega søker i sin artikkelsamling *Cultural citizenship in Political Theory* å belyse ulike perspektiv på kulturelt medborgerskap. Boele van Hensbroek betegner kulturelt medborgerskap, som medborgerskap i den kulturelle sfæren (ikke som et kulturelt aspekt ved det politiske medborgerskapet). Kulturelt medborgerskap handler om å ta del i den meningsskapende prosessen i kulturproduksjonen. Altså være medforfatter i den kulturelle sfæren. (Boele van Hensbroek, 2014). Boele van Hensbroek støtter seg her til antropologen Clifford Geertz forståelse av kulturproduksjon som å skape edderkoppnett av mening (Geertz & Geertz, 2000). Altså: kulturelt medborgerskap handler om mer enn å ha tilgang til kulturinstitusjoner og aktiviteter, og fjerne hindre som økonomi, språk, funksjonshemning osv. Det handler om å medskape kulturen, altså medforfatte den kulturelle konteksten man lever i. Dette skiller seg fra forståelsen av kulturelt medborgerskap som de identitetspolitiske bevegelsene har sitt utspring ifra. Forståelse av kulturelt medborgerskap som ulike gruppers kultur, kan utgjøre en fare for å hevde at noen gruppers sårbarhet gjør andre mindre berettiget til sårbarhet. Sårbarhet som allmennmenneskelig dimensjon ved væren er noe Martha Nussbaums Capability approach også fremmer (Nussbaum, 2006).

Kulturelt medborgerskap handler om mer enn hvor man kommer fra, og hvem man er. Det er derfor interessant å diskutere hva man gjør, hva som skjer, og hvorfor man bør gjøre det når man praktiserer kulturelt medborgerskap. Eli Lea undersøkte hvilken betydning møter med kunst kan ha for kulturelt medborgerskap med sin doktoravhandling *Møter med kunst som kulturelt medborgerskap* (Lea, 2021). Hun skriver at «Kulturelt medborgerskap peker mot at kunsterfaringen er en særegen ressurs for påkobling til samfunnet, fordi den åpner opp for aktiv deltagelse i en etablert kulturell diskurs» (Lea, 2021 s. 1)

2.3 Martha C. Nussbaum og kulturell medborgerskapspraksis

Under forutsetning av at kulturelt medborgerskap utgjør en praksis er det interessant å se nærmere på hva denne praksisen innebærer. Martha Nussbaum har flere innfallsvinkler som er fruktbare i denne oppgaven. Hennes arbeid med Litteraturens etikk, følelser og forestillingsevne (Nussbaum, 2016), *Frontiers of justice* (2016) og *Not for profit, why democracy needs the humanities* (Nussbaum, 2010) bidrar til ulike perspektiv på medborgerskap. I *Frontiers of justice* lanserer hun rettferdighetsperspektivet med sin *Capability approach* (Nussbaum, 2006). I *Litteraturens etikk, følelser og forestillingsevne* viser hun hvordan kunst fremmer etisk tenkning (Nussbaum, 2016). I *Not for profit, why democracy needs the humanities* forsvarer Nussbaum *humaniora* og forklarer leseren hvor risikabelt det er for demokratiet å nedprioritere de humanistiske fagene (Nussbaum, 2010). Jeg vil i dette kapittelet presentere noen utvalgte deler fra Nussbaums teori som er relevante for å utvikle videre forståelse for kulturelt medborgerskap.

2.3.1 Capability approach

Det demokratiske systemet er avhengig av at medlemmene i det respekterer hverandres integritet. Filosofen Martha C. Nussbaum argumenterer for at det finnes visse vilkår og muligheter som danner forutsetninger for medborgerskap. Hun definerer ti capabilities som skal være oppfylt for at individet skal få realisert sitt medborgerskap (Nussbaum, 2006). Capabilities kan oversettes til norsk med å bruke ordet kapabiliteter. Kapabiliteter forstås i denne sammenhengen som kapabilitetsbetingelser, muligheter eller mulighetsbetingelser. De ti grunnleggende kapabilitetene er gjengitt med Inger Marie Lids oversettelse til norsk (Lid, 2017. s. 20):

1. Liv
2. Kroppslig helse
3. Kroppslig integritet
4. Mulighet til å utvikle sanser, forestillingsevne og tenkning
5. Følelser

6. Praktisk fornuft
7. Tilhørighet. A: Å leve sammen med andre, og B: Å bli respektert av andre og ha selvrespekt
8. Mulighet til å leve med andre biologiske arter
9. Lek
10. Mulighet til å ha innflytelse over ens omgivelser. A: politisk og B: materielt

Nussbaum mener kapabilitetene bør implementeres som grunnleggende prinsipper i alle nasjoners politikk (Nussbaum, 2006 s. 70). Hun hevder denne teorien fungerer praktisk på tvers av politiske skillelinjer, da den ikke fremmer ett bestemt metafysisk syn. Det betyr at tilnærmingen til verdighet gjennom ivaretagelse av kapabiliteter kan benyttes uten binding til en bestemt virkelighetsoppfatning fremfor en annen. Noe som for eksempel også åpner opp for ulike livsanskuelser på hva som er godt og dårlig. Implementering av de ti kapabilitetene er ment som politiske målsetninger for å sikre respekt for menneskelig verdighet og rettferdighet. Hun kaller sin tilnærming for en form for rettigheter som settes i sammenheng med menneskelig verdighet på samme måte som menneskerettighetene (Nussbaum 2006, s 78). Tilnærmingen er universell og pluralistisk, men ikke kulturel relativistisk. Kapabilitetene er like viktige for ethvert menneske, på tvers av kulturer. Nussbaum argumenterer for at hennes rettferdighetsteori, gjennom kapabilitetstilnærmingen gir mer fruktbare mål og verdier for livskvalitet enn det tradisjonell samfunnsøkonomi har kunnet tilby.

Verdier for målbarhet diskuteres også i kultursektoren. På samme måte som borgernes livskvalitet har vært koblet til et lands bruttonasjonalprodukt har kunst- og kulturaktivitet blitt målt i økonomiske resultat for andre samfunnssektorer. Dette vitner om legitimitetsbehov innenfor en politisk ideologi som setter økonomisk verdiskapning høyest. Nussbaum kritiserer også tilnærminger som måler menneskers tilfredshet i et samfunn (Nussbaum, 2006 s. 73). Virkeligheten konstituerer rammene for forventning om hvordan livet kan være. Dette preger i neste omgang opplevelsen av tilfredshet. Mennesker er tilpasningsdyktige og kan finne tilfredshet under vanskelige forhold og i urettferdige samfunnsstrukturer. Nussbaum mener at vi må bry oss om hva mennesker kan gjøre i livene sine. Hvilke muligheter mennesker i virkeligheten har for å realisere et verdig liv. Her fremmer hun et syn på mennesket som aktiv aktør i eget liv og samfunn, framfor passiv

mottaker prisgitt gode eller dårlige rammer. Verdighet handler ikke bare om tilgang på ressurser, men om å være i stand til å velge hva man vil gjøre og være.

For å ivareta menneskelig verdighet har Nussbaum altså definert ti grunnleggende kapabiliteter (Nussbaum, 2006). Disse utgjør et minimum for et rettferdig medborgerskap, men kan videreutvikles innenfor ulike samfunn. Alle målsetningene må adresseres for å oppnå rettferdighet, og de henger sammen med hverandre. I forbindelse med den kulturelle dimensjonen av medborgerskap vil allikevel noen adresseres spesielt i denne oppgaven.

Den kulturelle dimensjonen av medborgerskap kan særlig knyttes an til nummer 4, 5, 7, 9 og 10 på listen. Kapabilitet til å ha relasjoner med andre og bli respektert for egne uttrykk. Kapabilitet til å drive med rekreasjon og lek, kapabilitet til fantasi og uttrykksevne. Kapabilitet til tilhørighet og kulturopplevelser og kapabilitet til å ha innflytelse over ens politiske omgivelser er alle relevante grunnleggende, universelle normer i Nussbaums teori.

Under kapabiliteten til å utvikle sanser, forestillingsevne og tenkning finner vi mulighet for danning og uttrykk. Det handler om å tilegne seg en bred portefølje av kunnskap via utdanning. Gjennom sansningen skal man ha muligheten til gode opplevelser i form av kunstuttrykk. Ved å bruke forestillingsevne, fantasi og tanker skal man ha mulighet for å uttrykke seg. Måten man velger å uttrykke seg på skal være fri fra politiske og religiøse føringer. Ytringsfriheten får på denne måten sterk status også i Nussbaums kapabilitetstilnærming.

Kapabilitet for følelser handler om muligheten for tilknytning til objekter og subjekter utenfor oss selv. Til å være fri fra frykt for å tillate seg et spekter av følelser. Nussbaum inkluderer alle følelser fra kjærlighet, til sorg, takknemlighet og sinne. Evne til følelser er en grunnleggende egenskap mennesker trenger for å sameksistere og utvikle seg.

Tilhørighet deler Nussbaum opp i to dimensjoner. Den ene handler om å leve sammen med andre. Bry seg om andre, vise hensyn til andre og leve seg inn i andres livssituasjon. For å ha mulighet til å danne fellesskap omkring politiske tema og andre felles interesser trenger vi å bry oss om hverandre. Den andre dimensjonen handler om selvrespekt og likeverd. Om muligheten til å ikke bli ydmyket eller stigmatisert på bakgrunn av diskriminerende faktorer som etnisitet, kjønn, klassebakgrunn osv. Til slutt inkluderes også kapabiliteten til å leke, le og ha glede av fritidsaktiviteter.

Nussbaum har en ikke dogmatisk tilnærming, og er åpen for videreutvikling av kapabilitetsteorien. Hun understreker at kapabilitetsteorien er ment for politiske formål, og er åpen for ulike livsanskuelser. Teorien hennes bygger på dyp moralsk intuisjon basert på respekten for menneskets verdighet (Nussbaum 2006, s. 83). Man skal ha tilgjengelighet til å leve livet som man selv velger å leve det. Nussbaum inntar et moralsk standpunkt i respekten for liv, men har en armlengdes avstand til å politisere selve livsførselen.

2.3.2 Tilgjengelighet

Professor i helsefag, Inger Marie Lid utdyper kapabilitetsteorien i begrepet tilgjengelighet. Tilgjengelighet danner grunnlaget for individets mulighet for tilknytning til andre og sosial selvrespekt (Lid, 2013). Dette gjelder også for tilgjengelighet til kunst- og kulturopplevelser. Lid mener at vi i et medborgerskapsperspektiv må ha en bevissthet om tilgjengelighet for at kapabilitetsbetingelsene skal være oppfylt. Hun skriver at falske ideer om menneskets perfektjon, og falske ideer om fravær av behov leder til omgivelser som er utilgjengelige for mange (Lid, 2015, p. 1563). Hun skriver videre at en tilnærming til mennesket som forskjelligartet samtidig som sårbart, kan danne grunnlag for inkluderende praksiser som beskytter sårbarheten. Dette kan danne grunnlag for et inkluderende språk som speiler hva vi har til felles istedenfor hva som skiller oss. Lid etterlyser en konseptualisering av mennesket som fundamentalt sårbart. Representasjoner av sårbarhet i kunst kan være et slikt språk.

Inger Marie Lid benytter seg av mikro-, meso- og makronivå som analytisk grep når hun undersøker kulturelt medborgerskap i sin artikkel om tilgjengelighet til kulturarv *Acess to cultural heritage a multiscale approach* (Lid, 2021). Her presenterer hun en modell for tilgjengelighet som viser hvordan tilgjengelighetsbegrepet er relevant på mikro, meso og makronivå (Lid, 2021 s. 79).

Figur 2

Macro level	Inclusion and equal status and non-discrimination as democratic and universal values. Knowledge on disability as inherently human. Human diversity as a condition.
Meso level	Technical standards in communication and building regulations. Knowledge on how technical standards and regulation can improve equal accessibility, by facilitating for equal access for more diverse groups of users.
Micro level	Participation, experience of inclusion and exclusion. Knowledge from a rich variety of individual experiences, such as blindness, mobility restriction, loss of hearing, dementia and cognitive disabilities.

Denne modellen er et godt utgangspunkt for å synliggjøre tilgjengelighetsdimensjonen ved kulturelt medborgerskap. Makronivået utgjør verdiene vi baserer strukturelle grep på. Det strukturelle mesonivået utgjør politikken og standardene vi operer med i samfunnet. På individnivået foregår praksisen og de individuelle erfaringene. Jeg kommer tilbake til tilgjengelighet og kapabilitetsteori i oppgavens drøftingsdel i kapittel 5.

2.3.3 Medfølelse og etisk forestillingsevne

Martha Nussbaum hevder at demokratiet er avhengig av at mennesker utvikler kritiske evner og empati (Nussbaum, 2010). Medfølelse og empati er sentrale begrep i Nussbaums teori. Språkrådets ordbok definerer medfølelse som «følelsesmessig deltaking i andres lidelse, sorg eller motgang, medlidenhet» (ordbøkene, u.å). I denne definisjonen beskrives medfølelse utelukkende med ulykkelige følelser. Ordet medfølelse kunne i seg selv gi rom for følelsesmessig deltaking i andres gode følelser, men språklig er medfølelse forbeholdt følelsesmessig deltaking i lidelse. Empati har ifølge samme ordbok opphav i det greske ordet *emphateia* 'lidelse'. Empati forklares som (evne til) innlevelse i et annet menneskes situasjon eller tankeliv. På bakgrunn av dette kan vi si at medfølelse handler om å selv føle andres lidelse, mens empati også inkluderer å forstå den andres lidelse. Menneskers evne til

medfølelse og empati utvikler etisk tenkning. Etikk er læren om moral, eller moralfilosofi (Snl, 2020). Etisk tenkning handler om å ta stilling til hva som er rett og galt eller godt og dårlig.

Medfølelse er brobyggeren mellom individer i et samfunn, og i et medborgerskapsperspektiv- mellom individet og samfunnet. Martha Nussbaum argumenterer for hvordan for eksempel litteratur utvikler vår etiske tenkning, og dermed har en viktig samfunnsmessig rolle (Nussbaum, 2016). I *Litteraturens etikk* gir Nussbaum oss flere eksempler på hvordan lesning og refleksjon rundt litterære verk utvikler medborgerskapet (Nussbaum, 2016). Samfunnet er avhengig av at mennesker opptre etisk. Etske evner utvikles ved at vi tar i bruk forestillingsevnen. At vi kan forstå hvilke følelser andre mennesker har i gitte situasjoner. Litteratur gir oss en inngang til medfølelse ved at vi benytter oss av forestillingsevnen. Kunstverk vekker følelser i oss som gjør at vi kan forestille oss andres situasjon. Nussbaum mener medfølelse er et viktig grunnlag i den demokratiske samtalen og at medfølelse også kan føre til adferdsendring. Narrativ forestillingsevne utvikles ved at kunstverk konkretiserer menneskers liv og erfaringer (Nussbaum, 2016, p. 12). Aktivisering av følelser og fantasi gjør også at vi engasjeres til å tenke kritisk. (Nussbaum, 2016). Hun relaterer ivaretagelsen av demokratiet til grunnleggende menneskelige ferdigheter (Nussbaum, 2013). Nussbaum skriver om hvordan manglende forståelse for, og empati med andre mennesker fører til avsky og konflikter (Nussbaum, 2001). Hun vektlegger derfor også menneskets evne til å romme sårbarhet, og sier at samfunnet må evne å håndtere denne sårbarheten for at medborgerskapet skal oppfylles (Nussbaum, 2006). Sårbarheten innebærer menneskeligheten i å være åpen for å uforskyldt bli såret.

Innfallsvinkelen til kunstverket som et eget rom eller form, kan sammenfalle med Martha Nussbaums teori om litteratur (Nussbaum, 2016). Hun argumenterer med litteratur som eksempel for hvordan kunst utvikler vår etiske tenkning, og dermed har en viktig samfunnsmessig rolle (Nussbaum, 2016). Jeg vil derfor belyse hvordan Martha Nussbaums teori kan bidra til å forstå hvilken betydning kunst har for det kulturelle medborgerskapet i kapittel 4.

2.3.4 Humanistiske fag for ivaretagelse av demokratiet

Martha Nussbaum argumenterer både for at kunst må være tilgjengelig og brukes aktivt i utdanning, og at kunst er viktig for menneskers forståelse av seg selv og andre for å utvikle empati og kritiske evner. Kunst er altså viktig individuelt, og strukturelt på samfunnsnivå, særlig gjennom utdanningssystemet. Nussbaum uttrykker ikke bare hvorfor estetiske fag og opplevelser med kunst er viktig. Hun tilbyr også eksempler på konkrete medborgerskapsutviklende praksiser. Kritiske evner oppøves ved å lære filosofi og ta i bruk sokratisk argumentasjonsteknikk. Den greske filosofen Sokrates innflytelse over de humanistiske fagene og undervisningspraksisen i Nord-Amerika har vært viktig. (Nussbaum viser også til eksempler i Europa og Asia – særlig India) (Nussbaum, 2010).

Kritisk tenkning gjør oss til bevisste samfunnsborgere som er bedre rustet til å ta egne valg. Motsatt er Martha Nussbaum bekymret for at rasjonalitet som global økonomi fører med seg svekker humanistiske fag på bekostning av tekniske og økonomiske fag. Nussbaum forsvarer kunstfagene og humaniora i boken *Not for profit* (Nussbaum, 2010). Her synliggjør hun hvilken betydning kunst har for medborgerskap og for demokratiet. Hun er bekymret for at en nedbygging av den kulturelle infrastrukturen vil føre til at menneskenes kritiske sans svekkes. Trusselen er ikke direkte assosiert med partipolitiske linjer, men utgjør en tendens i tiden.

En kulturvitenskapelig innfallsvinkel som kan relateres til Nussbaums bekymring for tidsånden kan være beskrivelsene sosiologene Luc Chiapello og Eve Boltanski presenterer i *The new spirit of capitalism* (Boltanski, 2018). Forfatterne beskriver den kapitalistiske ånden som ligger til grunn for de globale markedsøkonomiske kreftene (Boltanski, 2018). De hevder den kapitalistiske ånden opprettholder seg selv ved å sluke kritiske krefter, og inkorporere de i de bestående kapitalistiske strukturene. Den kapitalistiske ånden sørger også for å reproducere lederskapet som trengs for å opprettholde den kapitalistiske ideologien. Markedsøkonomien og populærkulturen globaliseres, samtidig som migrasjon og politisk polarisering kan føre til fremmedfrykt (Eriksen, 2008).

Tap av filosofisk, humanistisk og estetisk dannelse fører til mindre empatiske og kritiske mennesker, og demokratiet svekkes (Nussbaum, 2010). Nussbaum mener altså at filosofi og andre humanistiske og estetiske fag er avgjørende for ivaretagelse og utvikling av

demokratiet. Demokratiet består av individer som evner å sette seg inn i andre menneskers sted og stille seg kritiske til gruppetenking og autoriteter.

Det teoretiske perspektivet bidrar til å utvikle forståelse for kulturelt medborgerskap på individ- og samfunnsnivå, og hvordan disse nivåene henger sammen. Det teoretiske nivået klargjør hvilken forståelse jeg har av kulturelt medborgerskap og hvilke verdier jeg legger i det. Det teoretiske perspektivet eller nivået utgjør oppgavens makronivå.

For å finne frem til relevant forskning og litteratur har jeg foretatt en litteraturgjennomgang (Johannessen, 2016). Jeg har satt meg inn i ulike teoretiske perspektiver på medborgerskap og kulturelt medborgerskap. Kulturteori benyttes også for å belyse problemstillingen og svare på oppgavens forskningsspørsmål.

Det finnes ulike forståelser av begrepet kulturelt medborgerskap. Jeg har i kapittel 1 og 2 valgt å presentere definisjoner av begreper som jeg har funnet anvendbare for oppgavens analyse og drøfting. Dette er viktig for å konkretisere og gi nøkkelbegreper meningsinnhold (Johannessen, 2016, p. 58). Nå har jeg gitt en teoretisk inngang til medborgerskap og kulturelt medborgerskap. I kapittel 1 har jeg presentert kulturteoretiske perspektiver, og i kapittel 2 en oppsummering og oversikt over teorier som er relevante for oppgaven. Teoriene som presenteres i kapittel 2 danner grunnlaget for presentasjon av resultater i kapittel 4. Til slutt vil jeg bruke begrepsavklaringer fra både kapittel 1 og 2 i oppgavens drøftingsdel kapittel 5.

3. Metode

Jeg besvarer i oppgaven problemstillingen: Hvilke dimensjoner av kulturelt medborgerskap kommer til syne i norsk kulturpolitikk, og hvordan kan Martha Nussbaums politiske teori/filosofi inspirere til å videreutvikle begrepet kulturelt medborgerskap?

I arbeidet med oppgaven velger jeg å forholde meg til tre perspektiv: mikro-, meso- og makronivået.

På makronivå utforsker jeg begrepet kulturelt medborgerskap, og velger ut teorier som kan representere ulike dimensjoner på ulike nivå. Martha Nussbaums teori utgjør oppgavens teoretiske fundament, og jeg bruker hennes teori til å vise sammenhengen mellom de ulike nivåene av kulturelt medborgerskap. Makronivået representerer hvilket teoretisk grunnlag, filosofi og verdier jeg baserer forståelsen av kulturelt medborgerskap på. Dette nivået har jeg presentert i oppgavens teoridel kapittel 2.

Mesonivået representerer de strukturelle forutsetningene for kulturelt medborgerskap i samfunnet. For å undersøke hvilke dimensjoner av kulturelt medborgerskap som kommer til syne i norsk kulturpolitikk undersøker jeg hvordan vi forstår kulturelt medborgerskap i vårt samfunn i dag. Norsk kulturpolitikk manifesteres i stortingsmeldingen *Kulturens kraft* (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). Jeg gjør derfor en dokumentanalyse av stortingsmeldingen *Kulturens kraft* for å se på hvilke forståelser av medborgerskap som formidles her. Analyse av stortingsmeldingen viser hvordan kulturelt medborgerskap kommer til syne kulturpolitisk i kapittel 4.

Jeg vil også undersøke kulturelt medborgerskap på mikronivå. For å belyse mikronivået gjennom konkret empirisk materiale presenterer jeg to eksempler. Jeg beskriver min opplevelse og fortolkning av to ulike kunstverk for å konkretisere Martha Nussbaums teori om narrativ forestillingsevne, følelser og demokrati i kapittel 4.

Metodisk bruker jeg mixed methods for å utvikle nok kunnskap til å svare på problemstillingen. Jeg har bruk for ulike innfallsvinkler for å besvare forskningsspørsmålene i oppgaven. En kombinasjon av flere metoder kan bidra til å skape bedre kunnskap om forskningsmaterialet og dermed bidra til å besvare den overordnede problemstillingen (Ozawa & Pongpirul, 2014). Forskningsdesignet består av delstudier med både kvantitative

og kvalitative metoder. Hovedvekten ligger på det kvalitative med dokumentanalyse og hermeneutisk fortolkning som metode og analytiske innfallsvinkler. Hensikten med dette er å folde ut begrepet kulturelt medborgerskap, se på ulike dimensjoner av kulturelt medborgerskap og hvordan disse henger sammen.

3.1 Oppgavens materiale

Oppgavens materiale er todelt, men består av tre elementer. En stortingsmelding og to kunstverk. Stortingsmeldingen *Kulturens kraft* er et politisk vedtatt dokument som legger føringer for den nasjonale kulturpolitikken (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). De to kunstverkene er: 1) *Sacrifying* – et scenekunstverk av Impure company + Motorpsycho og 2) *Mountaineers* et musikkverk av Susanne Sundfør.

Med materialet bruker jeg to innfallsvinkler for å svare på problemstillingen. Hensikten med å bruke så ulike materialer som en stortingsmelding og to kunstverk er å undersøke hvilke dimensjoner av kulturelt medborgerskap som trer frem, og å undersøke den kulturelle medborgerskapspraksisen fra ulike perspektiver og nivåer.

Først gjør jeg en dokumentanalyse av stortingsmeldingen *Kulturens kraft* fra 2018 for å undersøke hvilken forståelse av kulturelt medborgerskap som kommer til syne i dag. Deretter gir jeg en fortolkning av kunstverkene *Sacrifying* av Impure company + Motorpsycho og musikkverket *Mountaineers* av Susanne Sundfør, for å vise hvordan de fungerer som eksempler på kulturelt medborgerskap i perspektiv av kunstopplevelser.

Jeg presenterer i metodekapittelet hvordan jeg arbeider med materialet i oppgaven og hvilke metoder jeg velger å bruke. Det analytiske hovedgrepet i oppgaven er å presentere, analysere og drøfte kulturelt medborgerskap på mikro-, meso- og makronivå, og undersøke hvordan de ulike dimensjonene av kulturelt medborgerskap kommer til syne og gjør seg gjeldende på de ulike nivåene.

3.2 Dokumentanalyse av stortingsmeldingen *Kulturens kraft*

For å forstå hva vi som samfunn mener med kulturelt medborgerskap, er det hensiktsmessig å se på politikken på kulturfeltet. Derfor utgjør Stortingsmeldingen *Kulturens kraft* primærmaterialet for å forstå gjeldende politisk forståelse av kulturelt medborgerskap. For å finne ut hvordan stortingsmeldingen *Kulturens kraft* forholder seg til kunst i relasjon til medborgerskap gjør jeg en dokumentanalyse av meldingen.

Dokumentanalyse benyttes for å få frem hovedtrekkene i tekstens innhold (Johannessen, 2016). Ved en induktiv tilnærming til dokumentet kan analysen bevege seg fra det konkrete til det generelle. Empirien undersøkes først og knyttes deretter på teoretiske forståelser. I deduktiv metode beveger man seg i motsatt vei, fra teori til empiri (Graneheim et al., 2017; Thomassen, 2006). Dette fungerer godt om prosjektets hensikt er å undersøke en på forhånd definert teori. Dokumentet som analyseres kan med deduksjon drøftes ut fra et teoretisk standpunkt. Med en abduktiv tilnærming til dokumentanalyse kan man bevege seg mer frem og tilbake mellom teori og empiri, og man kan benytte ulike tilnærminger på ulike stadier i analysen. En rent induktiv metodisk tilnærming kan føre til en for overfladisk forståelse av materialet. En rent deduktiv fremgangsmåte fordrer et teoretisk rammeverk som skal drøftes. En abduktiv analyse gir anledning til å integrere både overflatiske og dypere strukturer av mening (Graneheim et al., 2017, p. 31). I denne dokumentanalysen vil det være hensiktsmessig å veksle mellom induktiv og deduktiv metode. Induktivt vil selve begrepsbruken i dokumentet *Kulturens kraft* gi informasjon om hvilke forståelser av medborgerskap som kommer til syne politisk. Deduktivt vil det bli nødvendig å diskutere noen teoretiske perspektiv på medborgerskap for å undersøke forståelsen av medborgerskap i dokumentet.

Graneheim, Lindgren og Lundman illustrerer også hvordan fenomenologiske og hermeneutiske perspektiv bidrar i analysen av dokumenter. I dokumentanalyse kan man veksle mellom fenomenologisk og hermeneutisk innfallsvinkel til teksten, og et høyt eller lavt abstraksjonsnivå. (Graneheim et al., 2017, p. 31). I analysen av stortingsmeldingen *Kulturens kraft* bruker jeg først en fenomenologisk inngang for å beskrive dokumentet, og deretter en hermeneutisk innfallsvinkel i arbeidet med å fortolke tekstens meningsinnhold.

Jeg tar i den hermeneutiske fortolkningen utgangspunkt i begreper som relaterer til medborgerskap. Oppgavens teoretiske fundament er styrende for hvilke begreper jeg velger ut. Denne måten å gjøre dokumentanalyse på er beskrevet i *Hvordan gjøre en dokumentanalyse, en praksisorientert metode* av Kristin Asdal og Hilde Reinertsen (Asdal & Reinertsen, 2020). Formålet med analysen er å forstå hvordan dokumentet *Kulturens kraft* eventuelt formidler medborgerskap kulturpolitisk. Jeg velger ut begreper som representerer ulike dimensjoner av kulturelt medborgerskap og ser på hvordan disse omtales på ulikt nivå i sammenheng med kunst og kultursektoren. Utvalget av begreper og definisjon av ulike nivåer er mitt analytiske grep i møte med dokumentet. På denne måten undersøker jeg hvilken forståelse av kunst og medborgerskap som formidles politisk. Analysen er abduktiv ved at jeg veksler mellom hvordan begrepene i teksten trer frem og teoretiske forståelser av begrepene for å utvikle kunnskap. Den abduktive fremgangsmåten gjør det mulig å bevege seg frem og tilbake mellom teori og materiale, og på den måten søke en mest mulig komplett forståelse (Graneheim et al., 2017, p. 31).

Med dokumentanalysen av *Kulturens kraft* i kapittel 4 presenteres forståelsen av kulturelt medborgerskap som fremmes i dagens kulturpolitikk.

3.3 Hermeneutisk fortolkning

Jeg bruker hermeneutisk innfallsvinkel i fortolkningen av både Stortingsmeldingen *Kulturens kraft* og kunstverkene *Sacrifying* og *Mouintaineers*

Hermeneutikken søker dypere mening i fortolkningen av fenomenet som studeres (Thagaard, 2018, p. 39). Sosialantropologen Clifford Geertz sine undersøkelser var opprinnelsen til begrepet «tykk» beskrivelse. Geertz mente med dette at man må gå utover rene beskrivelser av et fenomen. En dypere fortolkning av fenomenet må til for å forstå fenomenets betydning for kulturen (Geertz & Geertz, 2000). Hermeneutisk fortolkning inkorporerer tolkerens forforståelse i analysen. Dette perspektivet på fortolkning har relevans både for å undersøke stortingsmeldingen *Kulturens kraft* og for å undersøke kunstverk i lys av Martha Nussbaums filosofiske teori. Martha Nussbaum er også opptatt av at vi må fordype oss i andre kulturer, i andres situasjoner og levemåter. Vi må utvikle

forestillingsevne for å bli gode samfunnsborgere (Nussbaum, 2016). Jeg gjør tykke beskrivelser av to kunstverk for å forstå hvordan fordypning i universet verket formidler kan bidra til å utvikle forestillingsevne. På denne måten undersøker jeg hvordan Nussbaum sin teori om narrativ forestillingsevne gjør kunstverket relevant for medborgerskapet. Her kobler jeg Nussbaums teori sammen med perspektivet jeg har valgt for kulturelt medborgerskap i oppgaven. I analysen av Stortingsmeldingen har jeg etter å ha kartlagt begrepsbruken forholdt meg hermeneutisk til teksten for å fortolke meningsinnholdet.

Kunsthistoriske tekster, kunstkritikker og publikumsopplevelser tilbyr gjerne flere perspektiver på verk, og kan gi ulike tolkninger. Men hvordan skal vi gå frem for å beskrive denne forståelsen, og hva er en dypere mening? Thagaard trekker frem Geertz studier av kultur. Geertz refererer til «tynn» og «tykk» beskrivelse (Thagaard, 2018, p. 39). Med Geertz begrep utgjør den tekniske beskrivelsen av verket en tynn beskrivelse. En tykk beskrivelse inneholder imidlertid et meningsaspekt. En tykk beskrivelse kan altså føre oss nærmere forståelse. For at noe skal ha mening må vi forstå det, og forståelsen bygger på forforståelse. Teoretikeren Hans-Georg Gadamer viser til nettopp kunstopplevelser for å illustrere hvordan forståelse kan komme til uttrykk (Krogh, 2014, p. 45). I kjernen av Gadamers hermeneutiske filosofi ligger begrepet forforståelse. Med det mener han at det ikke er mulig å forstå noe uten å ta med oss det vi har forstått tidligere. Vi opererer med fordommer og forforståelser, som må tas i betraktning.

Min forforståelse av materialet består av flere ulike forståelser. Utdanning, erfaring og sosiale relasjoner utgjør horisonter som preger forforståelsen min. Utdanning og arbeidserfaring preger forforståelsen min med teoretiske perspektiv i møte med stortingsmeldingen. Erfaring med tidligere musikkopplevelser og danseforestillinger danner fortolkningsrammer relatert til kunstuttrykkene og tolkninger jeg har gjort rundt disse. Den sosiale rammen jeg erfarer uttrykkene i betyr også noe. Disse erfaringene gjør at jeg har en oppfatning om hvilken plass kunstuttrykkene har i omverdenen, og en holdning om at de er verdifulle og viktige for samfunnet og for publikum. En forforståelse vi ofte også søker er informasjon om materialet eller kunstnerskapet. Tekster fra avisanmeldelser, kronikker, kunstkritikker eller uttalelser fra for eksempel politikere eller kunstnere selv kan bidra. Jeg har derfor erfaringer, forventninger og fordommer som danner bakteppe for hva jeg ser etter.

Mangfoldet av forforståelser, fordommer og forståelser betegnes i hermeneutikken med begrepet horisont (Krogh, 2014). Vi starter aldri med blanke ark i vår forståelse, og den er i stadig utvikling. Det er imidlertid ikke mulig å ha full oversikt over alt i horisonten. Vi vil alltid befinne oss et sted som gir oss et visst perspektiv, og dette kan også endre seg. Dette gir både muligheter og begrensinger av forståelsen. Total, komplett forståelse kan ikke oppnås. Videre søker hermeneutikken å illustrere sammenhengene mellom forståelsene med begrepet horisontsammensmelting. Å vite fullt ut hva som er kunstnerens sin intensjon med et verk er umulig. Som filosofen Paul Ricoeur sier i sin utlegning av hermeneutikken; befinner ikke jeg meg i samme talesituasjon som verkets opphavsmann (Krogh, 2014, p. 94). Kunstneren har formidlet sin forståelse gjennom verket, og gir meg et kunstverk å lese av. Horisontsammensmeltingen foregår derfor ifølge Gadamer og Ricoeur i møtet mellom mine forforståelser og selve kunstverket, og ikke med kunstnerens horisont. Det er derfor mine fortolkninger som presenteres med de to kunsteksemplene.

I hermeneutikken beskrives fortolkningen dels som sirkel og dels som spiral (Krogh, 2014). Både i fortolkningssirkelen og i fortolkningsspiralen fører nye forforståelser og fordommer til nye forståelser. Forståelsen revideres, verket revideres med dypere forståelse, og nye forståelser oppstår. Ved å benytte spiralformen som bilde er det mulig å se på dette som en nærmest uendelig prosess, der forståelsen aldri vil bite seg selv i halen.

3.4 Analyser av eksemplene *Sacrifying* og *Mountaineers*

For å illustrere hvordan opplevelsen av kunstverk kan være relevant for det kulturelle medborgerskapet på individnivå har jeg inkludert eksempler på verkanalyser i oppgaven. Verkanalysene består av hermeneutiske fortolkninger av kunstverk (Krogh, 2014). Hensikten er å eksemplifisere hvordan Martha Nussbaums teori kan anvendes for å forstå kunstens betydning for det kulturelle medborgerskapet. De hermeneutiske fortolkningene er personlige og har et individuelt utgangspunkt. I presentasjonen av verksanalysene i kapittel 4 og i drøftingen i kapittel 5 tar jeg for meg mikronivået og hvordan dette nivået henger sammen med meso- og makronivået. Eksemplene er nødvendige for å konkretisere hvordan det individuelle nivået henger sammen med samfunnsnivået i henhold til Nussbaums teori.

Verksanalysene illustrerer og øker forståelsen for hvordan kunstneriske representasjoner virker for det kulturelle medborgerskapet.

Verkene utgjør eksemplene i dette prosjektet. Hensikten med eksemplene har vært å si noe om hvordan kunst kan ha verdi for medborgerskapet. Ved å knytte informasjon fra fortolking av eksemplene sammen med Nussbaums teori, kan Nussbaums filosofiske utgangspunkt for kulturelt medborgerskap illustreres. Dermed har jeg sagt noe generelt om sammenhengen mellom kunst og medborgerskap. Utgangspunktet mitt har vært deduktivt ved at eksemplene er valgt ut for å videreutvikle det teoretiske utgangspunktet.

4. Resultat

Opgavens resultat og funn presenteres i kapittel 4. I resultatdelen synliggjøres de ulike begrepene stortingsmeldingen *Kulturens kraft* formidler relatert til teorier om kulturelt medborgerskap. Martha Nussbaums teori eksemplifiseres i presentasjonen av analysen av kunstverkene *Sacrifying* og *Mountaineers*.

4.1 Dokumentanalyse av stortingsmeldingen *Kulturens kraft*

- *Hvilke forståelser av kulturelt medborgerskap fremmes i dagens kulturpolitikk?*

For å undersøke hvordan Martha Nussbaums filosofi og teori kan inspirere til videreutvikling av begrepet kulturelt medborgerskap, må den eksisterende politiske forståelsen av kulturelt medborgerskap undersøkes. I dette kapitlet presenterer jeg resultatet av dokumentanalysen av stortingsmeldingen *Kulturens kraft*.

4.1.1 Meld. St. 8 *Kulturens kraft* – et overblikk

Stortingsmeldingen *Kulturens kraft* er publisert av Det kongelige kulturdepartementet, og godkjent i statsråd 23. november 2018 (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). Meldingen er den siste kulturmeldingen som er produsert og utgitt i Norge. Den representerer derfor det mest aktuelle dokumentet for dagens kulturpolitikk. Dokumentet er skrevet på nynorsk. De 95 sidene med tekst er inndelt i to deler, og ordnet i 14 kapitler. Et innledende kapittel inneholder bakgrunn, formål, sammendrag og innhold. Del 1 omhandler kunst og kultur i samfunnsutviklingen med tre underkapitler. Kunstens og kulturlivets plass i samfunnet, utviklingstrekk i samfunnet og kulturlivet, og tilbakeblikk på kulturpolitikken i Norge. Del 2 tar for seg kulturpolitikken framover, mål og særlige satsningsområder. Del 2 utgjør dokumentets hoveddel med 10 kapitler. Det første kapitlet i del 2 består av 9 mål. De 8 neste kapitlene tar for seg ulike tema eller satsningsområder for kulturpolitikken, der hvert kapittel avsluttes med underkapitlet "prioriteringar og vidare oppfølging" (Kultur- og

likestillingsdepartementet, 2018). Det siste kapitlet i del 2 tar for seg økonomiske og administrative konsekvenser av meldingen.

Første gjennomlesning av dokumentet gir et generelt inntrykk av teksten. Meldingen er opptatt av kunst- og kulturfeltets frihet, og den individuelle innbyggernes tilgang på kunst- og kulturopplevelser. Ytringsfrihet og demokrati omtales i starten av teksten og disse verdiene gjentas ofte i nesten alle deler av meldingen. Samfunnsutfordringer som nevnes i relasjon til kulturfeltet er økende inntektsforskjeller, endringshastighet, endring i demokratisk deltakelse, fragmentering, globalisering, behov for informasjonskompetanse, større etnisk og kulturelt mangfold, omstilling i privat og offentlig sektor og endring i distribusjon av kultur og i kulturbruk. Kunst- og kultur bidrar med innovasjon og skaperkraft. Sammen med kreativitet er dette kunnskaper som kan bidra med løsninger på økonomisk omstilling som en kostnadskreven framtidig velferdsstat vil kreve. Samtidig oppfordres aktørene til å være nyskapende og utforske nye digitale muligheter på kunstfeltet. Kunsten som skapes skal være av høy kvalitet.

Meldingen peker på et ikke utløst potensiale for inntjening for kulturelle og kreative næringer. Regjeringen vil at det skal iverksettes tiltak for økt økonomisk verdiskapning. Internasjonaliserende tiltak er viktige for å eksportere norsk kunst og kultur til utlandet. Dette skal bidra til et større marked for norske kulturprodukter og til å markedsføre norsk kunst og kultur.

Meldingen slår fast at det er viktig å ivareta prinsippet om armlengdes avstand i forholdet mellom offentlig styring og kunst. Kunst- og kulturaktørens frihet er altså et viktig premiss for å ivareta ytringsfrihet og kunstens og kulturens rolle for et fungerende demokrati. Kunst- og kulturlivet skaper arenaer for demokratiopplæring og meningsbrytning. Kunst- og kulturopplevelser virker dannende ved at de fremmer refleksjon og bidrar til kunnskap om kunst og kulturuttrykk.

Kulturlivet virker samlende ved at det ivaretar mangfold og den offentlige samtalen. Det er et kulturpolitisk mål at kunst- og kulturlivet skal representere mangfoldet i befolkningen. Dette gjelder både utøvere og publikum. Mangfold skal gjenspeiles i at kulturlivet er tilgjengelig for alle. Norsk språk og samisk kultur er viet særlig oppmerksomhet i meldingen og er definerte som viktige kulturbærere for den norske identiteten. Det norske språket fremheves som inklusjons faktor for felleskap på tvers av bakgrunn.

4.1.2 Bruk av Medborgerskapsbegrep i kulturmeldingen

- *Hvordan kommer forholdet mellom kunst og medborgerskap til uttrykk kulturpolitisk?*

Etter den første gjennomlesningen av teksten sitter jeg igjen med et inntrykk av at det er noen begreper som benyttes svært hyppig mens andre begreper dukker opp sporadisk. I et fenomenologisk perspektiv synes jeg det er interessant å identifisere hvilke begreper som brukes i teksten. Før jeg nærmer meg meningsinnholdet i teksten kartlegger jeg derfor begrepsbruk med en fenomenologisk tilnærming. Jeg er nysgjerrig på hvilke medborgerskapsrelaterte begreper som foretrekkes i meldingen. Et fenomenologisk perspektiv kan bidra til å kartlegge viktige begreper i teksten som kan danne grunnlag for kategorier og tema (Graneheim et al., 2017, p. 30). Det er imidlertid ikke gitt hvilke begreper som skal kartlegges. For å identifisere disse må teorier om kulturelt medborgerskap konfereres.

Teoretiske perspektiv på medborgerskap på mikro-, meso- og makronivå ble presentert i kapittel 2. Der ga jeg en teoretisk introduksjon til medborgerskap og kulturelt medborgerskap. Operasjonaliserte begreper på kulturelt medborgerskap velges derfor ut fra de tidligere presenterte teoriene. Utvalget tar utgangspunkt i min forståelse av teoriene, og hvilke begreper jeg oppfatter som sentrale i relevans til kulturelt medborgerskap. Teoriene og begrepene blir brukt som et prisme i dokumentanalysen for å synliggjøre hvilke forståelser av kulturelt medborgerskap som fremmes i dagens kulturpolitikk - representert i stortingsmeldingen kulturens kraft.

Jeg ble nysgjerrig på antall forekomster av de ulike begrepene, da det etter første gjennomlesning slo meg at enkelte begreper var hyppig brukt. Begrepene presenteres i tabeller for å illustrere hvor mye de blir brukt. Jeg gjør systematiske søk i teksten basert på begrepene jeg har valgt ut. Jeg har tatt for meg ett og ett begrep og plukket ut setningene der begrepene forekommer. Begrepene utgjør kategorier, som danner grunnlaget for kondensert tekst, med meningsinnhold som i neste omgang fortolkes. Begrepene behandles derfor først kvantitativt og deretter kvalitativt i analysen av stortingsmeldingen.

Presentasjonen av begrepene organiseres i henhold til oppgavens analytiske grep; etter mikro- meso- og makronivå, selv om det fører til gjentakelser.

4.1.3 Begreper på kulturelt medborgerskap på samfunnsnivå (meso)

Den engelske sosiologen Thomas Humphrey Marshalls teori fremmer rettighetsaspektet ved medborgerskapet (Boje, 2017, p. 158). Retten til deltagelse i samfunnets institusjoner og retten til deltakelse i demokratiet må oppfylles for at medborgerskapet skal realiseres. Samfunnet legger premisser for medborgerskapet på mesonivå. Bojes teoretiske perspektiv viser hvordan medborgerskapets vilkår henger sammen med samfunnets strukturelle oppbygning. Han viser til tre dimensjoner: den sivile, politiske og sosiale. I kontekst av den kulturelle sfæren vil retten og muligheten til deltakelse i kulturelle institusjoner og kulturelle aktiviteter være en forutsetning for kulturelt medborgerskap. På strukturelt nivå har samfunnet også ansvar for at kunst- og kulturlivet er tilgjengelig. Inger Marie Lid buker begrepet tilgjengelighet som en utdypning av Martha Nussbaums rettferdighetsteori (Lid, 2012).

Begreper som er relevante for det kulturelle medborgerskapet på samfunnsnivå er: Deltakelse og tilgjengelighet, demokrati, inkludering, tillit og tilhørighet.

Forekomst av utvalgte begreper i Stortingsmeldingen *kulturens kraft* (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018).

Tabell 1

Begrep	Antall
Deltak (else) (ing) og tilgjengeleg	76
Demokrati	74
Inkluder (e) (ing) (ande)	27
Tillit(en)	10
Tilhøyrse	7

4.1.4 Begreper på kulturelt medborgerskap på individnivå (mikro)

Boje trekker linjene videre til hva medborgerskap betyr for den enkeltes liv. For individet fører deltakelse i samfunnets strukturer til inkludering og gir grunnlag for kulturell identitet, sosial samhörighet og tillit.

Den enkeltes rett til kulturelt medborgerskap er ratifisert i lovverk og i menneskerettigheter. Ytringsfrihet er en rettighet som beskyttes av nasjonal lov i grunnlovens paragraf 100 (Grunnlova, 2021) og internasjonalt i menneskerettighetenes artikkel 19 (FN-sambandet, u.å). Ytringsfriheten er en grunnleggende forutsetning for kulturelt medborgerskap da den omhandler den enkeltes rett til å ytre seg. Deltakelse i kulturlivet og i kulturaktiviteter er hjemlet i kulturlova (Kulturlova, 2007).

Ifølge Thomas P. Boje fordrer kulturelt medborgerskap en praksis utover rettighet (Boje, 2017). Uformelle nettverk og sosiale møteplasser er viktige for den enkeltes utfoldelse og sosiale kapital.

Pieter Boele van Hensbroek vektlegger verdien av den enkeltes bidrag i kulturproduksjonen (Boele van Hensbroek, 2014). Kulturelt medborgerskap handler her om å delta i den meningsskapende prosessen kulturen utgjør. Boje og Boele van Hensbroek kobler den enkeltes deltakelse, engasjement, uttrykk og skapende virksomhet til medborgerskapspraksis. Den enkeltes kulturelle bakgrunn og identitet bidrar også til nettet av mening som kulturen utgjør.

Begreper som er relevante for det kulturelle medborgerskapet på individnivå er: uttrykk, deltakelse, ytringsfrihet, identitet og medborgerskap.

Tabell 2

Begrep	Antall
uttrykk	97
Delta (kelse) (ing)	76
Ytring(sfridom)	52
identitet	23
meining	19
medborgarskap	1

4.1.5 Begreper på kulturelt medborgerskap på filosofisk nivå (makro)

Martha Nussbaums teori kan benyttes for å utvikle kulturelt medborgerskap konseptuelt. Med Nussbaums filosofiske innfallsvinkel kan vi forstå hvorfor og hvordan kunsterfaringer virker utviklende og er nødvendige for demokratiet. Nussbaum definerer grunnleggende menneskelige kapabiliteter som forutsetninger for medborgerskap (Nussbaum, 2006). Kapabiliteter kan forstås som muligheter. Kunst- og kultur opplevelser og praksis ivaretar demokratiet gjennom ferdigheter mennesker opparbeider seg. Utviklingen av ferdigheter mennesket trenger for å ivareta demokrati skjer via følelser og kritisk tenkning (Nussbaum, 2013). Nussbaum skriver om viktigheten av å utvikle empati og forståelse for menneskelig sårbarhet. Følelser og forestillingsevne legger grunnlaget for etiske vurderinger. Kunstopplevelser gir mennesket et refleksjonsrom der empati og kritisk tenkning kan utvikles (Nussbaum, 2016). Følelsene åpner dørene til refleksjonsrommet via sansene (Nussbaum, 2001). I refleksjonen utvikles forståelsen for mennesket som et grunnleggende sårbart vesen.

Martha Nussbaums begreper relatert til kulturelt medborgerskap er ifølge min forståelse: demokrati, kritisk, refleksjon, etikk, dannelse, følelser og empati.

Tabell 3

Begrep	Antall
demokrati	74
kritisk	15
refleksjon	13
etisk (etikk)	2
danning (41)/ danne (8)	59
kjensle	3
kjensler	0
empati	0

4.1.6 Dokumentanalyse

For å få en forståelse av hvordan de ulike begrepene er brukt i kulturmeldingen velger jeg ut ulike formuleringer der begrepene er brukt. På denne måten kondenserer jeg teksten med utgangspunkt i begrepene. Teksten er kondensert på tvers av strukturen i stortingsmeldingen, som oppbygging med overskrifter, avsnitt, tema eller kapittel i teksten. Utdrag fra teksten presenteres heretter i kategorier ordnet etter begrepene. Formuleringer med lik mening som går igjen flere ganger i teksten er som regel ikke gjengitt flere ganger i samme kategori. Formuleringene kan derimot dukke opp på tvers av kategoriene da flere av de utvalgte begrepene krysser hverandre. Teksten bidrar nå med å tydeliggjøre innholdet i stortingsmeldingen, og forståelsen av medborgerskap begynner å utkrystallisere seg. I dette kapittelet er all informasjon hentet fra Stortingsmeldingen kulturens kraft (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). Det gir derfor ikke mening å referere løpende til meldingen i den påfølgende teksten i kapittel 4.1.6.

Demokrati

Begrepet demokrati forekommer 74 ganger i meldingen, og er det nest mest brukte begrepet av utvalget som er foretatt her. I kulturmeldingen uttrykkes det en bekymring for at demokratiet skal bli svekket i Norge. Her vises det til internasjonale strømninger der ytringsfriheten og kulturinstitusjonene er under press. Felleskapet beskrives som forutsetning for demokratiet. Her bidrar kulturen til felles fortellinger om hvem vi er, og hvem vi bør være. Felles verdier i et samfunn som består av mennesker fra ulike kulturer skaper felleskap som bygger opp om demokratiet. Kulturaktiviteter gir oss også opplæring i demokrati ved at vi skoles til å delta i uenighetsfelleskapet og oppnår ytringskompetanse. Et tydelig, godt og tilgjengelig språk er også en døråpner for demokratisk deltagelse. Kulturen kan være en kanal for den kritikken og åpenheten demokratiet trenger. Den demokratiske deltakelsen endrer karakter. Valgdeltakelsen har gått ned samtidig som folk engasjerer seg i demokratiske aktiviteter i andre former. Kulturlivet skal bidra med nettverk, inkludering og sosial kapital for demokratisk medvirkning og deltagelse. Demokratiet er avhengig av maktspredning og kulturlivet kan bidra til fritt ordskifte ved å utvikle nye tanker og ideer. I kapitlet om den historiske framveksten av kulturpolitikk synliggjøres det også hvordan kulturpolitikken har bidratt til demokratiet. For eksempel beskrives offentlig finansiering av kulturinstitusjoner i forbindelse med nasjonsbyggingen på 1800-tallet som et ledd i demokratiutvikling. Et annet eksempel er hvordan kunstfeltet selv stod for demokratiske prosesser på 1970-tallet. Kunstnerorganisasjoner og kunstneraksjoner arbeidet for kunstnernes medborgerskap i form av rettferdighet og inklusjon i velferdsstaten. En demokratisering av kunstneriske og kulturelle uttrykk førte med seg det brede kulturbegrepet slik vi kjenner det i dag. I kapitlet om mål og satsningsområder for kulturpolitikken framover holdes demokratibegrepet fortsatt høyt. Armlengdes avstand-prinsippet kobles til at det vil være en trussel for demokratiet om staten blir styrende for kulturlivet og kunstneriske uttrykk. I målsetningen om danning og kritisk refleksjon gjøres demokratibegrepet relevant for evnen til å forstå samfunnet og drive kritisk kildekritikk. I målet om å ta vare på og formidle kulturarv er tilgang til historie og kulturarv en demokratisk rettighet. I målet om møteplasser og felleskap er kulturarenaer og møteplasser rom for demokratisk deltagelse. I mål om språk som kulturbærer er språket en fellesarena for demokratiet og en forutsetning for deltagelse. Med tanke på teknologi, tilgang og deltagelse

ligger det en demokratisk kraft i rett bruk av teknologien. Denne bruken er demokrati i praksis. Digitale løsninger kan bidra til lik tilgang på samme kunnskapsgrunnlag, som er et viktig demokratisk prinsipp. Internasjonalisering av kunst og kultur kan blant annet skape nysgjerrighet og spre kunnskap om den nordiske samfunnsmodellen og verdier som demokrati, likestilling og bærekraft. Samarbeid mellom kulturaktører på tvers av landegrensene fremmer også demokrati og ytringskultur. Det er en demokratisk utfordring at kulturlivet ikke speiler det flerkulturelle samfunnet i Norge. Mangel på mangfold av kulturuttrykk fører til utenforskap, som er et demokratisk problem. I kapitlet om kulturlivet som arena for danning gjentas flere av forutsetningene for et demokratisk samfunn. For eksempel at et demokratisk samfunn forutsetter at folk har kunnskap om og forståelse av samfunnet de lever i og har evne til å delta og utrykke seg. Samarbeid mellom kunnskapssektoren og kultursektoren kan spille en rolle i demokratibyggning ved å styrke forståelsen for kunst- og kulturuttrykk sin betydning for dannning. Sammen og hver for seg kan sektorene blant annet bidra til opplæring i demokratiske verdier. Det refereres til fagfornyelsens tre tverrgående tema for grunnskolen; folkehelse og livsmestring, demokrati og medborgerskap og bærekraftig utvikling. At avgjørelser relatert til kulturpolitikk kun blir tatt på statlig nivå beskrives som et demokratisk problem. Meldingen tar derfor til orde for å spre makt mellom forvaltningsnivåene. Et fungerende lokaldemokrati er avhengig av at oppgaver løses ut ifra lokale forutsetninger og behov.

Inkludering

Som bakgrunn for kulturmeldinga slår Kulturutredningen fra 2014 fast at kulturpolitikken aktivt må medvirke til et mangfoldig og inkluderende kulturliv. Nasjonale kulturpolitiske målsetninger er overbygget med samfunns mål, der «Eit inkluderande samfunn der kunst og kultur av ypparste kvalitet inspirerer, samlar og lærer oss om oss sjølve og omverda» (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018 s. 9). I et samfunnsutviklingsperspektiv må det også legges til rette for et mer inkluderende arbeidsliv og sosiale arenaer for de som havner utenfor arbeidslivet. Kunst og kultur kan virke inkluderende ved å bringe mennesker sammen på tvers av sosiale, politiske og kulturelle skillelinjer. Kultur handler om identitet, så det er viktig å lykkes med inkludering for at folk skal føle seg hjemme i samfunnet man er en del av. Kulturlivet skal fremme møter mellom mennesker ved å forsterke kulturarenaene som inkluderingsarenaer. Tiltak for å inkludere grupper som i liten grad benytter seg av kulturtilbud skal vektlegges. Særlig skal det rettes oppmerksomhet mot å inkludere grupper som er underrepresenterte i kulturlivet som brukere, utøvere og kulturarbeidere. Kulturelt mangfold og inkludering har ifølge meldingen i økende grad vært på agendaen siden 1990-tallet. Lykkes vi med et mer representativt frivillig kulturliv vil det gi gode inkluderingsresultater i form av bredere fellesskap og sterkere tilhørighet. Det er viktig å bli inkludert i lokalsamfunnet. Når det gjelder ungdom i organiserte fritidsaktiviteter må også minoritetsforeldre inkluderes for at unge – særlig jenter – skal rekrutteres. Kulturlivet har ansvar for å inkludere barn og unge, og legge til rette for at de kan delta i samfunnet. Kulturlivet kan inkludere folk inn i demokratisk deltakelse. Dette forutsetter at organisasjonslivet klarer å inkludere grupper som ikke vanligvis deltar ved valg eller i det politiske systemet. I et internasjonaliseringsperspektiv kan kulturlivet være en inkluderende arena der kulturuttrykk blir utviklet i møte med impulser utenfra. Den digitale teknologien kan være inkluderende i form av å åpne opp for nye møteplasser og demokratiske arenaer.

Tillit

For å oppnå et fritt samfunn trenger vi fungerende fellesskap og felles verdier som rettsikkerhet, personvern, yringsfrihet, tillit, frie medier, markedsøkonomi, eiendomsrett og frivillighet. Tilliten til og troen på demokratiet er på vikende front flere steder. Kunst og kultur har evne til å samle mennesker i fellesskap på tvers av meninger, interesser og bakgrunn. På denne måten kan kunst og kultur fremme tillit, respekt, tilhørighet og samhold

mellom mennesker og mellom ulike grupper i befolkningen på tross av ulike syn og oppfatninger. I Norge er allikevel tilliten høy til styresmaktene sammenlignet med de fleste andre land. Små forskjeller mellom folk, og at mange kan ta del i velstanden fører til høy tillit mellom folk, og mellom folk og styresmakter. Høy tillit gir den enkelte følelse av trygghet og felleskap og medvirker til politisk og sosial stabilitet. Kulturvirksomheter som bibliotek, arkiv og museum kan fremme tillit, relevans og autensitet i lys av at vi trenger kvalitet og kildekritikk i tilfanget på informasjon. Internasjonalt kultursamarbeid bidrar til å bygge opp selvtillit, nettverk og gir kunsten større verdi. Gjennom kunst og kultur kan vi etablere nye tillitsforhold og etablere ny dialog – også om vanskelige tema. Deltagelse i det frivillige kulturlivet er med på å bygge tillit, dannelse og engasjement.

Uttrykk

Ordet uttrykk gjentas 97 ganger i meldingen. Det handler om individets frihet og mulighet til å uttrykke seg. Samtidig legger store globale aktører, et demokrati under press og digitale ekkokammer press på mangfoldet av ytringer og kulturuttrykk. Kunst og kulturuttrykk har kraft i seg selv, og målsetningen om å legge til rette for kulturuttrykk av ypperste kvalitet må være en grunnleggende verdi for kulturpolitikken. Et fritt og uavhengig kulturliv som skaper kunst- og kulturuttrykk av ypperste kvalitet er et overordnet kulturpolitisk mål.

Kunstpraksisen, uttrykksmåtene og verdisynet kunstnerne har er avgjørende for den videre utviklingen av kunst- og kulturlivet. Den teknologiske utviklingen gir muligheter for å spre og formidle kunst- og kulturuttrykk. Det må legges til rette for at norsk kulturliv blir eksponert for og inspirert av kulturuttrykk fra andre nasjoner. Kulturlivet skal medvirke til å sette enkeltmennesket i stand til å uttrykke seg og gjøre valg som bygger på forståelse og respekt for de valgene andre gjør. I perspektiv av ytringsfriheten blir det trukket fram at kunst og kulturuttrykk nettopp er ytringer. Kulturaktiviteter utvikler den enkeltes ytringskompetanse som gjelder den enkeltes kulturuttrykk samt det å forholde seg til andre grupper og personers uttrykksreferanser. Vi bruker språket til å oppleve og tolke verden, uttrykke oss og samhandle med andre. Minoriteters kunst- og kulturuttrykk representerer stemmer og erfaringer som viser bredden i kunst- og kulturlivet vårt. På individnivået er kultur en arena og en kanal for uttrykksbehov, utvikling og identitet hos den enkelte. På samfunnsnivå er kultur en arena for kritikk og diskusjon som bygger felleskap, siviliserer og bidrar til utvikling.

Kulturfeltet fungerer som infrastruktur for å gjøre kunst- og kulturtiltak tilgjengelige for befolkningen. Norge har forpliktet seg gjennom internasjonale konvensjoner til å fremme et mangfold av kulturuttrykk og uttrykksformer gjennom en aktiv kulturpolitikk. Gjennom UNESCO ligger også en forpliktelse til å verne kulturuttrykk. Vi har hele tiden tilgang på et verdensrepertoar av informasjon og kulturuttrykk. I perioden før 1814 dreide største delen av norsk kulturliv seg om folkelige uttrykksformer og aktiviteter. Med kulturlova i 2007 ble formålet om å legge til rette for at alle skal få tilgang til delta i kulturaktiviteter og oppleve et mangfold av kulturtrykk etablert. Det er i den kritiske samtalen om ulike kunstneriske uttrykksformer og perspektiv av ulike forståelser av kvalitet etablerer seg og tar form. Tilgang til og bruk av kunst- og kulturuttrykk kan hjelpe oss å håndtere ulike typer informasjon og se sammenhenger. Et bredt spekter av ulike stemmer kommer til uttrykk ved at det legges til rette for skapermangfold, brukermangfold og innholdsmangfold. Det trengs et mangfold av kulturelle ytringer inkludert fortellinger og kunstneriske uttrykk, med variasjon i teknikk og sjanger. Nasjonale og lokale kunst- og kulturuttrykksformer inngår i en global sammenheng. Alle skal kunne utøve og utvikle egne kulturuttrykk og delta i og påvirke kulturlivet. For å realisere visjonen om at alle har rett på kultur må kunst og kulturuttrykk spres til flere. Et aspekt kan være å bygge bro mellom analoge og digitale kulturuttrykk. Språk er bærer av kultur og norske kulturuttrykk vil få dårligere kår hvis norsk språk forvirrer. Ulike uttrykk, tradisjoner, sjangre og kunstsyn må få rom til å brytes mot hverandre for å sikre kunstnerisk utvikling. Midler å søke på er viktig for både utvikling av nye uttrykk og mer erfarne stemmer. Det er ulikhet i kunstfeltene og stor forskjell på hvor tilgjengelig de ulike kunstuttrykkene er. Utviklingen av kunstuttrykk skjer i tråd med samfunnsutviklingen og i stadig større grad på tvers av sjangre. Kunstneres kunstpraksis, syn på verden og uttrykksmåter er helt avgjørende for hvilken retning kunst- og kulturlivet utvikler seg i. Regjeringen skal legge frem en kunstnermelding som skal bidra til at virkemidlene fremmer kvalitet, mangfold, nye stemmer, mangfold og kunstuttrykk, samtidig som mer etablerte kunstnere blir sikret et godt grunnlag for å utvikle seg. Kunstnermeldingen skal også legge til rette for kunstuttrykk som går på tvers av sjangre. Teknologi gir mulighet til å formidle og ta vare på kulturelle uttrykk. Digitale plattformer fungerer som møteplasser der vi uttrykker oss. Kunstneriske og kulturelle uttrykksformer i grensesnittet mellom digitalisering og kultur er i vekst. Nye digitale kunst- og kulturuttrykk kan være kostnadskrevene og forutsette samarbeid med fagmiljø som forventer høy avkastning. Kompetansemiljø for utvikling av nye

digitale kunst- og kulturuttrykk forutsetter en underskog av uetablerte kunst- og kulturarbeidere, institusjoner som har tilgang til produksjonsmuligheter og teknologi. Det er viktig å gi rom for og oppmuntre til å ta i bruk nye kunstneriske uttrykksformer. Hensynet til opphavsrett må sikres med tanke på formidling av digitale kulturuttrykk. Ordninger som klarerer rettigheter, kan gjøre kulturuttrykk tilgjengelige for deling og digital formidling. Kultursektorens økonomi innebærer alle måter å skape, produsere, utøve, formidle, ta vare på og selge kulturelle uttrykk. På de digitale plattformene møter norske kulturuttrykk stadig sterke konkurranse fra internasjonale aktører. Offentlig støtte til smale og eksperimentelle kunstuttrykk representerer viktige investeringer i annerledes og ny tenkning som gjør samfunnet rikere og utvikler det. Kreativ og kulturell næring er næringsvirksomhet basert på framstilling av kulturelle uttrykk. Stadig flere kulturuttrykk har internasjonale referanser. Samarbeid vil fremme et globalt mangfold av kulturuttrykk, som kan påvirke vilkårene for fri kulturytringer. Når vi fremmer kunst og kulturuttrykk fra Norge, må vi klare å ta kulturpolitiske hensyn, og samtidig klare å ta ut gevinster ved å fremme bredere norske interesser og verdier. Samene som nasjonale minoriteter og urfolk har kunst- og kulturuttrykk av stor verdi for samfunnet. Mennesker som tilhører nasjonale minoriteter skal kunne uttrykke og videreutvikle identiteten, språket og kulturen sin, og skal få anledning til å delta i saker som angår de. Et demokratisk samfunn forutsetter at folk har anledning og evne til å uttrykke seg og ta aktivt del i samfunnet. Dannelse handler om å sette individet i stand til å være aktive borgere i samfunnet, uttrykke seg og ta selvstendige valg som bygger på forståelse og respekt for andre. Barn og unge bør få møte kunst- og kulturuttrykk som representerer et mangfold av erfaringer, blant annet for å motvirke kulturelt utenforskap. Det må tilrettelegges for at alle barn og unge har mulighet til å delta og uttrykke seg i kulturlivet. Læreplanverkets overordnede del understreker at kreative og skapende evner er med på å gjøre samfunnet rikere og at kunst og kulturuttrykk har innvirkning på den personlige utviklingen til hver enkelt. Elevene skal lære og utvikle seg gjennom sansning og tenkning, estetiske uttrykksformer og praktiske aktiviteter. Opplevelser av ulike kunst- og kulturuttrykk styrker kreativiteten og evnene til problemløsning og kritisk refleksjon hos den enkelte. Elevene skal få oppleve et variert spekter av kulturuttrykk i løpet av de årene de går på skolen. Kulturskolen er et viktig tilbud der barn og unge kan lære seg å mestre et kunst- og kulturuttrykk og få erfaring og kunnskap som utøver.

Deltakelse og tilgjengelighet

Det er 76 forekomster av ulike varianter av å delta og tilgjengelighet i dokumentet Kulturens kraft. Et fritt og uavhengig kulturliv som er tilgjengelig for alle og oppmuntrer den enkelte til å oppleve og delta i kulturaktiviteter er et overordnet kulturpolitisk mål. Kulturutredningen som danner grunnlag for meldingen, slår fast at kulturaktiviteter gir skoloring til uenighetsfellesskapet som forutsetter et velfungerende demokrati. Ved å delta i kulturaktiviteter og samtaler om kulturaktiviteter utvikler en kompetanse til å mene noe om egne og andre smakspreferanser og til å ytre seg om det i det offentlige rommet. Et rikt og levende språk er en forutsetning til at vi skal kunne delta i samfunnet og den offentlige samtalen. Det åpner også for demokratisk deltakelse. Å delta i kulturlivet innebærer at man blir vant til å møte et mangfold av meninger og ytringsformer. Høy deltagelse i yrkeslivet er en viktig hjørnestein i samfunnet. Yrkesdeltagelse gir for mange personlig utvikling og deltagelse på sosiale arenaer. Valgdeltakelsen har gått ned i Norge, men den demokratikse deltagelsen holder seg stabil. Valgdeltakelse er en ofte brukt indikasjon på hvor sterkt demokratiet er, men i Norge er det grunn til å tro at bred politiske deltagelse holder stand. Deltagelsen spiller seg ut på andre og mer flyktige arenaer enn før. Foreninger og organisasjoner kan være arenaer for deltagelse som hindrer utenforskap og gjør demokratiet mer motstandsdyktig. I lys av verdiskapning og innovasjon viser undersøkelser at det er samvariasjon mellom kulturell deltagelse i et land og hvor høyt landet skårer på innovasjon. En studie viser også at barns kognitive evner øker som følge av deltagelse i strukturerte kunstaktiviteter. Mye av samhandlingen mellom mennesker, den offentlige samtalen og den kulturelle deltagelsen flyter seg fra fysiske til digitale rom. I et historisk perspektiv var det på 1800-tallet et formål for folkebevegelsene at borgerne skulle få delta aktivt i det offentlige livet. Da landet fikk sin første kulturlov i 2007 var det et formål at offentlige styresmakter skulle ta ansvar for å legge til rette for at alle skulle få anledning til å delta i kulturaktiviteter. Alle skal kunne utøve og utvikle egne kulturuttrykk og delta i og påvirke kulturlivet. Tilgjengelighet og deltagelse er et eget mål i meldingen. Kulturlivet skal gi flest mulig mulighet til å delta og utfolde seg. For å hindre utenforskap må kulturlivet ta i bruk nye metoder for å realisere et uforløst potensial for kulturbruk og kulturdeltakelse i befolkningen. Det vil bli viktig å stimulere til økt interesse og deltagelse i kulturtilbudet fremover. Et godt eksempel er det frivillige kulturlivet som fremmer deltagelse og egenaktivitet. Barn og unge er en viktig målgruppe, både som publikum, og som aktive

deltakere. Barn og unge har rett til å delta i kunst- og kulturlivet og skal kunne oppleve og skape kultur på egne premisser. Potensialet i den eksisterende fysiske infrastrukturen må utnyttes blant annet ved å legge til rette for mangfold og demokratisk deltakelse. Digitaliseringen kan forsterke behovet for relevante arenaer for deltakelse og gi nytt innhold til de fysiske møteplassene. Å sikre det norske språket, med norsk som offentlig fellesspråk åpner for bred medvirkning og deltakelse. Å bruke norsk språk er i dag en forutsetning for å kunne delta i arbeids- og samfunnslivet. Tegnspråk er også viktig siden tegnspråkbrukere blir avskåret fra å delta aktivt i samfunnet, i kulturlivet og fellesarenaer for livsutfoldelse uten tilgang på tegnspråk. Digitale muligheter handler om hvordan teknologi, tilgang og deltakelse henger sammen. Teknologi kan gjøre terskelen for ytring, deltakelse og interaksjon lavere. Innsikten om publikum som brukere av digitale medie- og kulturtilbud bør brukes systematisk og strategisk for å øke interessen og deltakelsen. Med tanke på internasjonalt kulturliv øker Norges deltakelse og innsats. Norge deltar i EUS støtteprogram for kulturell og kreativ sektor, Kreativt Europa 2014 – 2020, og vurderer deltakelse også i neste periode. Lokale kunst- og kulturinstitusjoner er viktige møteplasser som kan gi nyankomne innvandrere sjansen til å delta som publikum eller utøvere. Det er viktig med god informasjon hva som finnes av kulturtilbud både for deltakelse og opplevelse. Deltakelse i det frivillige kulturlivet er med på å bygge tillitt, dannelse og engasjement. Organisasjonene har et særlig ansvar for sikre mangfold i sine rekker ved å gjøre det lett for barn og unge å delta og engasjere seg. Felles arenaer for kulturdeltakelse bidrar til at den enkelte blir del av sosiale nettverk som kan skape trivsel og tilhørighet, samtidig som det åpner for å lære språk og bli kjent med og delta i samfunnet. For å øke deltakelsen til ungdom i flerkulturelle lokalsamfunn i organiserte fritidsaktiviteter må aktiviteten koste lite eller ingenting og informasjonen må tilrettelegges. Personer som tilhører nasjonale minoriteter skal kunne uttrykke, holde på og videreutvikle identiteten, språket og kulturen sin, og få anledning til å delta i offentlige saker som angår de. For å sikre relevans og representativitet i kulturlivet skal det arbeides for at alle barn og unge får delta på kulturaktiviteter. Målrettede tilskuddsmidler og mobilisering av det frivillige kulturlivet skal stimulere til økning i kulturell deltakelse. Kulturlivet kan bidra til å bygge mennesker som er trygge og opplever mestring, gjennom å ytre seg og delta aktivt i samfunnet. Kultursektoren har et ansvar for å inkludere barn og unge og legge til rette for at de kan delta i samfunnet. FN's barnekonvensjon artikkel 31 sier at barn har rett til hvile, fritid og lek og til å delta i kunst- og kulturliv. Alle barn og

unge skal ha tilgang til et kulturtilbud med høy kvalitet, aktualitet og relevans, og få mulighet til å delta og utfolde seg i et fritt og uavhengig kulturliv. Opplevelser med kunst og kultur i barnehagen kan legge grunnlag for tilhørighet, deltakelse og eget skapende arbeid. De tverrfaglige temaene i skolen skal bidra til å danne og utdanne reflekterte, aktive og ansvarlige samfunnsdeltakere. Flere barn og unge skal også få sjansen til å delta på å delta på kulturskoletilbud gjennom økt tverrfaglig samarbeid. I det videre arbeidet med fordeling av oppgaver og ansvar mellom de ulike offentlige forvaltningsnivåene skal det legges opp til bred deltakelse fra kultursektoren

Ytring og ytringsfrihet

Ytring og ytringsfrihet er nevnt 52 ganger i teksten. Kunst og kultur er ytringer med samfunnsbyggende kraft, og kulturpolitikken skal bygge på ytringsfrihet og toleranse. Vi trenger fungerende felleskap og felles verdier som ytringsfrihet for å ivareta et fritt samfunn. Demokratiet utfordres og internasjonalt ser vi at ytringsfriheten, den faglige frie stillingen til kulturinstitusjonene og den kunstneriske friheten er under press. Digitale ekkokammer og globale aktører legger i økende grad premisser for valgene vi tar som forbrukere og mediebrukere. Dette er utviklingstrekk som legger press på mangfoldet av ytringer. Vi må jobbe aktivt for å vise fram verdien av de grunnleggende elementene i et demokrati, som ytringsfrihet, tolerante felleskap og respekt for individet. Et variert og rikt kulturliv er en av forutsetningene for ytringsfrihet og et velfungerende demokrati. Mange av innspillene departementet har fått framhever kunst og kultur som arena for ytringsfrihet i tillegg til å være viktig som kraft i seg selv. Ytringsfrihet er en grunnleggende forutsetning for demokrati og menneskerettigheter. Kunst og kultur er nettopp ytringer, og ansvaret staten har på kulturfeltet er forankret i «infrastrukturkravet» i grunnlovens paragraf 100 sjette ledd. Dannelse handler om å myndiggjøre mennesket til å gjøre selvstendige valg som bygger på kunnskap og forståelse for samfunnet som ytringsfelleskap. Kunst er ytringer som berører mennesker på en andre måter enn media og politikk, og kunstnere kan med kunsten kaste lys over tematikk på andre måter. Ytringsfrihet er en grunnleggende forutsetning for demokrati og menneskerettigheter. Av menneskerettighetene som er nedfelt i grunnloven er det særlig grunn til å fremheve ytringsfriheten. Kunst og kultur er nettopp ytringer. I grunnloven paragraf 100 er ytringsfriheten begrunnet ut fra tre prinsipper:

sannhetsprinsippet, autonomiprinsippet og demokratiprinsippet. I kulturutredningen fra 2014 står det at kulturaktiviteter bidrar til å utvikle yringskompetanse, som både gjelder den enkeltes foretrukne kulturuttrykk og -former, og som dreier seg om å forholde seg til nye opplevelser og smaks- og uttrykkspreferanser hos andre grupper og enkeltpersoner. Kulturinstitusjonene og de kulturpolitiske virkemidlene er sentrale deler av samfunnets infrastruktur for yringsfrihet og offentlig debatt. Infrastrukturkravet i grunnloven gjør at statens oppgave er utvidet fra å passivt avstå fra inngrep i yringsfriheten, til å aktivt legge forholdene til rette for yringsfrihet. Kulturpolitikk er yringsfrihetspolitikk.

Mediekompetanse handler om befolkningens evne og vilje til å forstå ulike yringer og hvordan ulike mottakere vil forstå og opplever yringer. Digitale informasjons- og yringsmuligheter, blant annet gjennom sosiale medier, endrer både hverdagslivet og den offentlige samtalen på mange og dyptgående måter. Prinsippet om armlengdes avstand handler også om å sikre yringsfrihet og et mangfold av kulturyringer. Kulturlivet skal vekke folks engasjement og legge til rette for meningsbrytning og et mangfold av yringer. Det trengs et mangfold av yringer, inkludert fortellinger og kunstneriske uttrykk med variasjon i tematikk og sjanger. Kunst og andre kulturyringer må stadig utvikles slik at de er relevante for innbyggerne og kan gjøre tilværelsen rikere. Teknologi gjør terskelen for yring, deltakelse og interaksjon lavere. Internasjonalt samarbeid vil fremme et globalt mangfold av kulturuttrykk, og det kan påvirke vilkårene for frie kulturyringer. Ved å fremme norsk kunst og kultur i utlandet, og legge til rette for samarbeid mellom kunst- og kulturaktører på tvers av landegrenser, fremmer vi også demokrati og yringskultur. Forankringen av regjeringens kultur i utviklingspolitikk i UNESCOs kulturkonvensjoner og FNs bærekraftsmål støtter opp om yringsfrihetsstrategien til regjeringen med særlig vekt på kunstnerisk yringsfrihet.

Kulturlivet kan tilby viktige arenaer for bedre hverdagsintegrering og felleskap basert på mangfold, likestilling, yringsfrihet og toleranse. At det offentlig finansierte kulturlivet ikke speiler hele befolkningen, avgrenser yringsmangfoldet og hindrer utvikling og relevans på kulturfeltet. Kulturlivet er enn arena for yringer som er med på å myndiggjøre enkeltmennesket som aktive borgere. Kunnskap om kunst og kultur kan lære oss å se at yringer kan være forskjellige, både når det gjelder form og innhold, og at den enkelte kan oppfatte og tolke yringer ulikt. Den enkelte må ha nok kunnskap til å kunne vurdere ulike yringer og forklare hvorfor de liker det ene og ikke det andre. Kunst og kultur kan gi barn og unge opplevelser og et rom for yring som har identitetsbyggende kraft i livet til den enkelte.

Artikkel 12 – 15 i FNs barnekonvensjon sier at barn har rett til å si sin mening, bli hørt, at barn har rett til å søke, ta imot og spre ytringer. Kunst og kultur som ytringer gjennom digitale plattformer er noe den oppvoksende generasjonen er fortrolige med og naturlig oppsøker. Samarbeid på tvers av kultursektoren og kunnskapssektoren kan være en styrke for å bygge sterkere bevissthet om kunst og kultur som ytringer og hvor mye kulturen betyr for dannelse, tilhørighet og kunnskapsutvikling. Vi må ruste opp barn og unges evne til kritisk refleksjon over ytringer som blir delte i det offentlige ordskiftet, og styrke deres egen utøvelse av ytringsfrihet. Sentrale kulturinstitusjoner utgjør en sterk nasjonal infrastruktur for fri ytring og er viktige aktører for å nå de nasjonale kulturpolitiske målene.

Identitet

Begrepet identitet er nevnt 23 ganger i kulturmeldingen. Innspill departementet har fått til kulturmeldingen fremhever at kunst og kultur er en kraft i seg selv, som arena for ytringsfrihet, som møteplass og arena for integrering, at kunst og kultur har mye å si for utviklingen av mennesker og samfunn, og at det er en sentral del av vår felles identitet. Kulturarven medvirker både i form av materielle strukturer og immaterielle tradisjoner, verdier og praksiser, til å skape identitet. Samtidig handler kulturarv om det vi gir videre til kommende generasjoner, og som vil være med på å forme deres kulturelle identitet. Samlinger er kilder til dokumentasjon av hendelser og handlinger, kilder til forskning og kunnskapsutvikling og kilder til å forstå nasjonale og lokale kulturer, historier og identiteter. I dag kan digital teknologi gi hver enkelt mulighet til å selv undersøke troverdigheten i de fortellingene om kultur og identitet som presenteres.

Språket er den fremste bæreren og formidleren av kultur, historie og identitet. For minoriteter kan kunst og kultur være til hjelp for å etablere egne offentligheter der de kan utvikle sine egne kollektive identiteter. Kulturens demokratiske påvirkning ligger særlig i at den er en kanal for grupper og individer som søker etter innsikt i egen identitet og egen historie, og er en arena for den åpenheten og kritikken et demokratisk samfunn er avhengig av. På individnivået er kultur en kanal og en arena for uttrykksbehov, utvikling, tilhørighet og identitet for den enkelte. UNESCO-konvensjonen om å verne og fremme et mangfold av kulturuttrykk (2005) slår fast at kulturaktiviteter, -varer og -tjenester kan ha en dobbel dimensjon. De kan være deler av et kommersielt marked, og samtidig være viktige verdi- og

identitetsbærende elementer. På 1800-tallet bevilget Stortinget midler til forskjellige kulturtiltak, typisk tiltak som skulle bidra til å forme en nasjonal identitet og fremme Norges ære overfor omverdenen. Opprettelsen av den norske rikskringkastingen i 1933 bidro til viktige måter å integrere befolkningen i et identitets- og kommunikasjonsfelleskap. I dag spiller kulturlivet en viktig rolle for integrering, fordi kultur handler om identitet, og fordi kultur er en arena for felles opplevelser. Den kulturelle skolesekken er et eksempel på en god arena for å trene kulturbruk og støtte opp under refleksjon og identitetsbygging. Alle språk formidler, uttrykker og bærer på kultur, historie og identitet. For den samiske befolkningen har kunst og kultur, og særlig den samiske kulturarven en viktig identitetsskapende funksjon. Samiske språk er offisielle språk i Norge, en forutsetning for et levende samisk kulturliv og den fremste formidleren av samisk kultur, historie og identitet. Mennesker som hører til nasjonale minoriteter, skal kunne uttrykke, holde på og videreutvikle identiteten, språket og kulturen sin, og de skal få mulighet til å delta i offentlige saker som angår de.

Kunst og kultur kan gi barn og unge opplevelser og et rom for ytring som har identitetsbyggende kraft i den enkeltes liv. Med tanke på dannelse kan lesing åpne for innsikt og innlevelse, identitets- og meningsdannelse. I den overordnede delen av læreplanverket står det at skolen skal støtte utviklingen av den enkeltes identitet, gjøre eleven trygge på eget ståsted, samtidig som den skal formidle felles verdier som trengs for å møte og delta i mangfoldet, og åpne dører mot verden og fremtiden.

Tilhørighet

Tilhørsle eller tilhørighet forekommer 7 ganger i Stortingsmeldingen. Kunst og kultur har evne til å samle mennesker i fellesskap på tvers av meninger, interesser og bakgrunn. Slik kan kunst og kultur fremme tillit, respekt, tilhørighet og samhold mellom mennesker og mellom ulike grupper i befolkningen, tross ulike syn og oppfatninger. På individnivå er kultur en arena og en kanal for uttrykksbehov, utvikling, tilhørighet og identitet for den enkelte. Kunst og kultur kan virke samlende på tvers av ulike tilhørigheter. Et representativt frivillig kulturliv kan gi positive inkluderingsresultater på kort sikt i form av bredere fellesskap og sterkere tilhørighet. Felles arenaer for kulturdeltakelse bidrar til at den enkelte blir del av sosiale nettverk som kan gi trivsel og tilhørighet, samtidig som det åpner for å lære språk og

bli kjent med og delta i samfunnet. Samarbeid på tvers av kultur og kunnskapssektoren kan bygge sterkere bevissthet om kunst og kultur som ytringer og hvor mye kulturen betyr for dannelse, tilhørighet og kunnskapsutvikling. Opplevelser med kunst og kultur i barnehagen kan legge grunnlag for tilhørighet, deltakelse og eget skapende arbeid.

Mening

19 ganger nevnes begrepet mening i Kulturens kraft. På kulturfeltet har mangfoldsbegrepet blitt brukt både for å markere behov for kunstnerisk mangfold og som et uttrykk for representasjon av variasjonen i befolkningen: tilfanget av stemmer, meninger og tema. Kunstnere står for en viktig del av meningsbrytningen i samfunnet. Derfor er det viktig at kulturlivet er selvstendig, og det er viktig å unngå at offentlige styresmakter griper inn i kunstneriske valg. Sannhetsprinsippet er ett av tre prinsipper i grunnlovens paragraf 100. Sannhetsprinsippet innebærer at man best kommer fram til sannhet gjennom meningsutveksling der påstander blir korrigerte i møte med andre meninger. Demokratiprinsippet forutsetter en åpen og kritisk meningsutveksling som kan bidra til bedre innsikt og derved bedre avgjørelser. Kunst og kultur har evne til å samle mennesker i felleskap på tvers av meninger, interesser og bakgrunn. Deltagelse i kulturlivet innebærer at man er vant til å møte et mangfold av meninger og ytringsformer, også meninger man er uenig i eller misliker. De kulturpolitiske virkemidlene og kulturinstitusjonene utgjør en infrastruktur som legger til rette for at kultur kan fungere som katalysatorer for nye meninger, og på denne måten føre til ny politikk og nye samfunnsvisjoner og dermed prege samfunnsutviklingen. Den teknologiske utviklingen har åpnet for ulike digitale møteplasser og kanaler for ytring og meningsutveksling. Samtidig forsterker digitalisering bekreftelsestendenser, som gjør at vi i mindre grad blir eksponert for andre perspektiv og meninger. Et godt utviklet og levende demokrati er avhengig av en opplyst opinion og åpen og fri meningsutveksling. Når det gjelder kunstnerisk kvalitet er ikke det en stabil størrelse alle er enige om, og det gir ofte mer mening å snakke om ulike kvaliteter som vektlegges ulikt i ulike kontekster. Kultursektoren er avgjørende for å bringe mennesker med ulik bakgrunn og ulike meninger sammen i en felles offentlighet, der meninger står mot hverandre og deles på tvers av motstridende interesser. Artikkel 12 i FNs konvensjon om

barns rettigheter slår fast at barn har rett til å si sin mening og bli hørt. Lesing kan åpne for innsikt og innlevelse, identitets- og meningsdannelse.

Dannelse

Dannelse er omtalt som danning og danne 49 steder i det kulturpolitiske dokumentet *Kulturens kraft*. Mange av treffene fager opp ordet utdanning, og utdraget her begrenses til begrepet dannelse. Kulturlivet og sivilsamfunnet er forutsetninger for dannelse og en opplyst offentlighet, og dermed en investering i demokratiet. Er fritt og uavhengig kulturliv som fremmer dannelse og kritisk refleksjon er et kulturpolitisk mål. Dannelsesprosesser bygger demokratiet. Kunst og kultur står for dannelsesprosesser. Dannelsen består av at individet kan bli aktivt, utrykke seg og ta selvstendige valg. Samtidig fører dannelse til at mennesket blir i stand til å respektere andres valg. Skolen har hatt en viktig funksjon ikke bare for utdanning, men også for dannelsen og kulturlivet. Leseevne og leselyst er nøkkel til danning og refleksjon. Gjennom kulturarv får mennesker også tilgang på dokumenterbar informasjon og autentiske gjenstander som påvirker dannelsen til hver enkelt, den offentlige samtalen og forståelsen av kultur og samfunn. Kulturlivet fremheves som arena for dannelse. Dannelse handler blant annet om å gjøre enkeltmennesket myndige til å gjøre selvstendige valg ut fra kunnskap og forståelse av samfunnet som ytringsfelleskap. Kunst og kultur bidrar til den enkeltes dannelsesprosess og må derfor være tilgjengelig for alle. Også mediekompetanse og digital dømmekraft er viktig for dannelse og demokratibygging. Samarbeid på tvers av kultur og utdanningssektoren kan styrke sterkere bevissthet om kunst og kultur som ytringer og hvor mye kulturen betyr for dannelse, tilhørighet og kunnskapsutvikling. God koordinering er viktig for å sette kulturfeltet i stand til å bidra til dannelsesprosessene til barn og unge. Lesing kan åpne for innsikt og innlevelse, identitets- og meningsdanning. Kulturpolitikken må bidra til dannelse gjennom å utvikle kulturelle referanser og felles språk på samme måte som de tverrfaglige temaene i skolen bidrar til å utdanne ansvarlige samfunnsborgere. Når offentligheten blir stadig mer oppdelt, kan kunst og kultur både danne, forme og styrke felleskap og samfunnsstrukturene rundt oss. Kulturutredningen fra 2014 sier at verdier som dannelse, nyskaping, kvalitet, kritikk og mangfold må tillegges stor vekt i kulturpolitikken, for at kulturlivet skal bidra til et velfungerende demokrati.

Kritisk tenkning

Kritisk tenkning er i meldingen adressert med kritikk og kritisk med til sammen 21 treff.

Et fritt og uavhengig kulturliv som fremmer dannelse og kritisk refleksjon er et overordnet kulturpolitisk mål. Hensynet til demokratiet er hovedgrunnen til å føre en aktiv kulturpolitikk og stiller krav til at kunst og kulturlivet er i stand til å bidra til en levende og kritisk offentlighet gjennom produksjon av kunst og kultur av faglig høy kvalitet og ved å nå ut til ulike grupper i befolkningen. Ett av grunnprinsippene for ytringsfrihet i paragraf 100 i grunnloven er demokratiprinsippet. Demokratiprinsippet forutsetter en åpen og kritisk meningsutveksling som kan være med på å gi bedre innsikt og dermed bedre avgjørelser. Det er i den kritiske samtalen om ulike kunstneriske og kulturelle uttrykksformer og perspektiv at ulike forståelser av kvalitet etablerer seg og tar form. Danning og kritisk refleksjon er et mål for kulturpolitikken. Dagens informasjonssamfunn stiller store krav til at menneskene utvikler kritisk sans og utvider forståelseshorisonten, for å kunne vurdere kilder, undersøke hva som er sant og usant, og gjøre selvstendige valg. Kulturlivet må være med på å rettlede folk, fremme kritisk tenkning og læring, og streve etter kvalitet og kunnskap i tilfanget av informasjon og kulturelt innhold. Digital dømmekraft dreier seg om evne til kritisk refleksjon, blant annet knyttet til personvern, nettvett og opphavsrett. Vi må styrke barn og unges evne til kritisk refleksjon over yringer som blir delte i det offentlige ordskiftet, og styrke deres egen utøvelse av ytringsfrihet. Elever utvikler en dypere innsikt når de ser sammenhenger mellom kunnskapsområder, og mestrer et mangfold av strategier for å tilegne seg, dele og stille seg kritisk til kunnskap. Opplevelser av ulike kunst- og kulturuttrykk styrker kreativiteten og evnene til problemløsning og kritisk refleksjon hos den enkelte. Kulturutredningen fra 2014 fremhever verdier som dannelse, nyskapning, kvalitet, kritikk og mangfold som grunnlag for kulturpolitikken. Kulturens demokratiske påvirkning ligger særlig i at den er en kanal for grupper og individer som søker innsikt i egen identitet og egen historie, og er en arena for den åpenheten og kritikken et demokratisk samfunn er avhengig av. På samfunnsnivået er kultur en arena for kritikk og diskusjon som bygger felleskap, siviliserer og bidrar til utvikling. For kvalitetsutviklingen til kunsten har kunstkritikk mye å si. Kvalitet vil og bør alltid være gjenstand for diskusjoner, om kontekst, formål og relevans.

Refleksjon

Refleksjon er nevnt 13 ganger i dokumentet. Første gang i forbindelse med det overordnede kulturpolitiske målet om et fritt og uavhengig kulturliv som fremmer dannelse og kritisk refleksjon. Kunsten gir oss et mangfold av opplevelser, både som ren estetisk opplevelse, og som bidrag til refleksjon og til å sette dagsorden. Kunsten kan utfordre, endre konvensjoner og flytte grenser. Samtidig kan kunst og kultur være et rom for ro og refleksjon, et sted der vi kan finne den nødvendige balansen og livsrytmen i et dagligliv som for mange kan være preget av hastverk og rastløshet. Kunst og kultur kan skape refleksjon og innsikt om verdier, samfunn og hva det vil si å være individ i et samfunn. Leseevne og leselyst er en nøkkel til dannelse og refleksjon. Lesing gir innsikt, overblikk, økt evne til forståelse og innlevelse. Den kulturelle skolesekken er et eksempel på en god arena for å trene kulturbruk og støtte opp om refleksjon og identitetsbygging. Digital dømmekraft dreier seg om evne til kritisk refleksjon, blant annet knyttet til personvern, nettvett og opphavsrett. Vi må styrke barn og unge sin evne til kritisk refleksjon over ytringer som blir delt i det offentlige ordskiftet, og styrke deres egen utøvelse av ytringsfrihet. Opplevelser av ulike kunst og kulturuttrykk stryker kreativiteten og evnene til problemløsning og kritisk refleksjon hos den enkelte. Kunstutdannelsene har markert seg som forskningsinstitusjoner med et relativt nytt doktorgradstilbud i kunstnerisk utvikling som kombinerer estetisk utviklingsarbeid med akademisk refleksjon.

Medborgerskap, etikk, følelser og empati

Medborger eller medborgarskap blir brukt 1 gang i dokumentet Kulturens kraft. Det er i omtalen av fagfornyelsen i skolen der det har blitt innført tre tverrfaglige tema: folkehelse og livsmestring, demokrati og medborgerskap og bærekraftig utvikling.

Ordet etisk forekommer 2 ganger i dokumentet. Etikk er beskrevet i sammenheng med kunstens samfunnsrolle ved at kunsten tar del i den viktige diskusjonen om etiske verdier i en kompleks samtid. I andre omgang ved at den teknologiske utviklingen gir nye muligheter, men også skaper etiske dilemmaer.

Kjensler er det nynorske ordet for følelser. Kjensler som generelle følelser er ikke brukt i meldingen, og søk på kjensler gir 0 treff. Kjensle forekommer 3 ganger, i formen «kjensle av...» og felleskapskjensle. Kulturarven medvirker både i form av materielle strukturer og

som immaterielle tradisjoner, verdier og praksiser, til å skape identitet, innsikt, engasjement og en følelse av å høre til. I omtale av samfunnsutvikling og sosioøkonomisk utvikling slås det fast at høy tillit i befolkningen gir den enkelte en følelse av trygghet og fellesskap, og bidrar til et samfunn med sosial og politisk stabilitet. Under kunst og kultur i utdannelsen vil meldingen at barnehagen skal synliggjøre samisk kultur og medvirke til at barna kan utvikle respekt og fellesskapsfølelse for det samiske mangfoldet.

Stortingsmeldingen Kulturens kraft bruker ikke begrepet empati.

4.2 Eksempler på fortolkning og analyse av kunstverk

Hvordan kan kulturelt medborgerskap på individnivå illustreres ved å fortolke et kunstverk?

For å anvende Martha C. Nussbaums teori om kunst og medborgerskap, og videreutvikle min forståelse av kulturelt medborgerskap inkluderer jeg to eksempler på verkanalyser.

Eksempel 1 er *Sacrifying* med Motorpsycho og Impure Company (Impure Company, 2021).

Eksempel 2 er *Mountaineers* av Susanne Sundfør featuring John Grant (Sundfør, 2017). I

begge eksemplene har jeg foretatt hermeneutiske fortolkninger av kunstverkene (Krogh, 2014). Som beskrevet i oppgavens metodedel søker hermeneutikken dypere mening i

fortolkningen av fenomenet som studeres (Thagaard, 2018, p. 39). Hensikten er å

eksemplifisere hvordan Nussbaums teori kan anvendes for å forstå kunstens betydning for det kulturelle medborgerskapet på individnivå. Med å ta i bruk egne erfaringer vil jeg undersøke hvordan kunstneriske representasjoner virker for det kulturelle medborgerskapet.

4.2.1 Eksempel 1: MOTORPSYCHO + IMPURE COMPANY – *Sacrifying*.

Scenekunstverket består av dans koreografert og framført av Hooman Sharifi fra Impure company og musikk som er komponert og framført av Motorpsycho. Motorpsycho er et rockeband bestående av tre medlemmer. Bandet startet i Trondheim i slutten av 80-tallet og har laget musikk fram til i dag (Motorpsycho, 2022). Regional arena for samtidsdans (RAS) presenterer verket på følgende måte på sine nettsider:

«I *Sacrificing* møter Hooman Sharifi Motorpsycho live på scenen. Det er den voldsomme, drivende, massive musikken i sameksistens med den ensomme kroppen det skal handle om. Hvilke strategier må til for å kunne møte, motarbeide, utfylle og gå i dialog med hverandre? Mentalt, strategisk, fysisk – og slik at publikum kan lese og involvere seg i arbeidet? Sammen leter de etter nødvendigheten av å handle og uttrykke seg. Arbeidet er inspirert av Vårofferet, der det å ofre seg selv er et aktivt og kontinuerlig valg. Du ofrer deg ikke til døden, men du ofrer kontinuerlig noe av deg selv i livet. Slik vi i 2020 har ofret meningsskapende aktiviteter på koronaens alter, og slik vi må fortsette å ofre for klimasaken i framtida. Hver og en må gi avkall på goder for å opprettholde sin egen eksistens. Hva er vi villige til å ofre? For Sharifi er scenekunsten et sted for dialog og konfrontasjon i mulige og umulige prosjekter. Det er et sted for sårbarhet og forsøk, for å bli konstant iscenesatt og vurdert, og et sted der vi møtes, ensomme og i fellesskap». (Sandnes kulturhus, 2022)

Jeg opplever verket da det fremføres i Sandnes kulturhus 18.01.2022. *Sacrificing* er et tverrestetisk kunstverk. Musikere, koreograf og danser har skapt et scenekunstverk på tvers av sjangerne rockemusikk og samtidsdans. I forestillinger med samtidsdans benyttes vanligvis innspilt musikk, der det er danserne som står for den sceniske utøvelsen og musikken er med som lydkulisse i framføringen. I *Sacrificing* er musikken sidestilt med dansen. Bandet Motorpsycho består av tre musikere. To på gitar og sang, og en på slagverk. Det er én danser med i produksjonen. Alle fire er utøvere på scenen og fremfører sine bidrag direkte. Framføringen varer i 80 minutter og spilles uten pause. Mobile scenelys, hvite papirark og rød væske benyttes som rekvisitter. Alle utøverne er kledd i svart.

Teksten som presenteres på Sandnes kulturhus sin nettside setter verket inn i en sammenheng. Den bidrar til forståelsen ved å gi meg knagger og referanserammer i fortolkningen. Verket forholder seg til samtiden ved å nevne både koronapandemien og klimasaken som utfordringer vi som mennesker må forholde oss til. Forestillingen tar opp hvordan vi som mennesker skal forholde oss til disse globale truslene. Ensomme og sammen vil utøverne forsøke å engasjere publikum i deres søken etter å uttrykke seg og handle.

Publikum er også ensomme og sammen i møtet med kunsten. Jeg ankommer foajeen i kulturhuset etter avtale med venner. Vi snakker om forventningene våre til stykket, og vi hilser på bekjente som også har kommet for å se det. Vi går inn i salen og finner plassene. Det blir helt mørkt, i det lysene slukkes for å fremheve forestillingen på scenen. Mørket

bidrar også til at vi blir alene i salen. Mørket gjør at vi vender blikket frem mot scenen. Mørket gjør også at blikket vendes innover istedenfor å søke bekreftelse i naboens blikk. Så ønsker Hooman Sharifi velkommen, sier at han er glad for å være her, og ber alle skru av telefonene sine og respektere film og fotoforbud. Enda et bidrag til å forsterke opplevelsen her og nå, uten forstyrrelser utenfra og uten å flytte opplevelsen ut av tiden og rommet ved å dokumentere den til senere eller dele den med utenforstående.

Danseren beveger seg rundt på scenen. Han veksler mellom korte og lange steg. Strekker og bøyer armene, svinger overkroppen og svinger hodet. Toneskalaen og takten i musikken beveger seg i samme rytme som danseren. Scenen er sparsommelig belyst. Musikken er instrumental, bortsett fra få partier med vokal. Jeg har problemer med å høre teksten i vokalpartiene, og oppfatter den mest som lyder i samspill med musikken. Dansen og musikken er til tider heftig og til tider svalere. Jeg kobler meg på dansens bevegelser, og kobler meg på musikken. Foran øynene og gjennom ørene mine glir Hooman Sharifi og bandet mer og mer sammen til en organisme. Sammen lager de bølger og bråttsjør av stemninger. De er intense i uttrykket, og holder ingenting tilbake. Jeg kjenner gode følelser for suggererende dans og musikk. Gleder meg over å se Hooman Sharifi bevege seg elegant og lett med musikken. I 80 minutter gir han alt på scenen. Musikken og bevegelsene gjør meg etter hvert nummen. Så; litt over halvveis i forestillingen utvikler dramaet seg. Sharifi henter en bunke hvite ark ved sidescenen, som han deler ut på gulvet. Hvite papirark ligger i uorden, men samlet på høyre siden av scenen. Musikken øker på, og den er truende. Er det regulativer som blir delt ut? Er det et forsøk på å få orden i kaoset? Sharifi setter en plastflaske til munnen. Han drikker, men må umiddelbart spytt ut igjen. Rød væske spruter ut av munnen og ned på arkene. Dette gjentas og han drikker og spytter ut væske i voldsomme bevegelser helt til flasken er tom. Er det blod? Arkene er tilsølte med blod. Har papirene ført til spill av blod? Blodet på arkene er vemmelig og trist. Assosiasjonene går til Covid-situasjonen. Viruset har skapt kaos og frustrasjon og vi har forsøkt å få orden på det med forskrifter og regulativer. Med mandat fra myndighetene har avtaler blitt forhandlet fram. Vi har kjøpt vaksiner og vi har innført restriksjoner. Men har dette blodige konsekvenser? Danseren henter flere mobile scenelys som står samlet framme til venstre på scenen. Ett og ett trekker han de fram i posisjon til å belyse arkene. Etterpå tilter han de. Ett og ett. Han legger svarte tepper over de blodige dokumentene. Dekker de til og samler de

sammen i et sort hull. Er scenelyset mediernes søkelys? Tilter han lysene for å illustrere at perspektivet vårt blir manipulert? Tålte ikke avtalene og dokumentene å bli belyst? Var det derfor han måtte begrave de? Alt dette sitter jeg og tenker og grubler på mens musikken og dansen trøtter meg ut. Sharifi beveger seg på kryss og tvers over scenen med store bevegelser. Han strekker seg mot scenelysene som henger i vaiere over scenen. Han når de med fingertuppene og dytter de kraftfullt, så lysene svinger voldsomt. Alle lyskasterne får denne behandlingen, så overlysene svinger vilt på kryss og tvers. Lyset treffer bandet, publikum, vegger og gulv. Det er forstyrrende. Dansen og musikken vedvarer uten flere dramatiske høydepunkt, og jeg merker at jeg holder på å få nok av hele forestillingen. Vil at dette skal rundes av. Intensiteten går noe ned, men Sharifi fortsetter å danse og bandet fortsetter med en vegg av lyd. Ved forestillingens slutt kjenner jeg lettelse. Lyset i foajeen er litt skarpt og det er hyggelig å møte kjente igjen. Det viser seg imidlertid at vi ikke har så mye å si om forestillingen. Jeg føler meg tom og trøtt. Folk vil hjem.

Etter hvert som danseforestillingen forløper gjør jeg stadig nye tolkninger av det jeg ser og hører. Jeg begynner med å etablere inntrykket av musikerne og danseren. Ser og hører hvordan de spiller sammen. Merker meg den mørke stilen på klær og rom. Ser på hvordan musikerne spiller, hvordan danseren danser. Merker meg at han er stor og kraftig og at han danser i skjørt. Utypisk kroppstype for en danser og utypisk bekledning for en mann. Merker meg hvordan danseren spiller med det nesten ankellange foldeskjørtet. Tenker på om skjørtet tyder på et kjønnsperspektiv i forestillingen, men får ikke flere holdepunkter for det. I starten opplever jeg musikken og dansen som fengende, men etter hvert vokser uroen. Jeg tenker på teksten jeg leste i forkant, og at danseren og bandet uttrykker standhaftighet, strevsomhet, forvirring, styrke og energi. De finner ingen hvileskjær i at de uttrykker seg så intenst hele tiden. Fungerer det de gjør som et uttrykk for hvordan mennesket forholder seg til pandemien i 2022, eller på hvordan mennesket forholder seg til klimasaken? Inspirasjonen er vårofferet med Igor Stravinskjis musikk. Balletten skapte skandale da den ble fremført for første gang i 1913 Théâtre des Champs-Élysées i Paris. Både musikken og balletten brøt med publikums forventninger, og musikkens og dansens konvensjonelle former for oppbygning. Homan Sharifi er kjent som en kompromissløs koreograf og danser. Motorpsycho er kjent for sitt massive og intense lydbilde. Jeg synes musikken til tider er så høy og skingrende at den er ubehagelig. Jeg ser at danseren ofrer seg i at han gir alt i bevegelsene, kaster opp blod, tar

det ut på scenografien. Publikum var sjokkerte da de så Vårofferet for første gang, og forestillingen ble populær på grunn av at den brøt med konvensjonene. Folk ble rykket opp, ble beveget og fikk noe å snakke om. Samtidsdansen har også brutt med konvensjoner. Nakne dansere var sjokkerende på norske scener for 20 år siden. Samtidsdans skaper i vår tid refleksjoner for eksempel knyttet til kropp, kjønn og identitet gjennom ulike representasjoner av kropp og samfunn.

Motorpsycho og Impure company med Hooman Sharifi sjokkerer ikke, men de bryter med harmonier på samme måte som Vårofferet. Dansebevegelsene og musikken er til tider disharmoniske og krevende å både se og høre på. De ofrer seg ved sin intensitet og utholdenhet. Mitt offer består i utgangspunktet ikke av annet enn tid til å være der og penger til billetten. Det er allikevel en forskjell på denne forestillingen kontra andre erfaringer med samtidsdans. Tidligere forestillinger har i større grad gitt meg tilfredstillelse. I 80 minutter har jeg levd med musikken og dansen der inne i sceneuniverset, men etter denne forestillingen føler jeg meg uthulet og mentalt sliten.

4.2.2 Eksempel 2: Susanne Sundfør - *Mountaineers*

Susanne Sundfør er en norsk komponist, låtskriver og sanger fra Haugesund. *Mountaineers* er det tiende og siste sporet på albumet *Music for people in trouble*, som ble utgitt av Sundfør sommeren 2017 (Sundfør, 2017). På *Mountaineers* har hun invitert med seg den amerikanskfødte artisten John Grant på vokal.

Denne sommeren hadde jeg og min familie byttet hus med en familie i Maastricht. Jeg og samboeren satt i den svale, lånte stua en varm juli ettermiddag. Vi ble nysgjerrige da vi oppdaget at Susanne Sundfør hadde gitt ut en sang med John Grant som gjestartist, og satte den på. Grants dype, varme stemme messer over symfonisk musikk. Musikken og sangen strekker seg oppover og utover. Susanne Sundfør kommer inn i duett. Musikken løfter seg videre, og da man tror at den vil brette av og bevege seg nedover skalaen igjen fortsetter den enda høyere. Vi blir enige om å høre den igjen – høyt! Midt i lyttingen kommer eldste barnet inn i rommet. «Hva er det som skjer?»

Jumbo jet spiraling down
Like vultures of the stars
Soaring above barren land
Of boiling tar
The liquid rainbow spins
An ocean of scars
Among the buzzing of a million cars

And looking up at the heaven of fireflies
I can not help but marvel at the beauty before my eyes
Neck deep in black waters
Swimming in the soil of your wasted oil
What it is, what it means

What it is, what it means
Now I know, will never be what you'd need, no
What we are, what we want, it will never change
We won't abide your laws anymore
What it is, what it means
Now I know, will never be what you'd need, no
What we are, what we want, it will never change
We will break through your walls, unstoppable
Wild wolves
Wild wolves
Wild wolves
Wild wolves

(Sundfør, 2017)

Mountaineers er en del av et større verk. Sundførs album Music for people in trouble handler ikke bare om mennesker i trøbbel, men også om mennesket i relasjon med naturen (Vinger, 2017). Teksten i Mountaineers starter med et dystert overblikk. John Grant synger. En jumbojet har kursen nedover mot et ødeland av kokende olje. Vi ser olje, tjære og et arret

brakkland. Susanne Sundfør kommer inn i duett med lysere stemme, og vi tar hennes perspektiv. Hun ser vi opp på en himmel vakker av ildfluer. Hun står til halsen i svart vann, og svømmer i avfallet fra olje. Vi ser verden gjennom øynene til fortellerens jeg stemme. Hun forteller at hun ikke gir opp. Synger at hun ikke vil forandre seg eller tilpasse seg lovene som forårsaker denne tilværelsen. Perspektivet endres så fra «jeg» til «vi». Susanne Sundfør syner på vegne av et «vi». Vi vil bryte gjennom veggene dine som ustoppelige ville ulver.

Skjønnheten gir altså fortelleren håp i en skadd og forurenset verden. Denne verdenen er bygget på lover vi ikke tror på. «Vi» er naturen. Vi er på lag med skjønnheten mot noen andre som ødelegger naturen. Vi vil ikke lenger følge lovene som forårsaker ødeleggelsene og vi skal ikke la oss stoppe. Denne innsikten får vi sammen med jeget i tredje vers. Etter å ha observert ødeleggelsene og skjønnheten, det onde og det gode, forstår vi at vi ikke kan være en del av det og at vi må gjøre noe.

I kapittel 1.5 skisserte jeg ulike forståelser av kunstbegrepet, og hvordan det henger sammen med kvalitet og dannelse. Jon Fosse sin forklaring på kunstens kvalitet er at det er noe usynlig. En rest som finnes bortenfor det synlige. Bortenfor at verket er godt skrevet, godt sunget og godt spilt. En musikk-kritiker vil ut ifra sin fagkunnskap slå fast at Susanne Sundfør sin musikk er av god kvalitet. Musikk-anmelderen Audun Vinger i Dagens Næringsliv bemerker for øvrig også at hårene reiser seg på underarmen (Vinger, 2017). Musikken berørte oss dypt følelsesmessig. Den var så vakker og sår at den løftet oss ut av situasjonen vi i utgangspunktet var i. Dette oppfattet barnet som kom inn, derav spørsmålet «Hva er det som skjer? Min forklaring var at musikken var veldig, veldig fin. Martha Nussbaum tilbyr filosofiske betraktninger på hva det usynlige er, og hvorfor det er viktig. Nussbaum forklarer kunstens potensiale for medborgerskap blant annet med at den gir oss adgang til empati (Nussbaum, 2016, p. 182). Vi opplever kunsten gjennom sansene og disse informerer følelsene. Opplevelsen åpner opp for medfølelse og når vi samtidig forholder oss til kunstens innhold etableres det et refleksjonsrom. I Mountaineers får vi forståelsen av det gode og det onde, rett og galt gjennom fortellerens blikk. Musikken og teksten gir oss innsikt i at naturen blir ødelagt, men at vi ikke må miste håpet. Stemmene og musikken som bærer oppover og oppover er sterke og gir oss håp, som fjellklatrere. Naturens lover kan aldri forandres, men vi må gjøre noe med lovene som tillater naturen å bli ødelagt. Følelsene som vekkes i oss bidrar til at vi forstår smerten i ødeleggelsene samtidig som vi opplever skjønnhet på

kroppen gjennom musikken. Komposisjonen, sangen og teksten gjør at vi kjenner sårheten i dette. Vi kan ikke unngå å bli berørte. Vi tenker at vi må gjøre noe, fordi naturen er skjønnhet vi må ta vare på.

På denne måten tjener Susanne Sundførs Mountaineers som et godt eksempel på Marta Nussbaums teori om hvordan kunsten vekker følelser og forestillingsevne som i neste omgang utvikler etisk tenkning. Sangen berører oss dypt og åpner et refleksjonsrom for hva som er rett og galt.

5. Drøfting

I dette kapitlet drøfter jeg hvilke dimensjoner av kulturelt medborgerskap som kommer til syne på ulike nivåer. Her tar jeg for meg hvordan forholdet mellom kunst og medborgerskap kommer til uttrykk kulturpolitisk. Drøftingen av kunsteksemplene synliggjør hvorfor det ifølge Martha Nussbaum er viktig med representasjon av følelser i kunst. I denne delen viser jeg hvordan kunst gir oss et fortolkningsrom vi trenger som medborgere i samfunnet, og hvordan kunst på denne måten har en særegen status i utviklingen av medborgerskapet. Hermeneutisk er det også interessant med kritisk teori for å drøfte hvilke perspektiver stortingsmeldingen representerer sammenlignet med Martha Nussbaums teori. Thagaard skriver at kritisk teori er en slags trippelhermeneutikk som kan innebære et kritisk standpunkt til interesser i samfunnet (Thagaard, 2018, p. 42).

Hovedmålet med drøftingen i kapittel 5 er å svare på hvilke dimensjoner av kulturelt medborgerskap som kommer til syne i norsk kulturpolitikk, og hvordan Martha Nussbaums teori og filosofi kan inspirere til å videreutvikle begrepet kulturelt medborgerskap. Dette besvares ved å presentere kompleksiteten i kulturelt medborgerskap, og ved å vise hvordan Martha Nussbaums teori og filosofi bidrar til å binde komplekset sammen.

5.1 Betydningen av medborgerskap i stortingsmeldingen Kulturens kraft

Dokumentanalysen av stortingsmeldingen Kulturens kraft er en kvalitativ innholdsanalyse som er gjort for å synliggjøre hvilke forståelser av kulturelt medborgerskap som kommer til syne i norsk kulturpolitikk. Den kvantitative registreringen av forekomsten av antall ord viser hvilke ord som brukes mest i statistisk forstand. Den kvalitative kondenseringen av tekst ved å lage kategorier ut ifra begrepene, viser at begrepene også krysser hverandre. Ved å frakoble teksten fra stortingsmeldingen Kulturens kraft sin struktur, med inndeling i kapitler og tema, trer teksten frem på en ny måte. Jeg har reorganisert innholdet i nye kategorier basert på medborgerskapsbegreper for å fremkalle meldingens forståelse av medborgerskap. På denne måten har jeg foretatt en syntese for å få forståelse for

meningsinnholdet. Nå vil jeg drøfte hvilke forståelser denne prosessen ga meg, og hvilke forståelser av medborgerskap som trer frem i Stortingsmeldingen.

Det første ordet jeg startet å kategorisere etter var demokrati. Jeg startet med å se etter forekomster samtidig som jeg hadde et fortolkende blikk på teksten. Etter hvert som arbeidet skred fram ble denne «doble måten» å arbeide på vanskelig å gjennomføre. Å både forholde seg til hvordan begrepene viser seg og hvilken bakenforliggende betydning de har ble for komplisert. Forforståelser vil alltid kunne påvirke hva som observeres og hvordan observasjonene vektlegges og tolkes (Johannessen, 2016, p. 35). Nærheten til kulturfeltet i min arbeidspraksis kan forårsake blindhet og mange skjulte forforståelser for materialet. Å ha tilknytning til feltet man forsker på kan føre til at man kan legge vekt på betydninger i utsagn som gir resonans i egne verdier og overse andre. Vitenskapelig kunnskap kan aldri produseres under helt objektive forhold, da den alltid vil bygge på forhåndskunnskap og verdier (Thomassen, 2006, p. 103). Gjennomgangen av teksten sortert på utvalgte begrep skapte derimot en distanse til materialet som gjorde det lettere. Ved å fokusere på forekomster av begreper og velge ut setninger der begrepene blir brukt får jeg et kondensert materiale. Disse kapitlene gir dermed et steg i prosessen som sørger for at meningsinnholdet blir ivaretatt uten at noe siles bort på bakgrunn av mine fordommer. Deretter kunne jeg gjøre en fortolkning av hvilken forståelse teksten formidler.

Jeg tok derfor et steg tilbake og forholdt meg i kategoriseringsprosessen til materialet som mer abstrakt tekst. Kategoriseringen er derfor inspirert av fenomenologisk framgangsmåte. Dette er verdifullt da det gir et inntrykk av hvordan forståelsen av medborgerskapsbegrepene formidles.

For å videre undersøke hvilken forståelse av medborgerskap som formidles kulturpolitisk må fortolkning tas i bruk. Utdragene knytter medborgerskapet opp mot utfordringer i samfunnet ved å for eksempel omtale trusler demokratiet står overfor. Både globale og nasjonale tendenser som kan hemme medborgerskapet omtales. Her tilbyr kulturpolitikken løsninger i form av kunst og kultur. På denne måten benyttes kulturmeldingen som er verktøy for å løse samfunnsutfordringer. Det blir med tekstutdragene tydelig hvordan kulturpolitikken bruker begreper relatert til medborgerskap for å legitimere kunstens og kulturens rolle.

At begrepene krysser hverandre slik at samme formuleringer oppstår i ulike kategorier bidrar til å forsterke meningsinnholdet. På samme måte kan den fattige forekomsten av andre begreper synliggjøre hva som fremstår som mindre viktig.

Lav forekomst av begreper betyr nødvendigvis ikke at et tema neglisjeres. Medborgerskap eller medborgarskap som er det nynorske begrepet benyttes kun én gang i meldingen. Begrepet medborgerskap benyttes da i forbindelse med omtale av fagfornyelsen i skolen. Det tyder på at skoleverket har integrert begrepet i sin diskurs. Medborgerskap er så viktig i skolen at det bærer ett av tre tverrgående tema for undervisningen. At medborgerskap ellers ikke nevnes i meldingen betyr imidlertid ikke at medborgerskap ikke er viktig i forbindelse med norsk kulturpolitikk. Teorikapittelet synliggjør hvilke beslektede begreper som bidrar til betydningen av medborgerskap. Analysen av teksten i henhold til de utvalgte begrepene synliggjør at medborgerskap tas på alvor i kulturpolitikken. De mest fremtredende begrepene er Uttrykk, demokrati, deltakelse, dannelse og ytringsfrihet.

5.2 Stortingsmeldingen Kulturens krafts forståelse av kulturelt medborgerskap på individ og samfunnsnivå.

I inngangen til dokumentanalysen ble kulturelt medborgerskap beskrevet i tre dimensjoner. Kulturelt medborgerskap på individuelt nivå, kulturelt medborgerskap på samfunnsnivå og kulturelt medborgerskap på teoretisk nivå. Det teoretiske perspektivet oppgaven baserer seg på reflekter også mikro, makro og mesonivået. Videre har begreper knyttet til medborgerskap blitt utledet fra teorien for å utforske stortingsmeldingen Kulturens kraft. Begrepene har utgjort kategorier som teksten har blitt analysert ut ifra. Tekstdelene viser at samme betydning krysser de ulike begrepene i mange tilfeller. Kulturmeldingen omtaler både individnivået og samfunnsnivået i forbindelse med uttrykkene deltakelse, demokrati, inkludering, tillit, tilhørighet, uttrykk, ytringsfrihet, identitet og mening. For eksempel er både individ- og samfunnsnivået adressert i meldingen i følgende sitat: «På individnivået er kultur en arena og en kanal for uttrykksbehov, utvikling og identitet hos den enkelte. På samfunnsnivå er kultur en arena for kritikk og diskusjon som bygger felleskap, siviliserer og bidrar til utvikling» (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018 s. 17).

Begrepene deltakelse, demokrati, inkludering, tillit, tilhørighet, uttrykk, ytringsfrihet, identitet og mening forekommer i både individuell og samfunnsmessig forstand. Begrepet uttrykk opptrer i meldingen stort sett i forbindelsen kunst- og kulturuttrykk. I sammenhengen medborgerskap finner vi også den enkeltes rett til å uttrykke seg. Dette er beskrevet i Bojes teori om den aktive medborgeren (Boje, 2017) og i menneskerettighetskonvensjonen (FN-sambandet, 2020). Statens og kulturlivets plikt for å oppfylle rettighetene til å uttrykke seg er også beskrevet i meldingen.

I meldingen hevdes på den ene siden den individuelle rettigheten til ytring og deltakelse, og på den andre siden samfunnets plikt til å tilrettelegge for ytringsfrihet og inkludering. Den individuelle ytringsfriheten hevdes som rettighet og er et viktig premiss for demokratiet. Kunst- og kulturlivet fremheves som arena for demokrati og ytringsfrihet. På mesonivået ligger de strukturelle forutsetningene for demokrati, og det politiske standpunktet er at kunst- og kulturytringer ivaretar de demokratiske verdiene. Kunst- og kultur er ytringer. Kunst- og kulturlivet og kunst- og kulturarenaene skal være, og er inkluderende. Kulturens kraft bidrar gjennom ivaretagelse av individuelle rettigheter og samfunnets plikter til

kulturpolitikk. Sett gjennom prismet medborgerskap er kulturpolitikken målsetning med kulturens kraft å ivareta eller fremme verdiene identitet, tillit, tilhørighet og demokrati.

At demokrati er et så sentralt begrep i meldingen tolker jeg som et politisk synspunkt om at kultur er viktig for demokratiet. Dette er også uttalt i meldingen (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). Kunsten og kulturlivet blir utpekt som agenter for å beskytte demokratiet og demokratiske verdier. De grunnleggende verdiene i demokratiet beskrives i meldingen som ytringsfrihet, tolerante felleskap og respekt for individet (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018 s. 7). Samtidig oppgir kulturmeldingen demokratiutvikling som alibi for å prioritere kulturformål. Det er ikke nok at kunst- og kulturuttrykk har kraft i seg selv. Demokratiutvikling og ivaretagelse av demokratiet legitimerer på denne måten kulturpolitikken.

5.3 Stortingsmeldingen Kulturens krafts forståelse av kulturelt medborgerskap på teoretisk nivå.

Hvordan kommer forholdet mellom kunst og medborgerskap til utrykk kulturpolitisk?

Så hvordan skal verdiene identitet, tillit, tilhørighet og demokrati realiseres i sammenhengen mellom individ og samfunn? Kulturutredningen som lå til grunn for kulturmeldingen Kulturens kraft etterlyste et filosofisk grunnlag for kulturpolitikken (Kultur og likestillingsdepartementet, 2014). Utredningen etterlyser tydeligere mål for kulturpolitikken, samtidig som den slår fast at kultur for kulturens egen del ikke er en tilstrekkelig begrunnelse for å få prioritert kulturpolitikk. Utredningen peker på demokratiutvikling som et essensielt kulturpolitisk bidrag til samfunnet, og som en av målsetningene for kulturfeltet sammen med økonomisk verdiskapning og sosiale felleskap (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2014). Kulturmeldingen Kulturens kraft tar mål av seg å gi svar på hva det er som gjør at kulturvirksomhet er viktig for samfunnet.

I teorikapittelet ble relevante teorier for kulturelt medborgerskap presentert. Kapittel 2.3 forklarer hvordan Martha Nussbaums teori kan gi verdifulle perspektiv på kulturelt medborgerskap. Martha Nussbaums kapabilitetstilnærming foreslår muligheter eller

rettigheter ethvert samfunn skal realisere for at medborgerskapet skal være oppfylt. Listen over kapabiliteter konkretiserer forholdet mellom individ og samfunn. Samfunnet har gjennom sine forpliktelser et ansvar for at borgerens muligheter blir oppfylt. I sammenhengen kulturelt medborgerskap ble følgende kapabiliteter valgt ut:

- Muligheter til å utvikle sanser, forestillingsevne og tenkning
- Følelser
- Tilhørighet A) Å leve sammen med andre, og B) Å bli respektert av andre og ha selvrespekt
- Lek
- Mulighet til å ha innflytelse over ens omgivelser A) politisk og B) materielt

Muligheter til å utvikle sanser, forestillingsevne og tenkning er i meldingen best beskrevet i forbindelse med skolens læreplanverk. Opplevelser av og deltakelse i kunst- og kulturaktiviteter er viktig for elevenes utvikling. Ellers er dette omtalt som dannelse i meldingen.

Følelser og lek er i følge Nussbaum egne grunnleggende kapabiliteter, men disse fremmes i liten grad kulturpolitisk. Følelser er ikke direkte adressert i meldingen i sammenheng med estetisk opplevelse av kunst og kultur. Begrepet følelse eller kjensle aktualiseres heller i form av fellesskapsfølelse, følelse av trygghet og følelse av tilhørighet til samfunnet. Evne til følelser er i følge Nussbaum i seg selv viktig for utvikling og sameksistens (Nussbaum, 2006), men denne dimensjonen er ikke vektlagt i kulturmeldingen.

Kulturmeldingen refererer til barnekonvensjonens artikkel 31, som rettighetsfester at barn har rett til hvile, fritid og lek og til å delta i kunst- og kulturliv (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). I fravær av lek ellers i meldingen, verdsettes kreativitet i seg selv og som innovativ drivkraft.

Kulturmeldingen stadfester kulturlivets forpliktelse og evne til å være inkluderende og dermed ivareta mangfold og tilhørighet. Kulturlivets materielle og politiske vilkår er beskrevet i meldingen. Kulturens kraft defineres i mange sammenhenger til å ivareta demokrati. Kulturlivet bidrar til deltakelse opplæring i demokrati, og gir dermed mulighet til å ha innflytelse over omgivelsene politisk. Materielt vil kulturpolitikken arbeide for bedre sosiale og økonomiske levekår for kunstnere (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018).

Kunst- og kultursektoren trenger regelverk for å beholde kontrollen over egne verk, og at bruk av disse skal komme opphavsmannen til gode. I tillegg nevnes kulturlovens forpliktelse til å ivareta infrastruktur for kulturaktivitet som er hjemlet i kulturloven.

Inger Marie Lids utdypning av kapabilitetsteorien med hensyn til tilgjengelighet er kulturpolitisk relevant (Lid, 2013). I meldingen er tilgjengelighet omtalt som hovedmålsetning. «Et fritt og uavhengig kulturliv som er tilgjengelig for alle og oppmuntrer den enkelte til å oppleve og delta i kulturaktiviteter» (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018) er et overordnet kulturpolitisk mål. Kultur defineres videre som et gode som skal være tilgjengelig for alle grupper i befolkningen, uavhengig av sosial og kulturell bakgrunn, kjønn, alder og funksjonsevne (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). Inger Marie Lid konseptualiserer tilgjengelighet og viser hvordan nivåene mikro, makro og meso henger sammen. Ifølge Lid informerer mikronivået de øvrige nivåene. Denne innfallsvinkelen til kulturelt medborgerskap synliggjøres bare til en viss grad i kulturmeldingen. En tilnærming der det individuelle meningsskapende nivået i større grad blir tatt på alvor kan være verdifull i utviklingen av en fremtidig kulturpolitikk. Kulturpolitikken gir uttrykk for en forståelse av dannelse som en ovenfra og ned oppdragelse. I kontrast handler barne- og ungdomskulturmeldingen *Opplive, skape, dele — Kunst og kultur for, med og av barn og unge*, i stor grad om barn- og unges medvirkning og kulturelle medborgerskap (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2021). Denne meldingen er bare et par år yngre enn *Kulturens kraft*. Enten har kulturpolitikken endret seg på de årene, eller så anerkjennes barn- og unges medvirkning i større grad enn voksnes i den kulturelle sfæren.

I dokumentanalysen har Martha Nussbaums filosofi blitt anvendt som teoretisk grunnlag for å utforske hvilke forståelser av kulturelt medborgerskap som kommer til syne på makronivået. Viktige begreper i Nussbaums teori ble valgt ut for å kondensere ut relevante bidrag i meldingen. De utvalgte nøkkelbegrepene ble i sammenheng med kulturelt medborgerskap på makronivå: demokrati, kritisk refleksjon, etikk, medborgerskap, dannelse, følelser og empati.

Dannelse er i kulturteoretisk sammenheng et mye anvendt begrep. Kunst- og kulturaktiviteter virker dannende på mennesket ved at det kultiverer til samfunnsdeltakelse. I meldingen nevnes lesingens evne til dannelse og kritisk refleksjon. Dette er i tråd med

Martha Nussbaums teori om litteratur som utviklende for etisk tenkning. Kritisk tenking hevdes både i meldingen og i Nussbaums bidrag å være viktige for et demokratisk samfunn.

Etikk, følelser og empati adresseres nesten ikke i Kulturens kraft. Martha Nussbaum vektlegger betydningen av følelser som medfølelse og empati i sin forklaring på hvordan kunst kan utvikle mennesket etisk. Vi må sette oss inn i andres sted. Ved bli berørt følelsesmessig kan vi få en forståelse for andre perspektiv og fortolke tilværelsen.

Stortingsmeldingen hevder at kunst- og kulturopplevelser bidrar til å styrke kreativitet, evne til problemløsning og gir bedre innsikt. Disse evnene blir stort sett knyttet opp mot utøvelse av ytringsfrihet og evne til å bidra i meningsutvekslinger. Ifølge meldingen kan imidlertid kunst og kultur skape refleksjon og innsikt om verdier, samfunn og hva det vil si å være et individ i samfunnet. Kulturmeldingen tar med dette utsagnet en filosofisk innfallsvinkel, men følelsene vies lite oppmerksomhet. Det er ifølge kulturpolitikken de kognitive prosessene knyttet til refleksjon, kritikk og ytringer som forutsetter demokratiet. Innlevelse er det nærmeste teksten i stortingsmeldingen kommer Nussbaums forståelse av følelsenes betydning. I den forbindelse adresseres barns deltakelse i kunst- og kulturopplevelser. Inntrykket er at skolens standpunkt til dannelse og medborgerskap tangerer til Nussbaums teori om estetiske erfaringer i utdanning. Skolens læreplanverk legger vekt på at kunst og kulturuttrykk har innvirkning på den personlige utviklingen til hver enkelt, i tillegg til at kreative og skapende evner er med på å gjøre samfunnet rikere. Stortingsmeldingen referer skolens læreplanverks prinsipp om at «elevne skal lære og utvikle seg gjennom sansning, tenking, estetiske uttryksformer og praktiske aktiviteter» (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2018). Verdier og prinsippene for opplæringen i relasjon til kunst og kulturaktivitet har noen fellestrekk med Martha Nussbaums tenkning, selv om følelsesaspektet heller ikke her anerkjennes som viktig for den estetiske erfaringen eller utviklingen av demokratiske evner.

Boele van Hensbroek teori om kulturelt medborgerskap som medforfatterskap av kulturen tar opp den meningsskapende prosessen kulturdeltakelsen innebærer for den enkelte. Boele van Hensbroek sin teori strekker seg også utover kulturmeldingens forståelse av uttrykk og deltakelse. Både Nussbaum og Boele van Hensbroek interesserer seg for hvordan individuelle fortolkende prosesser er viktige for det kulturelle medborgerskapet. I Boele van Hensbroeks forståelse innebærer deltakelse medforfatterskap av selve kulturen.

Kulturpolitikken hevder at kunst har kraft til å gi oss forståelser av verden og bidra til et mangfold av ytringer. For den enkelte borger bidrar kulturlivet som arenaer for meningsutveksling og ytringer mer enn for produksjon av mening. Den kulturelle produksjonen forstås i meldingen som kunstfeltets virksomhet.

5.4 Konkretisering av kulturelt medborgerskap ved hjelp av verkene *Sacrifying* og *Mountaineers*

Verkene *Sacrifying* og *Mountaineers* utgjør eksemplene i dette prosjektet og fortolkning av disse ble presentert i oppgavens resultatdel i kapittel 4.2. Den hermeneutiske fortolkningsprosessen ble benyttet for å fremkalle mening i mitt møte med kunstverkene, etter inspirasjon fra Nussbaums eksempler på fortolkning (Nussbaum, 2016).

Mange metoder og innfallsvinkler kan benyttes i møte med kunst. Hermeneutikkens hensikt er imidlertid ikke metodisk, men bygger på forståelse som et grunnleggende trekk hos mennesket (Krogh, 2014, p. 45). Hermeneutikkens hensikt er å søke dypere mening enn det som umiddelbart kommer til syne. Fenomener kan med hermeneutisk utgangspunkt tolkes på mange ulike måter, uten at man må binde seg til én sannhet (Thagaard, 2018, p. 39). Dette er et godt utgangspunkt for å fortolke kunstverk som meningsfulle uttrykk.

Hensikten med eksemplene var å konkretisere hvordan kunst kan ha verdi for medborgerskapet. Ved å knytte eksemplene sammen med Nussbaums teori, kan Nussbaums filosofiske utgangspunkt for kulturelt medborgerskap illustreres. Dermed kan vi kanskje si noe generelt om sammenhengen mellom kunst og medborgerskap. Utgangspunktet var deduktivt ved at eksemplene ble valgt ut for å videreutvikle det teoretiske utgangspunktet. Jeg fortolket verkene ut ifra min forståelseshorisont og undersøkte hvilke følelser de vekker i meg gjennom sanseintrykkene jeg fikk.

I min tolkning av kunstverkene blander jeg to former for forforståelse. På den ene siden delte forutsetninger som kunsthistoriske referanser, og forforståelser om verkets opphav og sosiale sammenheng. På den annen side personlige og individuelle forutsetninger. I følge Gadamer er de individuelle forutsetningene uberettigete og bør settes til side i fortolkningsprosessen lesningen utgjør (Krogh, 2014). Jeg må allikevel si at jeg finner den

hermeneutiske innfallsvinkelen fruktbar i både delte og individuelle forutsetninger. Forståelsen utvikler seg både ved hjelp av min forforståelse og med omforent kunnskap. Ved å avgrense fortolkningsrammen fra det personlige ville forståelseshorisonten blir fattigere. For å koble på følelser, forestillings evne og etisk refleksjon er de personlige erfaringene viktige.

Jeg startet illustrasjonen av *Sacrificing*, ved å gi det en tynn beskrivelse. Forsøkte videre å illustrere en hermeneutisk tilnærming ved å formidle noen av mine forforståelser og fordommer overfor verket. Riceur og Schleiermacher utvider hermeneutikken til å gi oss flere fruktbare fortolkningsmuligheter i møte med kunst. Vi kan spørre hva meningen med kunstverket er, ved å forsøke å forstå verket som handling. Riceur og Schleiermacher gjør denne utvidelsen av hermeneutikken ved å inkorporere all form for handling som gjenstand for hermeneutikk. Handlingene verket utgjør danner grunnlag for fortolkning. Det gjør også mine handlinger med verket. Nye forforståelser oppstår og fører til nye forståelser rundt neste sving. Hermeneutikkens grep om fortolkning gjennom forståelse, forforståelse og horisont handler om å fortolke kunstverket. Vi tar i bruk sanser, erfaring, teoretisk kunnskap, assosiasjoner, begrepsapparat og preferanser for å fortolke meningen med verket. Verket befinner seg på den måten i midten og forståelsene ligger i lag, eller utgjør en spiral som utvider og supplerer forståelsen. Med dette perspektivet er det verket som er sentralt. Det er verket som er gjenstand for forståelse.

5.4.1 Martha Nussbaum og kunstopplevelsen

- *Hvorfor er det ifølge Martha C. Nussbaum viktig med representasjoner av følelser i kunst?*

For Martha Nussbaum er det demokratiers, menneskers og dyrs eksistensielle forutsetninger i verden som er det viktige. Det er viktig å presisere at dette ikke betyr at Nussbaum har et instrumentelt kunstsyn. Hun anerkjenner at kunsten må være fri og uavhengig, og hun foretar også hermeneutiske fortolkninger av kunstverk når hun illustrerer sammenhengen mellom kunst og demokrati. Martha Nussbaum viser oss hvordan kunst kan utgjøre et rom for fortolkning som utvikler individet, og gjør individet i stand til å ivareta samfunnet. Utover

at mennesket er et vesen med egenskaper som gjør det i stand til å tolke et kunstvekt, utvikler mennesket seg med kunsten.

Da jeg satt i salen i Sandnes kulturhus og opplevde *Sacrificing* fortolket jeg fortløpende kunstverket i tråd med mine referanser og forforståelser. Grunnen til at jeg etterpå var så sliten og tom, var nok at jeg i løpet av forestillingen ble utsatt for sterke sanseintrykk. Det var ikke analysene som foregikk kognitivt som utgjorde påkjenningen. Uttrykket musikken og dansen utgjorde var så høy og intens at jeg ikke kunne distansere meg fra det selv med oransje gummipropper i ørene. Jeg var med på inderligheten, og iherdigheten til utøverne etter som de trakterte instrumentene og kroppene sine. Etter forestillingen kunne jeg stille meg på trygg avstand. Det var opp til meg om jeg ville engasjere meg, eller la være å forholde meg til den videre. Neste dag, eller uka etter kunne jeg diskutere den med andre som var til stede.

En mørklagt sal er godt fysisk tilrettelagt refleksjonsrom. Mørket og rommet avgrenser publikum fra opplevelser og distraksjoner utenifra. Martha Nussbaum mener at kunstopplevelser utgjør et eget refleksjonsrom utover dette (Nussbaum, 2016).

Kunstopplevelser utløser både følelser og stimulerer kritisk sans. Møter med kunst påvirker både følelsene og intellektet. Nussbaums teorier om litteraturens etikk illustrerer hvordan kunst fører til innsikt og erkjennelse (Nussbaum, 2016). I *Upheavals of Thought* forklarer hun hvordan følelsene henger sammen med intellektet (Nussbaum, 2001). Følelser er ikke retningsløse, irrasjonelle eller dyriske. Nussbaum setter seg selv i en neo-stoisk tradisjon med en innstilling om at følelsene henger sammen med hvordan vi tenker om verden (Nussbaum, 2001 s. 25). Historisk har man i forståelsen av kunst ofte operert med et skille mellom kropp og sjel, intellekt og følelser. Det har også vært tilfelle i politisk teori. Denne forståelsen får konsekvenser for hvordan vi forstår sammenhengen mellom kunst og medborgerskap. Nussbaum hevder at følelser er kroppslige, men at det ikke avskjærer følelsene fra mentale prosesser. Dans kan være intenderte bevegelser som formidler følelser. På denne måten kan dans være ytring som fasiliteter medborgerskap. Nussbaum argumenterer for at følelser alltid omhandler noe. Vi er ikke selvtillstrekkelige, og vi handler aldri isolert som mennesker. Vi er avhengige av andre og vi er sårbare. *Sacrifying* viser sårbarheten og frustrasjonen til mennesket. Utøverne ofrer seg på scenen for at vi skal komme i kontakt med hva det vil si å være et menneske. Danseren i forestillingen var i

kontakt med musikerne, men var samtidig ensom. Dansen uttrykte for meg frustrasjon, utilstrekkelighet og sårbarhet. Jeg tenker at det kan være årsaken til min egen trøtthet og følelse av tomhet. Mangelen på kontakt og mangelen på gjensidighet. Verket tilbød ingen løsning eller trøst, og det speilet seg i meg. Susanne Sundfør sin *Mountaineers* uttrykker også mørke og sårbarhet, men i dette verket kjenner jeg også håp.

5.4.2 Innlevelse, refleksjon og demokrati

Demokratibegrepet til Nussbaum omfatter mer enn Marshalls plikt- og rettighetsdrevne teori. I anledning kulturelt medborgerskap er Nussbaums forhold til empati interessant. Kunstopplevelser vekker potensielt empati i mennesker. I Store norske leksikon finnes følgende definisjon «Empati betyr innlevelse, evne til å identifisere, forstå og anerkjenne gyldigheten av andres følelsesmessige tilstand og reaksjoner» (snl, 2020). Leksikonet refererer til ordets greske etymologi 'sinnsopprør, lidelse'. I møte med nære eller bekjentes historier eller situasjon vekkes ofte empati. Vi har lett for å føle med mennesker vi identifiserer oss med eller har sterke relasjonelle bånd til. For å ivareta familiens eksistens trenger medlemmene i familien å ivareta hverandre. Et gjensidig avhengighetsforhold krever at menneskene ønsker å ta vare på hverandre. I samfunnet er vi imidlertid nødt til å ta vare på mennesker vi ikke kjenner. Kunstopplevelser gir oss et rom til å engasjere oss i spørsmål utenfor oss selv. Nussbaum sier at det å virkelig engasjere seg, og leve seg inn i andres situasjon skiller seg vesentlig fra å «betrikte andres liv med mer enn en tilfeldig turists interesse» (Nussbaum, 2016 s. 29). I sine eksempler med lesning av litteratur viser hun hvordan innlevelse fører til forståelse av andre livsverdener. Samtidig ønsker hun at lesningen skal inkludere et kritisk perspektiv. Det sokratiske idealet om å argumentere for ulike syn vil koble innlevelsen videre til kritisk tenkning. Å føle og reflektere henger altså sammen.

Det er interessant at vårt eksempel *Sacrifying* henter inspirasjon fra det klassiske verket *Vårofferet*. Flere samtidsdansverk henter inspirasjon fra klassiske verker, og interesserer seg for filosofiske tema og eksistensialistiske spørsmål. I tillegg til selve kunstverket vil jeg trekke frem to eksempler fra Stavangerområdet som viser koblinger mellom innlevelse i verk og kritisk refleksjon. En aktivitet som noen ganger foregår i forbindelse med

samtidsdansoppsetninger kalles *Ettersnakk* (Ettersnakk ble også arrangert etter første oppsetning av *Sacrifying*). Etter forestillingen inviteres publikum til å høre kunstnerens tanker rundt verket, og selv være med på å reflektere rundt det man har opplevd. En annen aktivitet som er verdt å nevne er *Lesesirkel Scenekunst* som arrangeres en gang i måneden på Tou i Stavanger (Tou, 2022). Her oppfordres scenekunstnere og andre interesserte til å delta for å lese og snakke sammen om tekster som berører scenekunstheltet. Disse aktivitetene er eksempler på Nussbaums ideal om sokratiske, demokratiutviklende praksis.

På den annen side er det også viktig å være bevisst på når kunstopplevelser i virkeligheten er tilgjengelige. Borgere som går på danseforestilling i kulturhuset bekrefter verdier de allerede har om at kunst er viktig. De utfordres kanskje ikke til kritisk tenkning på samme måte som de ville blitt i en annen sfære. Barrierer for kulturelt medborgerskap opprettholdes av kulturlivet ved å foretrekke en intellektualisert diskurs. Forventninger om kognitiv forståelse av kunst og kjennskap til hvordan den kulturelle infrastrukturen fungerer reproducerer hvem som deltar og hvem som ikke deltar.

Det vestlige demokratiske systemet er avhengig av at medlemmene i det respekterer hverandres integritet. Nussbaum argumenterer for at det finnes visse vilkår og muligheter som danner forutsetninger for medborgerskap. For å ivareta menneskelig verdighet har Nussbaum definert grunnleggende kapabiliteter (Nussbaum, 2006). Aktiviteter i forbindelse med kunstutøvelse, kunstopplevelse, og refleksjoner rundt kunst kan ses i sammenheng med kapabilitetene. Kunsteksemplene i dette prosjektet ble brukt i et forsøk på å relatere Martha Nussbaums teori i fortolkningen av en individuell kunstopplevelse. Det finnes også forskning som bekrefter at scenekunst fremmer kroppslig helse, kroppslig integritet, mulighet til å utvikle sanser, forestillingsevne og tenkning, følelser, tilhørighet, lek og mulighet til å ha innflytelse over ens omgivelser. Forskning presentert i WHO sin kunnskapsoversikt over kunst og helse viser for eksempel at narrativ historiefortelling bidrar positivt til pasienters evne til å dele og reflektere rundt erfaringer og uttrykke følelser (Fancourt & Finn, 2019, s. 42). Videre kan aktivistisk kunst bidra til å endre politiske praksiser, og dermed gi mulighet for innflytelse over omgivelsene (Solvang, 2019).

Nussbaum skriver om den sokratiske evnen til kritisk tenkning og debatt som fremmede for demokratiet. I Litteraturens Etikk tilbyr hun flere eksempler på hvordan lesning av klassiske litterære verker kan bidra til å utvikle forestillingsevne og tenkning (Nussbaum, 2016). I Not

for profit, who democracy needs humanities (Nussbaum, 2010) forsvarer Nussbaum kunstfagenes relevans og funksjon i samfunnet. I *Upheavals of Thought, the intelligence of emotions* (Nussbaum 2001) forklarer hun hvordan empati er avgjørende for respekt, selvrespekt og etikk, og dermed evnen til å ivareta felleskapets verdier. Martha Nussbaum trekker linjene helt fra individets følelsesmessige utvikling til overordnede mekanismer på samfunnsnivå gjennom opplevelse og utøvelse av kunst. Hennes teori kan derfor gi oss et konsept for kulturelt medborgerskap som viser sammenhengen mellom individuelle forutsetninger og strukturelle vilkår. Teori som forener kløften mellom følelser og intellekt. Noe som er verdifullt fordi kunst virker både på følelsene og intellektet, og begge dimensjonene er nødvendige for å forestille seg, og realisere en bedre verden.

5.4 Kulturelt medborgerskap og kunst- og kulturbegrepet

Martha Nussbaum viser til kanoniske kunstverk i sine eksempler på hvordan kunst utvikler etisk tenkning (Nussbaum, 2016). Denne utvelgelsen av kunstverk som definerer hva som er god eller høyverdig kunst kritiseres av kunsthistorikere som Linda Nochlin og Griselda Pollock (Veiteberg 2017, s. 16). De mener at smaksdommene som har kanonisert disse verkene har blitt foretatt på bakgrunn av tradisjonen eller myten om den geniale kunstneren. Denne myten har ofte plassert mannlige, vestlige og hvite kunstnere som sentrale i kunsthistorien. En forståelse av kunst basert på kanon er ekskluderende, og skaper et skille mellom utvalgt og ikke utvalgt kunst.

Kulturstudier tilbyr en annen tilnærming til kunst, som er mer antropologisk. Den ser på uttrykkene med nysgjerrighet rundt hva som oppleves som verdifullt i feltet. Da vil man ta utgangspunkt i hva som skjer i møtet mellom mennesket og kunsten som berører betrakteren, og hvilke former for tenkning dette utløser. I et medborgerskapsperspektiv kan man hevde at det er en mer inkluderende og demokratisk måte å forstå kunst på. Boele van Hensbroek tilbyr et nedenfra og opp perspektiv med sin teori om kulturelt medborgerskap (Boele van Hensbroek, 2014). Forståelsen av medborgerskap som en prosess der borgerne er medforfattere av kulturen er beslektet med det sosiologiske kulturbegrepet der menneskers hverdagshandlinger er vektlagt i større grad enn i det estetiske kulturbegrepet.

Martha Nussbaum illustrerer sin filosofi med utgangspunkt i et på forhånd valgt verk som man individuelt skal berøres av og deretter drøfte i en felles kritisk/aristotelisk praksis (Nussbaum, 2016). I mitt møte med forestillingen *Sacrifying* var jeg helt innstilt på å oppleve høyverdig kunst som skulle påvirke meg følelsesmessig og føre til etisk tenkning. Jeg satt så og si med blokka klar for å dokumentere denne opplevelsen. Det ble vanskelig. Ikke fordi kunsten nødvendigvis var dårlig, men den slet meg ut sanselig mer enn den aktiverte meg følelsesmessig. Det gjorde derimot Susanne Sundfør sitt verk *Mountaineers*. Jeg ble voldsomt berørt i en stue på ferie i Maastricht. Ikke innstilt på, og ikke forespeilt opplevelsen. Eksemplene illustrerer at medborgerskapet ikke bare er noe som skjer i møte med kunsten. Medborgerskapsperspektivet er også viktig i forståelsen av hvor bredspektret kunst er, og at det individuelle utgangspunktet man tar med seg inn i refleksjonsrommet også er mangfoldig. Dette perspektivet kan bidra med en anerkjennelse av den enkeltes kunstopplevelse og gi oss en mer inkluderende holdning for ulike måter å oppleve kunst på. Kvalitetsforskjeller finnes og utøvelse av smaksdommer er ikke nødvendigvis negativt. Kunstkritikk er for eksempel en viktig dannende og demokratisk praksis. Som Røyseng skriver så er den følelsesmessige opplevelsen av kunst betraktet som mindre høyverdig og knyttet til lavkultur (Røyseng, 2021). Martha Nussbaum hever følelsenes status og viser oss hvor viktige de er for det kulturelle medborgerskapet. Det kunne være interessant å diskutere med henne hvilken innsikt hun tilbyr med tanke på hva kulturelt medborgerskap innebærer i forståelsen av selve kulturuttrykkene. Utvalg skjer aldri fra en nøytral posisjon og hvilke uttrykk vi anerkjenner har dermed også konsekvenser for medborgerskapet.

Perspektivet på kulturelt medborgerskap som dannelse slekter mer på det estetiske kulturbegrepet. Her er det kunstens iboende *kvalitet* som fremmer kulturelt medborgerskap. Kunst og kultur som uttrykk blir satt i sammenheng med den universelle verdien ytringsfrihet. På denne måten kobles det estetiske kulturbegrepet sammen med den universelle forståelsen av kulturelt medborgerskap. Kulturelt medborgerskap har i dannelsesaspektet en estetisk dimensjon.

Deltagelse i demokratiet gjennom kulturaktiviteter blir i mange sammenhenger beskrevet som deltakelse i det frivillige kulturlivet. Dette hører med til det brede kulturbegrepets forståelse av kunst- og kultur. Relatert til dette er tenkningen om møteplasser og fellesskap,

og en mer sosiologisk tilnærming til kultur. Kulturelt medborgerskap som deltagelse i det frivillige kulturlivet tangerer med Bojes forståelse av kulturelt medborgerskap. Sivilsamfunnet og kulturlivet fungerer her som en møteplass, kanal eller opplæringsarena for demokratiet. Kulturdeltakelse bidrar i denne forståelsen til sosial kapital. Kulturelt medborgerskap kan med dette sies å ha en sosiologisk dimensjon. I anvendelsen av Martha Nussbaums teori er det det estetiske kulturbegrepet som er lagt til grunn, framfor det sosiologiske. Jeg har tatt for meg kunstuttrykkene og hvordan vi agerer med de som medborgere. Sørensen presenterte et firedimensjonalt kulturbegrep, der hun også gjorde oss bevisste på at vi studerer kulturen ved hjelp av bestemte grep (Scott Sørensen et al., 2008). Grepene jeg har gjort er å se på hvilke prosesser eller relasjoner kulturpolitikk og konkrete kunsteksempler har i forhold til medborgerskap. Ved å se på kunstproduktet inntar jeg et ontologisk perspektiv. Når jeg beveger meg videre for å se på hvordan kulturelt medborgerskap forutsetter handlinger med kunst eller kunstpraksis inntar jeg et epistemologisk perspektiv. Jeg kan derfor si at forståelse av kulturelt medborgerskap forutsetter anvendelse av et komplekst kulturbegrep.

5.5 Komplekset kulturelt medborgerskap

Målsetningen med arbeidet har vært besvare problemstillingen: Hvilke dimensjoner av kulturelt medborgerskap kommer til syne i norsk kulturpolitikk, og hvordan kan Martha Nussbaums politiske teori/filosofi inspirere til å videreutvikle begrepet kulturelt medborgerskap?

Hensikten har vært å få en bedre forståelse for hva begrepet kulturelt medborgerskap innebærer. Jeg har også vært drevet av en nysgjerrighet etter å forsøke å implementere begrepet kulturelt medborgerskap i kulturfeltet. Kan kulturelt medborgerskap bidra til å vi får en større forståelse for hva kulturens kraft er? En forståelse for hva kunst kan bidra med i medborgerskapsperspektiv på et individuelt og samfunnsmessig plan, og ikke minst hva sammenhengen mellom disse nivåene er?

Materialet i prosjektet har bestått av to veldig ulike former. Stortingsmeldingen *Kulturens kraft* som er et politisk dokument utarbeidet av byråkrater og vedtatt av Norges Storting. Det andre elementet består av to kunstverk, henholdsvis ett musikkverk og ett

scenekunstverk. Ved å velge ulike former for empiri ville jeg undersøke hvilke dimensjoner av kulturelt medborgerskap som kom til syne. Jeg har sett på Stortingsmeldingen i et fenomenologisk perspektiv og deretter fortolket det. For å undersøke hvordan Martha Nussbaums filosofi kunne inspirere til videreutvikling av begrepet kulturelt medborgerskap, ville jeg la meg inspirere av hennes teori ved å bruke den som ledestjerne i min fortolkning av kunstopplevelsen. Ta henne på ordet, så og si. I analysen av kunstverkene har jeg først beskrevet de fenomenologisk deretter formidlet min opplevelse og fortolkning. Denne tilnærmingen til kunstverkene blir brukt som eksempler for å konkretisere Martha Nussbaums filosofiske perspektiv på kulturelt medborgerskap.

Dette perspektivet på fortolkning hadde relevans for å undersøke et kunstverk i lys av Martha Nussbaums filosofiske teori. Hun er også opptatt av at vi må fordype oss i andre kulturer, i andres situasjoner og levemåter. Vi må utvikle forestillingsevne for å bli gode samfunnsborgere (Nussbaum, 2016). Jeg har gjort både en tynn og en tykk beskrivelse av de valgte kunstverkene. Jeg har forsøkt å utvikle min forestillingsevne ved å fordype meg i universene verkene formidler, gjennom fortolkning. På denne måten har jeg illustrert hvordan Nussbaum sin teori om narrativ forestillingsevne gjør kunstverket relevant for det kulturelle medborgerskapet. I teorikapittelet 2.3 har jeg gjort rede for Martha Nussbaums perspektiv på kulturelt medborgerskap. Kapittelet tar for seg hvordan Martha Nussbaum beskriver medfølelsens og empatiens betydning for demokratiet og hvilken rolle kunst og kultur i praksis har for medborgerskapet. Dermed fikk jeg ved bruk av praktiske eksempler koblet Nussbaums teori sammen med oppgavens perspektiv på kulturelt medborgerskap. Eksemplene og den gjennomgående bruken av Nussbaums teori i analyse og drøfting viser hvordan hennes teori og filosofiske perspektiv kan bidra til å videreutvikle begrepet kulturelt medborgerskap.

Martha Nussbaums filosofi har vært prosjektets teoretiske fundament i alle deler av prosjektet. Andre teoretikere har også blitt benyttet for å utvikle forståelsen for kulturelt medborgerskap og som analytisk verktøy i dokumentanalysen. Analysen og eksemplene synliggjør ulike dimensjoner av kulturelt medborgerskap og teoriene bidrar til å gi dimensjonene mening og sammenheng. Eksemplene av analyser av kunstverk bekrefter at Martha Nussbaums filosofi er anvendbar for å forstå viktigheten av følelsenes og forestillingsevners betydning for demokratiet. Hennes perspektiv gir et nyttig teoretisk

bidrag for å forstå sammenhengen mellom kulturelt medborgerskap på individ og samfunnsnivå i analyse av meldingen. På denne måten har de svært ulike materialene gitt meg verdifull forståelse av det særegne refleksjonsrommet kunstfeltet utgjør.

Kulturelt medborgerskap kan på bakgrunn av teoretisk fundament, analyser og eksemplifiseringer dermed sammenfattes som et kompleks der det kulturelle medborgerskapet ivaretas i gjensidig utveksling av rettigheter og forpliktelser mellom individ og samfunn. På mesonivå ivaretar samfunnet det kulturelle medborgerskapet i form av lovverk og rettigheter, offentlig forvaltning, sivile og private organisasjoner, kunst- og kultursektor og politikk. Mesonivået sikrer borgerne tilgjengelighet til kunst. På det individuelle nivået ligger den estetiske kunstopplevelsen. Det individuelle mikronivået informerer ifølge Lid det strukturelle nivået (Lid, 2021? s. 82). Samtidig er det kulturelle medborgerskapet på individuelt nivå avhengig av et fungerende mesonivå. Mesonivået må videre bygge på verdier og rettigheter som baserer seg på filosofisk og teoretisk grunnlag. I oppgavens teoridel, kapittel 2 presenterte jeg Inger Marie Lids modell for tilgjengelighet. Jeg har latt meg inspirere av hennes modell for å oppsummere hva jeg har lært om kompleksiteten i kulturelt medborgerskap gjennom arbeidet med denne oppgaven. En modell som illustrerer ulike perspektiver ved eller nivåer av kulturelt medborgerskap relatert til ulike dimensjoner presenter jeg derfor slik:

Figur 3

Nivåer/ Perspektiver	Dimensjoner av kulturelt medborgerskap
Makro/Teoretisk og filosofisk	Kulturelt medborgerskap som universell rettighet. Kunst- og kulturaktivitet som universell verdi. Kapabilitet for deltakelse i, produksjon og opplevelse av kunst- og kultur. Erkjennelse av kunst- og kultur som demokratisk kraft.
Meso/ Samfunn	Kulturpolitikk og strukturer knyttet til kunst- og kultursektoren. Offentlige og sivile kulturarenaer og forvaltning knyttet til disse. Rettigheter, lovgivning og forskrifter knyttet til tilgjengelighet og mangfold.
Mikro / Individ	Kunst- og kulturuttrykk (individuellt eller sammen med andre). Kunst- og kulturerfaringer. Herunder sanselige, kognitive og følelsesmessige estetiske erfaringer, deltagelse, refleksjon og kritisk og etisk tenkning. Medforfatterskap av kulturen.

Modellen illustrerer et kompleks der de ulike nivåene eller perspektivene bidrar til forskjellige dimensjoner av kulturelt medborgerskap. For at kulturelt medborgerskap skal bli ivaretatt må de ulike dimensjonene og nivåene virke sammen. Jeg vil til slutt forklare hvordan denne gjensidige avhengigheten kan forstås:

Muligheten, eller kapabiliteten til kunst må ivaretas for at kunstopplevelser, deltagelse og ytring kan finne sted. Sanserintrykkene kunsten gir informerer følelsene og intellektet. På mikronivå kommer det kulturelle medborgerskapet til uttrykk i den individuelle dimensjonen. Uttrykk og opplevelser fremmer forestillingsevne, medfølelse og empati. Forestillingsevne, medfølelse og empati danner grunnlaget for kritisk tenkning. Kritisk tenkning og praksis fremmer videre etisk tenkning. Et fungerende demokrati er avhengig av kritisk og etisk praksis. Kulturelt medborgerskap er på denne måten viktig for demokratiet,

men demokratiet danner også en grunnleggende forutsetning for kulturelt medborgerskap. Det er demokratiet i form av borgernes etiske praksis som informerer samfunnet om hvilke forpliktelser samfunnet har for å ivareta borgernes tilgjengelighet til og forhold for opplevelser og uttrykksmuligheter.

Sammenhengen mellom dimensjonene i kulturelt medborgerskap viser at kunst ikke kan reduseres til et instrument for demokratiet eller andre samfunns mål. Stortingsmeldingen kulturens kraft synliggjør flere dimensjoner ved kulturelt medborgerskap på både meso- og mikronivå, og Martha Nussbaums filosofi kan inspirere oss til å løfte fram følelsene betydning i forståelsen av kunstens- og kulturens kraft. Det kulturelle medborgerskapet må forstås som et kompleks, der både den individuelle opplevelsen og de overordnede samfunnsstrukturene informerer hverandre. Politisk teori og filosofi gir oss verdigrunnlag som kan bidra til verdighet og rettferdige rettigheter, lovverk og politikk som ivaretar det kulturelle medborgerskapet.

6. Avslutning

Samtidig som dette prosjektet avrundes krenkes demokratiet i ulike sammenhenger på alle verdens kontinenter. Russland har angrepet Ukraina, og det begås alvorlige menneskerettighetsbrudd i begge land. Kunstnere i Russland blir straffet for sine ytringer, og ukrainske kulturarbeidere har pakket ned uerstattelige kunstverk for å beskytte gjenstandene mot ødeleggelse. Foruten tragiske nyheter om menneskelige tap, ser vi hvordan totalitære krefter prøver å kneble kritikken og håpet kunsten ytrer og vekker i oss.

I oppstarten av prosjektet brukte jeg mye tid på å finne fram til teorier om kulturelt medborgerskap i forsøk på å velge meg et utgangspunkt. Jeg tenkte at jeg måtte velge mellom et spekter av teorier og finne ut hvorvidt jeg ville legge tyngdepunktet på rettigheter, tilgjengelighet, eller rettferdighet. I konsentrasjon over materialet - stortingsmeldingen kulturens kraft - ble jeg klar over at jeg måtte forholde meg til flere perspektiv samtidig. Jeg hadde i utgangspunktet en mistanke om at norsk kulturpolitikk ikke formidlet en særlig bevissthet om kulturelt medborgerskap. Analysen avkrefter dette. Selv om begrepet kulturelt medborgerskap ikke benyttes finnes det en politisk forankring av medborgerskap gjennom andre begreper. Det ledet meg videre til å se etter hvilke perspektiver som dominerte, og om det var noen som var mer fraværende. Det individuelle dimensjonen var lite beskrevet. Her hadde imidlertid Martha C. Nussbaum interessante teoretiske og filosofiske betraktninger. Hennes perspektiv på kulturelt medborgerskap ga gjenklang i mine opplevelser og refleksjoner. Jeg ville illustrere hennes teori med konkrete eksempler. I løpet av prosjektet ble sammenhengen mellom de ulike dimensjonene og nivåene i kulturelt medborgerskap synlige for meg. Materialet ga også en god innfallsvinkel til å diskutere hvordan kulturbegrepet og medborgerskapsbegrepet forholder seg til hverandre. Drøftingen av de ulike resultatene i prosjektet fremkalte deretter bildet av et kretsløp for kulturelt medborgerskap der de ulike nivåene og dimensjonene informerer og er avhengige av hverandre.

Jeg har i arbeidet med oppgaven utvidet min kunnskap om ulike dimensjoner og nivåer av kulturelt medborgerskap. Det finnes spennende teori, men litteraturen på kulturelt medborgerskap er fragmentert og lite tilgjengelig, særlig på norsk. Det er behov for å tilgjengeliggjøre kunnskap og mer forskning på kulturelt medborgerskap slik den kommer til

uttrykk på det norske kunst- og kulturfeltet. Det hadde vært spennende med videre kunnskapsutvikling på for eksempel:

- Anerkjennelsen av individet som medprodusent av kulturen
- Anerkjennelsen av følelsenes betydning for medborgerskapet i møte med kunst- og kulturaktiviteter
- Ivaretagelse av kulturelt medborgerskap i perspektiv av tilgjengelighet i sammenhengene mikro-, meso- og makronivået

7. Litteraturliste

- Adorno, T. W. (1972). *Kritiske modeller*. Rhodos.
- Barker, C. (2016). *Cultural studies : theory and practice* (5th ed. ed.). Los Angeles: Sage.
- Bennett, O. o. b. w. a. u. (2005). Beyond Machinery: The Cultural Policies of Matthew Arnold. *History of Political Economy*, 37(3), 455-482. https://bibsys-almaprimo.hosted.exlibrisgroup.com:443/HIT:default_scope:TN_scopus2-s2.0-26444454604
- Bickenbach, J. E., Felder, F., Schmitz, B., & Hanisch, H. (2011). Recognizing Disability. In *Disability and the good human life* (pp. 1-330): Cambridge University Press.
- Boele van Hensbroek, P. V., Judith (Ed.). (2014). *Cultural Citizenship in Political Theory*.
Routledge.
- Boele van Hensbroek, P.V. (2010) *Cultural citizenship as a normative notion for activist practices*, *Citizenship Studies*, 14:3, 317-330, DOI: [10.1080/13621021003731880](https://doi.org/10.1080/13621021003731880)
- Boje, T. P. (2017). *Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse*. Hans Reitzels Forlag.
- Bøhler, K. K., & Aarseth, H. (2016). Martha C. Nussbaum: Political Emotions. Why Love Matters for Justice. *Agora*, 34(1), 299-312. <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2016-01-18> ER
- Fancourt D, Finn S. (2019) What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2019. (Health Evidence Network synthesis report, No. 67.) Hentet fra: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK553773/?report=classic>
- FN-Sambandet (2020). FNs verdenserklæring om menneskerettigheter, artikkel 19 og artikkel 27. Hentet fra: <https://www.fn.no/om-fn/avtaler/menneskerettigheter/fns-verdenserklæring-om-menneskerettigheter#:~:text=Artikkel%2019.,og%20uten%20hensyn%20til%20landegrense>
- Geertz, C., & Geertz, C. (2000). Thick Description. Toward an Interpretative Theory of Culture. In *The interpretation of cultures : selected essays* (2000 ed. ed., pp. 3-30). Basic Books.

Graneheim, U. H., Lindgren, B.-M., & Lundman, B. (2017). Methodological challenges in qualitative content analysis: A discussion paper. *Nurse Educ Today*, 56, 29-34.

<https://doi.org/10.1016/j.nedt.2017.06.002>

Grunnlova (1814). Kongeriket Noregs grunnlov (LOV-1814-05-17). Hentet fra: [Kongeriket Noregs grunnlov - Lovdata](#)

Hume, D 1757. *Of the standard of taste*

Johannessen, A. (2016). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode* (5. utg. ed.).

Abstrakt.

Krogh, T. (2014). *Hermeneutikk : om å forstå og fortolke* (2. utg. ed.). Gyldendal akademisk.

Kulturlova (2007). Lov om offentlige styresmakters ansvar for kulturverksemd.(LOV-2007-06-29-89).Hentet fra:<https://lovdata.no/LTI/lov/2007-06-29-89/§1>

Kultur- og likestillingsdepartementet (13.10.2021). FN-konvensjonen om rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD). Hentet fra: [FN-konvensjonen om rett til menneske med nedsett funksjonsevne \(CRPD\) - regjeringen.no](#)

Kulturrådet. (u.å). Årskonferansen 2021: NÆRE PÅ - Kunst og felleskap. Hentet fra:

[Årskonferansen 2021 - kulturradet.no](#)

Larsen, T.A (2013). *Sier nei til drama, dans og musikk*. DN. Hentet fra: [Sier nei til drama, dans og musikk | DN](#)

Lea, Eli (2021). *Møter med kunst som kulturelt medborgerskap*. Hentet fra: [VID:Open: "Møter med kunst som kulturelt medborgerskap": En kasusstudie av personer med demens sine møter med kunst på tilrettelagte omvisninger i kunstmuseum \(unit.no\)](#)

Lid, I. M. (2016). Accessibility to cultural heritage: A multiscaled approach. In A. Arengi, I. Garolfo, & O. Sørmoen (Eds.), *Accessibility as a key enabling knowledge for enhancement of cultural heritage* (pp. 77-89). Milano: Franco Angeli.

Lid, I.M. (2017). Martha C. Nussbaums politiske teori om rettferdighet som bidrag til et torietisk grunnlag for likeverd og medborgerskap. Fontene Forskning. Hentet fra: [pdf-15.55946.0.3.b855515135 \(fonteneforskning.no\)](#)

Lid, I.M. (2013): *Universell utforming: verdigrunnlag, kunnskap og praksis*, kap. 5, Oslo: Høyskoleforlaget.

Lid, I. M. (2012). *Variasjoner i funksjonsevne som vilkår : en diskusjon av funksjonshemming og menneskesyn i lys av Martha Nussbaums politiske filosofi*. Norsk filosofisk tidsskrift, 47(2), 130-145. Hentet fra:

https://www.idunn.no/nft/2012/02/variasjoner_i_funksjonsevne_som_vilkaar_en_diskusjon_av_fu

Lid, I. M. (2015). Vulnerability and disability: a citizenship perspective. *Disability & Society*, 30(10), 1554-1567. doi:10.1080/09687599.2015.1113162

Motorpsycho.(2022) Bio. Hentet fra: [Motorpsycho](#)

Nussbaum, M. C. (2001). *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511840715>

Nussbaum, M. C. (2006). *Frontiers of justice : disability, nationality, species membership*. Belknap Press.

Nussbaum, M. C. (2010). *Not for profit : why democracy needs the humanities*. Princeton University Press.

Nussbaum, M. C. (2013). *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*. Cambridge: Harvard University Press.

Nussbaum, M. C. (2016). *Litteraturens Etikk, Følelser og forestillingsevne* (A. Øye, Trans.; I. Engelstad, Ed.). Pax Forlag AS.

Ordbøkene. (u.å) Medfølelse. Hentet fra: [medfølelse - ordbøkene.no \(ordbokene.no\)](http://medfølelse-ordbøkene.no)

Ozawa, S., & Pongpirul, K. (2014). 10 best resources on...mixed methods research in health systems. *Health Policy and Planning*. <https://doi.org/doi.org/10.1093/heapol/czt019>

Prytz, Ø. (2018). Når kunsten tar form. Hentet fra: [100163 GRMAT NK Naar kunsten tar form 170101.indd \(kulturradet.no\)](#)

Regjeringen. (2019). Meld.St.19 (2018-2019). Folkehelsemeldinga, Gode liv i eit trygt samfunn. Hentet fra: [Meld. St. 19 \(2018–2019\) - regjeringen.no](http://meld.st.19(2018-2019)-regjeringen.no)

Regjeringen. (2018). Meld. St. 8 (2018–2019) Kulturens kraft —Kulturpolitikk for framtida. Hentet fra: [Meld. St. 8 \(2018–2019\) - regjeringen.no](http://meld.st.8(2018-2019)-regjeringen.no)

Regjeringen. (2021). Meld. St. 18 (2020–2021). Oppleve, skape, dele — Kunst og kultur for, med og av barn og unge. Hentet fra: [Meld. St. 18 \(2020–2021\) - regjeringen.no](http://meld.st.18(2020-2021)-regjeringen.no)

Regjeringen. (2021). Kulturpolitikken. Hentet fra: [Kulturpolitikken - regjeringen.no](http://kulturpolitikken-regjeringen.no)

- Regjeringen. (2014). Kulturutredningen 2014. Hentet fra: [NOU 2013: 4 - regjeringen.no](https://www.regjeringen.no)
- Rod-ari, M, u.å. Bamiyan Buddhas. *Khan Academy*. Hentet fra: [Bamiyan Buddhas \(article\) | Central Asia | Khan Academy](https://www.khanacademy.org/central-asia)
- Røyseng, S. (2021). The Cartesian Paradox in Norwegian Cultural Policy. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 24(1), 24-36. <https://doi.org/10.18261/issn.2000-8325-2021-01-03> ER
- Sandnes kulturhus. (2022). Motorpsycho + impure company. Hentet fra: [RAS: Motorpsycho + impure company – Sacrificing - Sandnes Kulturhus \(sandnes-kulturhus.no\)](https://sandnes-kulturhus.no)
- Scott Sørensen, A., Høystad, O. M., Bjurström, E., Vike, H., & Nordgård, Y. (2008). *Nye kulturstudier : en innføring*. SAP Spartacus.
- Solvang, P. K. (2019). *(Re)habilitering : terapi, tilrettelegging, verdsetting* (1. utgave; 1. utgave ed.). Fagbokforlaget.
- Stavanger kommune. (26.03.2022). Kulturundersøkelsen for Nord-Jæren. Hentet fra: [Kulturundersøkelsen for Nord-Jæren | Stavanger kommune](https://stavanger.kommune.no)
- Store norske leksikon. (2020). Empati. Hentet fra: [empati – Store norske leksikon \(snl.no\)](https://snl.no)
- Store norske leksikon. (2020). Etikk. Hentet fra [etikk – Store norske leksikon \(snl.no\)](https://snl.no)
- Sundfør, S. (2017). Mountaineers. På *Music for people in trouble*. Bella Union
- Thagaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse : en innføring i kvalitative metoder* (5. utg. ed.). Bergen: Fagbokforl.
- Thomassen, M. (2006). *Vitenskap, kunnskap og praksis : innføring i vitenskapsfilosofi for helse- og sosialfag*. Gyldendal akademisk.
- Tou. (2022). Lesesirkel scenekunst. Hentet fra: [Program - Tou \(touofficial.com\)](https://touofficial.com)
- Veiteberg, S (2017). *Kunstnardrivne visningsrom. Årestader for ny kunst*. Hentet fra: [Kunstnardrivne visningsrom. Årestadar for ny kunst. by Kulturrådet - Issuu](https://www.kulturradet.no)
- Vinger, A (2017, 28. juli). *Sundfør mot nye høyder*. DN Magasinet. Hentet fra: [Anmeldelse: Susanne Sundfør, «Mountaineers» | DN](https://www.dn.no)
- Wensberg, M.S (2020, 19. november). *Er kunsten viktig for samfunnet?*. Stavanger Aftenblad. Hentet fra: [Er kunsten viktig for samfunnet? \(aftenbladet.no\)](https://www.aftenbladet.no)